

2392.

13.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

XIII.

A TOLDIMONDA ÉS NÉMET KAPCSOLATAI

IRTA:

MOÓR ELEMÉR

BUDAPEST

PFEIFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE

1914.

Ára 3 korona.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

XIII.

A TOLDIMONDA ÉS NÉMET KAPCSOLATAI

IRTA:

MOÓR ELEMÉR

BUDAPEST

PFEIFER FERDINÁND-KÖNYVKERESKEDÉSE

1914.

168128

MAGYAR AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	1
A hegedősök	8
I. A monda anyaga	33
II. Az ifjú hős	49
III. Az öreg hős	64
Befejezés	79
Név- és tárgymutató	82

ROZAFIST

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Bevezetés.

A magyar mondakutatást kezdettől fogva főleg két kérdés foglalkoztatta: a hunmondának és a Toldi-mondának kérdése. Az előbbire Heinrich Gusztávnak, Petz Gedeonnak, Bleyer Jakabnak és másoknak kutatásai világosságot hoztak, de az utóbbi még mindig teljesen rejtély, ámbár az érdeklődés iránta akkora volt, hogy majd minden év meghozta a maga Toldi-monda értekezéseit. Ezekben azonban rendszeren nem volt nagy köszönet, mert nem önálló kutatások alapultak, hanem főleg csak régibb nézetek ismertetésére és bírálgatására szorítkoztak.

A monda eredetének kiderítésére irányuló törekvések mindig együtt haladtak az illető korszaknak a mondákról táplált elméleti álláspontjával. Mikor a kutatók a legártatlanabb dologból is mythoszt igyekeztek kicsiholni, a Toldi-monda sem kerülhette el sorsát; majd midőn az a felfogás jutott uralomra, hogy a mondát elsősorban történeti elemek alkotják, nálunk sem maradtak el a kísérletek, melyek a mondának történeti eseményekkel és alakokkal való magyarázatát célozták. Mig azonban Szilády óvatosabb volt és Ilosvai históriájának csak a második részét tartotta összeegyeztethetőnek az oklevelek Toldijának pályájával, követői túlhatva ezt, kiterjesztették a monda egészére. Azonban ezen nézeteket az illetőkön kívül alig hitte el valaki és így most is csak azt mondhatjuk, a mit már Bél Mátyás megállapított: „Vix quidquam de eo in historia repereris.“¹

Nem hiányoztak azok a kísérletek sem, melyek a monda idegen eredetét igyekeztek bebizonyítani, azonban az eredmény itt is csak ugyanaz volt: az eredménytelenség. Leg-

¹ Bél M.: *Notitia*. Viennae, 1737. III. 442. 1.

újabban Birkás Géza (Ethn. 1912. 277. II.) a francia Guillaume-monda Rainouartjával vetette egybe a Toldi-mondát és megállapítván bizonyos egyezéseket, kimondotta a két alaknak azonosságát és egyuttal a közvetítés kérdését is igyekezett megoldani. A kérdéshez többen szóltak hozzá, főleg a közvetítést illetőleg, a nélkül azonban, hogy Birkás hypothesis tulajdonképen kritika tárgyává tétetett volna.¹ Ezt elvégezte Karl Lajos (Irodalomtört. 1914. 94. II.); tőle függetlenül magam is nagyjában ugyanazon eredményekre jutottam Birkás teoriáját illetőleg² és így fölösleges volna az általa mondottakat megismételni. Egyuttal pedig konstatálnem kell, hogy Birkás viszonzválasza (Irodalomtört. 1914. 280. II.) és h. felelete (Phil. Közl. 1914. 396. I.) Karl fejtegetéseinek lényegét semmiben sem czáfolták meg. Polemizálásokba bocsátkozni nem akarok, de azt hiszem, hogy Birkás teoriájának legjobb czáfolatául fognak szolgálni következő fejtegetéseim.

Szükségesnek tartom azonban megjegyezni, hogy Birkás ötlete korántsem új; Kacziány Géza³ már évekkel ezelőtt összeállította a Rainouart és Toldi közt való hasonló vonásokat; a barátruhában való harczot pedig a Chronicon Novalese Waltherjével, vagy a „Nagy Rózsáskert“ Ilсанjával gondolta megmagyarázhatónak. Mivel azonban ezek a megjegyzések egy doktori értekezésben jelentek meg, nagyobb figyelmet nem keltettek.

Mielőtt fejtegetéseim tulajdonképeni tárgyára áttérnék, szükségesnek tartok néhány szót szólni azokról az általános elvekről és szempontokról, melyek vizsgálódásaimban vezettek.

A régi felfogás szerint, a mint ismeretes, a hősmonda forrása a történet és a mythosz. Hogy a hősmonda és a népmese

¹ Mivel az illető czikkek a szakemberek előtt ugysis ismeretesek és mivel a földolgoiban ugysen érthetek egyet Birkással, szükségtelennek tartom ismertetésükbe és bírálatukba bocsátkozni.

² Erre nézve Bleyer Jakab professzor úrra hivatkozhatom, a kinek az 1913/14. tanév I. felében tartott szemináriumi gyakorlatain a dolgot felolvastam. Ez természetesen nem vonatkozik Karl czikkének második felében foglaltakra, a mely fejtegetést igen szerencsétlen Toldi-„theoriának“ kell tartani.

³ Kacziány Géza: *Ösköltészetünk az összehasonlító irodalomtörténet alapján*. Budapest, 1891. 6/7. I.; ism. Irod. Közl. I. 300. II.

között valami kapcsolat van, azt régebben is észrevették, azonban szinte természetesnek találták, hogy a monda az eredetibb. Azonban ezt a nézetet az újabb ethnografiai és néppsychologiai kutatás teljesen megváltoztatta és így nekem is teljesen felesleges volna bizonyítgatnom, hogy a mese az eredetibb; elég, ha e részben Wundtra utalok.¹ Mesehasználat a Toldimondakutatás terén nem volna új dolog; már Szilády és utána mások is csinálták ezt, azonban eljárásuk nem volt módszeres és a mese lényegének félreismerésén alapult; ugyanis a népmese gyűjteményekből kikerestek Miklós nevű alakokat és azokhoz hasonlították Toldit, pedig ha valami nem állandó a mesében, kétségtelenül a név az. Így természetesen hiába keresték a „zárnító vasfüvet.“ Én evvel szemben a mesehasználatot illetőleg a következőkben azon az úton kívánok haladni, a melyet Hahn, Benež, Laistner és Panzer kijelöltek és a melyet mások is követnek.

Azonban ha csak azt mondanók, hogy a monda = mese + történet, akkor a régi felfogással szemben a különbség nem volna valami nagy. A főkülönbség a monda eredetére és kialakulására vonatkozó felfogást illeti. Ugyanis azelőtt úgy képzeltek a dolgot, hogy a *nép* fantáziáját bizonyos történelmi események megtermékenyítik és így jön létre a monda, mely azután anyagul szolgál a költészetnek. Az újabb felfogás szerint ellenkezőleg a monda a költészetnek köszöni eredetét és életét, vagyis egyes költők alkotják és alakítják a mondát. Nem lehet helye ezen dolgozatomban elméleti vizsgálódásoknak, azért itt Panzer egy művére utalhatok, melyben ezen dolgoknak nagyon finom fejtegetései olvashatók: *Märchen, Sage und Dichtung*. München, 1905. Ez a megismerés, hogy a hősmonda legfőképpen költészet és pedig az arisztokratikus ideálokat dicsőítő költészet, látásunkat sok tekintetben megváltoztatja. Létrehozták pedig ezt a költészetet azok, a kik elsősorban az arisztokratikus társadalmat mulattatták: az énekesek. Hogy aztán egyes hősi dalok alkalmadtán a nép közé is eljuthattak: népballadák vagy pedig, hogy a hősi dalok elbeszélési anyaga, mint prózai szájhagyomány, ideig-óráig a nép között is élhetett, ez természetes, de hisz műdalból is lehet népdal.

¹ Wundt: *Völkerpsychologie*. III.² 348. II.

Nyilvánvaló, hogy ha a hősmondát, vagyis a hősi dalokat egyes költők hozták létre, akkor a hősmondának sem lehetnek más forrásai, mint a melyekből modern költő is merít és így forrásul szolgálhatnak: a történet, a magánélet, egyéni lelemény és a meglevő elbeszélési anyag.¹ Meglevő elbeszélési anyagon értendő mindennemű költői és prózai történet: mese, népmonda, isten-, tündér- és lélekmythosz, krónikás ének, anekdota, vándornovella és maguk a meglevő hősi dalok.

Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a régi germán-mondában a mesei elemek a későbbi korokhoz képest aránylag kisebb helyet foglalnak el, bár itt inkább csak krónikás tudósításra vagyunk utalva, azonban ez így van a francia epikában is. A germán hősi dalnak főtémái a halált megvető daczos hősiesség, hűség-hűtlenség, hatalom- és kincsvágy, nőrablás és vérbosszú, vagyis az akkori idealizált arisztokratikus élet. Azonban az idők folyamán az erkölcsök és az ideálok is megváltoztak és az énekesek is az előbb említett témákat — hogy úgy mondjam — agyonénekelték, ezért fordultak aztán fokozottabb mértékben ahhoz a gazdag elbeszélési anyaghoz, a melyhez a legkönnyebben hozzáférhettek: a meséhez. Ezért van a mesének a hősmondát illetően különös fontossága.

Ha tehát két monda között hasonló vonásokat fedezünk fel, korántsem kell mindjárt „közvetítésre“ gondolni, hanem egyrészt hasonló kulturai viszonyokból származó véletlen egyezésre, másrészt pedig közös forrásra, a mely nem lehet más, mint a mese. Az időbeli egymásután még semmit sem dönt el. Senkisem fogja Rusztem és Szohráb párviadalát a Hildebrand-énekből levezetni, vagy pedig az ifjú Siegfriednek a kovácsműhelyben való élményeit a Sahnâméból (Gustaszp); az utóbbi esetben a közös forrás világos: az erős Jankó meséje.

¹ Ez Heusler meghatározása: *Geschichtliches und mythisches in der germanischen Heldensage*. Sitz-ber. d. kgl. preussischen Akademie, 1909. 943. 1. Lényegileg ugyanezt mondja Wundt is. (*Völkerpsychologie*. V². 403. 1.); a monda forrása lehet: a mythosz, a történet és a költészet. Az első és az utolsó forrás egy mondanál sem hiányzik. Wundt a mythosz szót tágabb értelemben használja és érti alatta a mesét, legendát és az u. n. alsó mythológiát is, azonban a tárgyalásban nem választja el a népmondát a hősmondától.

Az ellenkezőre is hozhatunk fel példát; a Polyphemus-mese majdnem az egész világon ismeretes és talán mégsem fog senkisémet arra a képtelen feladatra vállalkozni, hogy az Odysseát elközzetítse — mondjuk — a lappokhoz. Azt hiszem, hogy az előtt, a ki a régebbi irodalmakban csak valamelyes jártassággal bír, nem lehet kétséges hogy azzal a módszerrel, melylyel Birkás élt, bátran lehetne vállalkozni arra, hogy bármely gazdagabb irodalomból levezessünk bármely mondát, a mint hogy a németeknél ezt meg is tette nagy alapossággal G. Brockstedt; majdnem mindent levezetett francia eposzokból, úgy, hogy alig hagyott valamit a németeknek.¹

Ha az énekeseknek a monda alkotásában és alakításában való döntő szerepét figyelembe nem vesszük, megmagyarázhatatlan rejtély lenne előttünk az, a mit mondafejlődésnek szokás nevezni, mert, a mint a mesékből látjuk, a nép roppant konservativizmussal ragaszkodik a régi elbeszélési anyaghoz. Ellenben a hivatásos énekesnek volt oka rá, hogy újat is mondjon, mert hisz az újság vágya általános emberi tulajdonság, így tehát azt hallgatták szívesebben, ki valami újat is tudott mondani vagyis e szerint az énekesek közti konkurrenzia, vagy mondjuk más szóval, a létért való küzdelem volt a mondafejlődésnek végső szociális és gazdasági oka.

Az énekesek jelentőségét figyelembe nem véve, tulajdonképp alig lehet arról szó, hogy valamely monda idegen eredetéről beszéljünk. Azt a lehetetlen feltevést talán senkisémet fogja elhinni, hogy valami átutazó vagy letelepült idegenekből, mint valami elektromos központból, áradjanak szét mondák és motívumok. A motívumok vándorlása tekintetében gyakran szokás a keresztes háborúkra hivatkozni, a melyek útján állítólag rengeteg motívum került Európába, azonban Usener s utána Thimme² figyelmeztet arra, hogy ezt korántsem kell túlbecsülni, tekintve, hogy a keresztes háborúk előtt nagyon kevés epikai mű került feljegyzésre és így nem tudhatjuk, mi volt meg már

¹ G. Brockstedt: *Von mittelhochdeutschen Volksepen französischen Ursprungs*. I. und II. Teil. 1910, 1912.

² A Thimme, *Das Märchen. Handbücher zur Volksk.*, II. Leipzig, 1909. 25. l.; a meséről való általános ismereteimet ebből a műből és Fr. v. d. Leyen művéből merítettem: *Das Märchen*. Wiss. u. Bild, 96. sz., Leipzig, 1911.

előbb és mi jött keletről. Azonban itt sem kell feltenni, hogy a vitéz keresztes lovagok utitarisznyájukban motivumokkal meg-
rakodva jöttek a messze keletről és itthon azokat buzgón terjesz-
tették, míg végre akadtak aztán derék népénekesek, a kik
azokat feldolgozták; ismeretes körülmény, hogy a seregeket, így
a keresztes hadat is a spielmannoknak és jongleuröknek nagy
tömege szokta kísérni, így, ha keleti anyagra gondolunk, az
elsősorban az ő révükön kerülhetett Európába. Az előbb
mondottak alapján azonban könnyen megérthetjük, hogy a
tehetségesebb énekesek igyekeztek kopott repertoírjukat, ha erre
módjuk volt, idegen anyag bevonásával felfrissíteni. Mivel
azonban az idegent többnyire az ismerethez kapcsolták, azért
folyton nem létező forrásokra kellett hivatkozniok, igazmondásukat
hangoztatniok, hogy hallgatóikkal annyira-mennyire elhitessék
meséiket.

Arra, hogy idegen mondák népénekesek útján terjednek el
valamely nép körében, nem nehéz példát felhozni: ilyen a
francia mondák elterjedése Olaszországban, melyeket ott francia
énekesek honosítottak meg, énekeiknek francia-olasz keverék-
nyelven való előadásával; ilyen a francia Roman de Renart
kialakulása; az sem szenved kétséget, hogy a német mondák-
ban is vannak francia elemek, ha ezeket nem akarjuk is olyan
túláságosoknak tekinteni, mint azt Brockstedt teszi.

Tehát, ha valamely monda idegen eredetéről, vagy annak
idegen elemeiről akarunk beszélni, akkor elsősorban azt kell
vizsgálni, mennyiben lehetséges ez, vagyis kimutatható-e, hogy
az egyik nép énekesei hatást gyakoroltak a másikéira, vagy
legalább is kimutatható-e az érintkezés. Természetesen mint minden
kulturhatás, ez sem lehet valami izolált jelenség. Ebben adhatom
magyarázatát azon különösnek tetszhető körülménynek, hogy a
Toldi-mondáról szólva először a hegedősökről tárgyalok, vagyis
először a lehetőségét adom meg annak, a minek a valószínűségét
a következőkben bizonyítani akarom.

Már a monda lényegéről való eltérő felfogásom következ-
tében, több esetben ellentétbe jutok azokkal a kutatókkal, a kik
ezzel a tárggyal előttem foglalkoztak, azonban korántsem vagyok
olyan merész, azt hinni, hogy jelen fejtegetéseim az abszolút
igazságot nyújtják; azt sem vonom kétségbe, hogy esetleg egyes
esetekben következtetéseimben túl messze mentem, azonban az

ilyesmi, ha az ember új utakon igyekszik haladni, alig kerülhető el. Ezekre nézve azonban Panzer elmés megjegyzését hozhatom fel: „Aber schliesslich geht es in jeder Wissenschaft wie bei der Echternacher Springprozession: drei Schritte vorwärts und zweie zurück — genug wenn es nur immer vorwärts geht.“⁹ És ezt az egy lépést talán sikerült megtennem.

⁹ Fr. Panzer, *Sigfrid. Studien zur germ. Sagengesch.* II., München. 1912. VIII. 1.

ELSŐ FEJEZET.

A hegedősök.

A középkori magyar népénekesekkel a legbővebben Sebestyén Gyula foglalkozott *A magyar honfoglalás mondái* I. kötetében.¹ Fejtegetései már körülbelül átmentek a köztudatba is az iskola és irodalomtörténet révén. Azonban ezeket nem lehet elfogadni több oknál fogva. Sebestyén tulajdonkép nem a kínáló adatokból indul ki és ezekből vonja le következtetéseit, hanem egy előlegesen felállított tételből, hogy t. i. a magyar népi énekmondók a sámánok utódai és ehhez igyekeznek azután a következőket hozzáidomítani. Így azonban nem maradhat objektív, a mit, azt hiszem, mi sem jellemez jobban, minthogy arról, a mi theoriájára nézve kedvezőtlen, egyszerűen nem látszik tudomást venni. Ezenkívül a kiindulópontja is téves, ugyanis azt képzei Sebestyén, hogy a középkori mulattatók valami szakfoglalkozást űztek, vagyis az egyik csak énekes volt, a másik csak sipos, a harmadik csak alakos stb. és így lehetséges csupán az „énekmondókról“ tárgyalni, anélkül, hogy a többieket tekintetbe vennők. És ha még ehhez hozzáveszszük, hogy az énekesek dolgát összebogozza a népi regölésről való theoriájával, már ezek is elég okot nyújtanak arra, hogy fejtegetéseit, következtetéseit a legnagyobb gyanuval fogadjuk.

Ha a pogány magyarok költészetéről, énekmondóiról valamelyes fogalmat akarunk magunknak alkotni, két kitűnő analogia kínálkozik számunkra: az énekmondás a legközelebbi rokonépek egyikénél, az osztjácoknál és a régi germánoknál. Ha tehát

¹ A következőkben „Sebestyén“ alatt idézem.

ezen fajilag és nyelvileg teljesen különböző két nép énekmondásának fejlődésében hasonló vonásokat fogunk felfedezni, abból a legnagyobb valószínűséggel következtethetünk a magyarra is. Mindhárom esetben primitív néppel állunk szemközt, a melynél tehát mythosz, kultusz és költészet teljesen egybeolvad és mind a három népet a fejlődésnek ugyanazon stádiumán figyelhetjük meg, a mikor t. i. kereszténynyé lesz. Mind az osztjácoknál,¹ mind a germánoknál² az énekmondók még nem váltak ki külön osztályként a nép tömegéből, tehát feltehető ez a magyarokra nézve is. A kereszténység felvételével és ennek hatása alatt a régi népi énekesek és pogány énekeik eltűnnek mind az osztjácoknál (Pápay, i. h.), mind a germánoknál (Hampe, 14. l.), tehát nálunk sincs okunk és jogunk ezzel teljesen ellentétes fejlődést feltenni. Vagyis a kereszténységnek a XI. század végén és a XII. század elején bekövetkezett megszilárdulásával el kellett tűnniök nálunk is a régi énekeseknek és pogány énekeiknek. A németeknél a régi énekmondók helyét elfoglalta ezeknek már pogánykori konkurrensük, a római mimus. És a magyaroknál?

Azonban lássuk előbb Sebestyén bizonyítékait. Hivatkozik Szt. Gellért Deliberatiójának egy helyére, a melyről azt mondja: „Jellemző, hogy itt azokról az énekmondókról van szó, a kiknek pogány társai Vatha népét a keresztény hit ellen lázították“ (Sebestyén, 156 l.). A kérdéses hely: „Dicant se non insanire, qui (t. i. Principes) cotidie scurrarum debachationibus insistunt“ (Batthyány-féle kiadás, 152. l.). A *scurra* abban a korban nem jelentett mást, mint a rómaiaknál és Szt. Gellértről, az olaszországi származású emberről feltehető, hogy tisztában volt a szó fogalmával és így tudta, mért használta. Hogy megértsük, mit jelentett a *scurra* szó ebben a korban, arra nézve a legegyszerűbb lesz, ha azt nézzük, mivel glosszálják a X. és XI. században a németeknél ezt a szót. Glosszálják pedig a következőkkel: *tumâri* (Tänzer), *scirno* (Possenreiser); Notker *spiliman*-t, *scurra*-t és *scirno*-t, mint synonymákat használja.³ És tekintetbe véve, hogy *debachatio* nem énekmondást jelent, hanem tombolást, nem leszünk túlmerészek, ha itt is olyan zenélő és tánczó

¹ Pápay J., Ethnogr. 1913. 262. l.

² Th. Hampe, *Die fahrenden Leute in der deutschen Vergangenheit*. Monogr. Z. deutsch. Kulturgesch., 10. köt. Leipzig, 1902. 9. l.

³ Piper, *Die Spielmannsdichtung*. K. D. N. L. II., 1., 7. ll.

szlávokra gondolunk, mint a milyenekről a IX. század első feléből a németeknél is maradt tudósítás (Hampe, 11. l.).

Hogy itt valami pogány énekesekről szó sem lehet, a legjobban bizonyítja a *Deliberatio* egy másik helye, — melyre azonban Sebestyén jónak látja nem hivatkozni, — a hol a *scurra* szintén szerepel: „Christi autem nonnulli sacerdotum quomodo vicitent? solius venationes et lites . . . et *scurrae* . . . narrare sufficiunt“ (i. m. 126. l.). A papok ebben a korban még főleg a nem magyarok közül kerültek ki; keresztény papról pedig feltenni, hogy pogány énekeket meghallgatott, képtelenség.

Sebestyén legfontosabb bizonyítékát krónikáinknak a hét menekültről szóló történetéből merítette, melyet a regösökkel hoz kapcsolatba; a közbeeső hypothesiseket vizsgálni nem fogom, csak a kiindulási és a végpontot, mert nyilvánvaló, hogyha ezek helyteleneknek bizonyulnak, az egész okoskodás nem áll meg.

A Képes Krónika, a mely legelőször mondja el a hét menekült dolgát, a XIX. fejezetet azzal kezdi, hogy *codices quidam* azt mondják, hogy hét kapitány foglalta el Pannoniát, ez azonban nem lehetséges ezért meg ezért és hozzáteszi: „Assignant enim hanc rationem solam quam vulgus dicit: septem hungaros.“ Ez egyszerűen azt jelenti, hogy az őskrónikában az állott, hogy Pannoniát hét kapitány foglalta el, a kiket a nép hét magyarnak nevez; mivel azonban az összöveg valószínűleg nem mondta, hogy sereggel együtt, egy későbbi bölcs másoló vagy folytató, — a ki hogy mikor élt, ránk nézve mellékes, — jónak látott rámutatni arra, hogy hét ember nem foglalhat el egy országot. Egy következő krónikás már nem elégedett meg azzal az *absit*-tal, mivel előde a dolgot elintézte; alaposabb munkát akart végezni, azért elmondta a hét levágott fülü menekült történetét, mely után büszkén vont le a nagyképű kónszekvenciát: „Ex istis itaque dampnatis vulgus dicit, non de septem capitaneis istis primis.“ Hogy ez azonban teljességgel ráfogás és a nép valóban a hét vezért nevezte hét magyarnak, arra nézve Anonymust idézhetjük, a ki ezt ismételten kijelenti.¹ A krónikás ezt a történetet csak kitalálhatta: erre utal

¹ „septem principales personae, quae Hetumoger uocantur“ (Bev.), „VII. principales persone, qui Hetumoger uocantur usque in hodiernum diem“ (V. fej.), „VII. principales persone, quae hetumoger dicuntur“ (XII. fej.). A krónikákra nézve a *Font. Dom.*-kiadást használtam.

először is az ellenmondásokkal teli szöveg;¹ másodsor pedig pszichologiailag képtelenség, hogy valamely nép a vereségét nagyítsa és azt még gyalázatosná is tegye, inkább szépíteni igyekeznek mindenütt a vereséget, a mint hogy ez a tendencia nyilvánul meg nálunk is.² Anonymus a menekültekre nézve egyszerűen azt mondja: „Qui autem ex ipsis euaserunt, ad propria redierunt.“ Itt tehát valami gyalázatról szó sincs. Hogy a németeknél valóban volt ilyen adoma, arra Sebestyén is rámutatott (Ethn. 1900. 1. II.); a győztes túlozni szokta győzelmét és így ez nagyon érthető. Ha tehát krónikáinkban ezt a történetet találjuk, akkor nem arra lehet következtetni, hogy nálunk az monda volt, hanem inkább arra, hogy az illető hely betoldója volt idegen eredetű, vagy, hogy külföldön tanult, vagy, hogy, külföldi krónikából kompilált, vagy, a mit tetszik. Ezzel tehát Sebestyén összes kombinációi megoldódnének.

Ha azonban valaki mégis hinni akar olyan kétarcú monda lehetőségében, a mely egyrészt szépít, másrészt gyaláz, ám legyen; akkor sem nehéz bebizonyítani, hogy az egésznek semmi köze az énekesekhez. A krónika szerint a község a hét gyávat így büntette: „Omnia que habebant amiserunt, tam in re stabili, quam mobili, ab uxoribus et pueris illos separantes, pedite(s) sine calceis, proprium nil habere permiserunt. Semper etiam insimul de thabernaculo in thabernaculum mendicando usque dum viuerent ire compulerunt.“ Látnivaló, hogy a krónikás csak a hetet büntetteti s nem utódaikat; éneklésről pedig szó sincs, hanem csak mindhalálíg való koldulásról. Hogy azután a krónikás szerint ezeket Lázároknak hívták (Lazari sunt vocati), az könnyen érthető, ha a koldulásra gondolunk (biblia!), de egyuttal világosan mutatja az egésznek tákolmány jellegét.

A Dubniczi Kr. ezután azt mondja: „Vel quidem septem ob offensam huiusmodi Hethmagiar et Gyak sunt vocati.“ Az

¹ Az eset a krónika szerint Taksony idejében történt, ez tehát az augsburgi ütközetre mutatna, de később azt mondja, hogy Thüringiában Eisenach mellett verték meg a magyarokat, a mi meg talán a merseburgi ütközetre látszik utalni, mely azonban Zsolt idejébe esett, de ez nem volt „szörnyű vereség“ (Sebestyén, 132. l.), csak felsülés. Először azt mondja, hogy két rész jött haza becsület nélkül, egy rész becsülettel, később fordítva. Ilyesmi az is, hogy Galliából a zsákmánnyal megrakott seregnek az északon fekvő Eisenach felé kell hazajönnie.

² V. Ö. Anonymus 55. fejj., Kézai 21—22. fejj., Kép. Kr. 33. fejj.

egész itt is csak a multa vonatkozik. Hogy itt valami hagyományról szó sem lehet, a legjobban mutatja, hogy a másolók maguk sem tudtak ilyesmiről és így nem érthették meg; innen ennek a hirhedt helynek sok változata.¹

Miután ilyen sikeresen bebizonyult, hogy nem hét kapitány foglalta el Pannoniát, és hogy nem azokat mondja a nép hétmagyarnak, igen különös dolgot olvashatunk krónikáinkban, így a Képes Krónikában: „Praeterea cum sit proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis, ideo isti capitanei VII de se ipsis cantilenas componentes fecerunt inter se decantari ob plausum secularem, et diuulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas hys auditis inter vicinos et amicos iactare arrogantia se valerent.“ Ennek a helynek a legvalószínűbb magyarázatát már Munkácsi Bernát megadta (Ethn. V., 1894. 374. l.), rámutatván arra, hogy ez nem vonatkozhatik másra, mint olyan hősi énekekre, nemzetségdalokra, a hol a hős maga mondja el tetteit, a milyenek a vogulok és osztjákok költészetében is szerepelnek és melyeknek szerzését a nép ott is a bennük szereplő fejedelemhősöknek tulajdonítja. Ez az utóbbi rész semmikép sem származhatott attól, a kinek olyan alaposan sikerült bebizonyítani, hogy Magyarországot nem hét kapitány foglalta el, mert a nép nem is ezeket nevezi hétmagyarnak, hanem a hét elitét. S ha tekintetbe vesszük, hogy az összevegnek azt kellett tartalmaznia, hogy Pannoniát hét kapitány foglalta el, kiket a nép hétmagyarnak nevez, akkor feltehetjük azt, hogy ennek a helynek már az összevegben is meg

¹ Sebestyén szerint a gyak, gyoz stb. diákot jelent és ez az énekesek közé keveredett vágánsokra vonatkoznék. Pontosán tudja, hogy nálunk is voltak vágánsok, és hogy azokat diákoknak hívták. Azonban ezek nem annyira „iskolakerülő diákok“ voltak, mint inkább végzett klerikusok, kik a nyugati országokban bizonyos szociális és gazdasági változások következtében nem juthattak parókiához (Hampe, 46. ll.); így tehát először bizonyítandó volna, hogy nálunk is fennforogtak-e azok az okok, melyek ezt az intézményt nyugaton létrehozták. A garabonciás diákra (necromanticus) való hivatkozás nem jogosult, mert a vágánsok nem foglalkoztak necromantiával. Itt elsősorban azokra a 15. és 16. sz-i necromanticusokra, schwarzkünstlerekre gondolhatunk, a kik szerettek, mint a hét szabad művészet magisterei fellépni, hogy annál jobban becsaphassák a hiszékeny parasztot (Hampe, 105 ll.). De ha mégis felteszszük, hogy a gyak stb. a vágánsokra vonatkozik, akkor e szerint a nem klerikus énekeseket hétmagyarnak hívták, a mi mégis egy kicsit merész feltevés.

kellett lennie, mert oda tartalmilag illik, míg a későbbi szerkezetekkel ellenmondásban áll. Akadtak azonban krónikások, a kiknek vagy feltűnt ez az ellenmondás, vagy érthetetlennek látszott előttük, mint lehettek a híres hadverők poéták és azért kikorrigálták a szöveget, így Mügel: „So liessen die gewaldigsten hauptleut von in gesank und pucher machen.“ A Pozsonyi Krónika szerzője még alaposabban végzett ezzel a helylyel, ő ugyanis a VII *capitanei*-t kijavította VII *dampnati*-ra; már Toldi helytelennek tartotta a Pozsonyi Krónika szövegét, mivel itt a többi krónikák mind megegyeznek (Analect., 45. l.). Mátyás Flórián, a ki nem volt ethnográfus, hanem történész, itt ugyanabba a hibába esett, mint ezek a régi krónikások, tudniillik érthetetlennek tartotta, mint lehetett ez a hét kapitány versfaragó, és nem győzött eleget csodálkozni, mennyire egyeznek ebben a képtelenségben összes krónikáink és ezért a Pozsonyi Krónika szövegét tartotta helyesnek (Font. Dom., IV., 26. l.). Sebestyén azután, mivel ez teoriájának kedvezett, csodálkozott a csodálkozókkal, jöllehet itt igazán alkalma lett volna az „ethnográfia mécsét“ ragyogtatni. Tegyük fel azonban, hogy Sebestyén fejtegetései a helyesek, akkor is bővebb magyarázatra szorul, hogy vitéz őseink miért tekintették olyan különös dicsőségnek azt, ha valakinek a fülét levágták, a miért azoknak még az utódai is büszkén hányhatták magukat szomszédaik és barátaik előtt. Egy dologra azonban világosságot hozhat a Pozsonyi Krónika szerzőjének hamisítása. Ugyanis abban a korban, a mikor a Pozsonyi Krónika keletkezett, vagyis a XIV—XV. században már nem lehettek meg azok a nemzetségdalok, különben nem kellett volna krónikásunknak hamisítania, míg azonban az őskrónika keletkezésekor, vagyis a XI. században még éltek a nép között ilyen énekek (fecerunt inter se decantari), a mi szintén azt igazolja, a mire már czéloztunk, hogy a kereszténység megszilárdulásával a pogány énekeknek, hagyományoknak el kellett tűnniök.

Ezután mindenesetre más szemmel fogjuk nézni azt a „pompás magyarázatot“, mely a P. Kr.-ban ezután következik. Nem fogunk abból a helyből többet kiolvashatni, minthogy a P. Kr. keletkezésekor voltak nálunk énekes koldusok, a kiket, mivel az esztergomi szt. Lázár-rend hatósága alá tartoztak, szent Lázár szegényeinek neveztek; ezekről a krónikás azt hitte, hogy

őket már szt. István rendelte az esztergomi keresztesek hatósága alá, azonban ebben egy kicsit tévedett, mert, a mint arra már Sebestyén is nagyon helyesen rámutatott, a szt. Lázár-rend csak a XII. században keletkezett.

Ismeretes, hogy a középkorban aránylag nagyobb volt a koldusok száma, mint manapság; ilyen énekes koldusoknak a faja még ma sem veszett ki egészen, a mint arra Sztripszky Hiador rámutatott (Ethn. 1908. 345. l.). Mint már hangsúlyoztuk, a hét gyávával kapcsolatban eredetileg éneklésről vagy utódaikról szó sem volt; azonban arra sem nehéz rájönni, mért ép a szt. Lázár szegényeit tartotta krónikásunk azok utódainak. Erre az ötletre az vihette, hogy már az előtte fekvő szövegben is ott volt a *Lazari* kifejezés, mely ott azonban egyszerű anachronizmus volt, a szt. Lázár-rendhez való vonatkozás nélkül és mivel ott volt a *mendicando* kifejezés, tehát a név és foglalkozás közösége; ehhez járult még, hogy okoskodó krónikásunk értelmetlennek tartván a hét kapitány énekszerzői voltát, ezt is a menekültekre vonatkoztatta.

A hét menekült ügye világos példáját mutatja nekünk, mint keletkezik, fejlődik és gyarapodik egy könyvmonda. Lássuk ezek után a regösöket. Legelőször egy 1219-i oklevélben jelenik meg *Regus udvornicus*, majd egy 1347-i oklevélben szó van egy *Regteluk* nevű helységről, a hol a *combibatores Regales wlgariter Regus dicti* laktak és végül az Okl.Sz. szerint szerepel 1401-ben egy Nicolaus *Reges*. Konstatálnunk kell, hogy nem tudhatjuk az eddigi adatok alapján, mik voltak tulajdonkép ezek a regösök, mivel „királyi együttívó cselédek“ nagy általánosság; azt sem tudhatjuk biztosan, hogy valóban van-e valami összefüggés az oklevelek regösei és a regös népszokás közt. Azonban fogadjuk el az eddigi hypothesiseket, hogy t. i. a regösök valami énekes mulattatók voltak és hogy a népi regölés tőlük veszi eredetét.¹ Az oklevelekben előforduló regösök, mint udvarnokok és condicionariusok szerepelnek és már Szabó Károly az 1347-i oklevél felfedezője — Kézai függelékére hivatkozva — rámutatott arra, hogy ezeknek rendje az idegen hadifoglyokból alakult

¹ Az utóbbi mellett fel lehet talán hozni az Okl.Sz. Hajgató, Hejgető, Jejgető neveit (Stephanus Hajgatho 1429, Petrus Heygethew 1438, stb.). V. ö. a regös énekekben a párokat összeéneklő mondókát: „*Hajgassuk, hajgassuk, de kinek hajgassuk*“ (Zolnai jegyz.).

(Századok, 1881, 554. l.) és ha még ehhez hozzáveszszük azt, a mit Kuhač a regös énekek dallamairól megállapított, hogy t. i. teljesen a szláv koleda-zenének formáit mutatják (Ethn. 1901. XII., 214. l.), nem lehet előttünk kétséges, hogy hol keressük a regösök eredetét. Hogy a szónak mi az etymológiája, ránk nézve teljesen mellékes, ugyanis a jelentésváltozás a legközönségesebb nyelvi jelenségek közé tartozik; elég, ha itt arra utalunk, hogy, noha a német spielmann kétségtelenül a római mimus utóda, az elnevezések mind germán eredetűek. Sebestyén a regösökben valami magyar sámánokba oltott avar sámánokat óhajt látni (*A regösök*, M.N.Gy. V., 1902. 485. ll.), a kiknek a révén keletkezett a magyar hunmonda és így a kérdést, hogy a dolog még bonyolultabb legyen, összebogozza a székely-theoriájával. Hogy a hunmondának mennyire nincs köze az avarokhoz, arra nézve Bleyer kutatásai eléggé világot vetettek és mért jogosulatlan nálunk avar hatásokról beszélni, erre nézve legegyszerűbb, ha Bleyer szavait idézem: „Nagy Károly megsemmisítő hadjáratai után az avarok nem voltak már önálló nép, hanem arra voltak kárhoztatva, hogy az őket körülvevő szláv tengerben nyomtalanul eltűnjenek. „Eltűntek, mint az avarok”; így szól egy orosz közmondás Nestor krónikájában és a honfoglalás idejében már csak egészen jelentéktelen avar töredékek s ezek is félig elszlávosodva, élhettek a mai Magyarország területén. A magyar források egyetlen egyszer sem említik őket, s a magyar nyelvben és kultúrában szintén nem hagytak hátra egyetlen látható nyomot sem.“¹

Vizsgálódásaink eddigi eredménye tulajdonképp egy negatívum: középkori mulattatóink, nem lehetnek a pogánykori nép-énekeseknek, mondjuk sámánoknak, utódai. Azonban már az eddigiek is utbaigazítást nyújtanak: valami szláv mulattatókat gyanítottunk szt. Gellért scurráiban, szláv eredetre mutatnak a regösök és ha ehhez még hozzáveszszük, hogy a zalamegyei Igriczi falu neve már szt. Istvánnak a Zalai apátságot alapító 1019-i levelében is szerepel *ygricze* alakban,² feltevésünk a legnagyobb mértékben valószínűvé válik. A fejlődés nálunk is ugyanolyan lehetett, mint a román hatás alatt álló németeknél:

¹ Bleyer Jakab: *A magyar hunmonda germán elemei*. Budapest, 1906. 140–41. l.

² Szilády, *Három hegedüs ének*. Századok, XVI, 31. l.

az idegen, szláv mulattatóknak konkurrenciájával már a pogánykorban meg kellett küzdeniök a régi népénekeseeknek, a kik aztán a kereszténység megszilárdulásával, mikor ezeknek el kellett tűnniök, a helyüket egészen elfoglalták. Nem lehet azt feltenni, hogy az igriczek csak bohócok és zenészek lettek volna. A rutének közt ma is vannak igriczek, mely néven a szervezett énekes koldusokat értik; ez maga kollektív elnevezés (nagyorosz: igrok, kisorosz: ihrec); hangszer szerint különböztetnek meg kobzost, hegedűst, dudást és lantost. Ezért Sztripszky (i. h.) a magyar igriczeket is ilyen szláv eredetű énekes koldusoknak tartja; hivatkozik a marosvidéki Simánd falura, melynek lakói Oláh Miklós szerint szabadalommal birtak arra, hogy énekes koldulással keressék meg kenyerüket; nem messze Simándtól van Igriczverse község, melynek környékén ma is sok az Igricz, Igriczán családnév. Hasonlókép a mőczoknál is az igricz az énekes zenészt jelenti.¹ A középkorban a költészet és a zene között természetesen szorosabb volt az összefüggés, mint napjainkban; egyiket a másik nélkül alig tudták elképzelni, mint egy német spielmann, a Meissner mondja: „gedoene âne wort daz ist ein tóter galm“ (Piper, 59. l.).

Középkori mulattatóink eredetét nyomozva, még egy tényezőt nem szabad figyelmen kívül hagyni és pedig a német spielmannokat. Német telepesek már a honfoglalás idejében is voltak a dunántúli részekben és a német elem kontinuitása itt tulajdonképp sohasem szűnt meg; legjobb bizonyítékot szolgáltatnak erre nézve a helynevek, mint Pinkafeld (őfn. Peinicaha), Güns (őfn. Gensi), Fünfkirchen (a IX. században Quinque Ecclesiae).²

973-mal, mikor Géza fejedelem követeket küldött I. Ottóhoz Quedlinburgba, a német befolyás az udvarnál is tért nyert, mely Szt. István alatt különösen házassága által csak erősödött. Állítólag erre a korra megy vissza Szatmár-Németi kolonizálása. Ugy Géza, mint István szívesen fogadta az ide tévedő kalandorokat; ismeretes, hogy István hatalmát idegenekre, főleg németekre támaszkodva szilárdította meg. Az első királyok alatt az udvari testőrség tagjai is idegenek, olaszok, németek voltak.³

¹ Jankó János, Erd. Muzeum, 1894. 32. l.

² Lumtzer-Melich: *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter* 1900. 2. II.

³ Marczali: *Mill. tört.* II. 11. l. A következő adatoknál szükségte-
lennek tartottam a pontos helyet megjelölni; adataim Marczaliból és
Paulerból származnak.

Az udvarnál uralkodó német befolyást mutatja az a körülmény is, hogy István fiát, Imrét német névre keresztelték. Magyarország és Németország között a viszony Szt. István alatt mindig a legjobb volt. A königsbergi világkrónika szerint II. Henrik császár ép Esztergomban tartózkodott, mikor betegeskedni kezdett és onnan visszatérve halt meg Bambergben. Szinte valószínűtlennek látszik, hogy ebben a korban, mikor a német befolyásnak oly tág tere nyílt és mikor annyi német kalandor boldogult nálunk, hogy ebben a korban a középkori társadalom legmozgékonyabb tagja a hazátlan, leleményes, sokoldalú spielmann meg ne találta volna az utat Magyarország felé.

Az idegen befolyással szemben a nemzeti ellenhatás nem maradhatott el: ilyennek tekinthetjük Koppány lázadását, Aba Sámuelnek, majd Endrének királylyá választását. Endre már ismét a németekre támaszkodik Béla ellenében; hasonlóképp fia Salamon a hercegekkel szemben. A hercegek győzelme a nemzeti ügy diadalát jelentette. Azonban a Németországgal való szoros kapcsolat ezzel sem szűnt meg. László ugyanis IV. Henrikkel szemben szövetségre lépett Rudolf sváb herceggel, az ellenkirálylyal és ezt a szövetséget még szorosabbá tették azzal, hogy László nőül vette Rudolfnak leányát Adelhaidot. IV. Henrik ellenfeleinek táborába rokoni összeköttetései is utalták: sógora volt a lázadó Magnus szász hercegnek. Midőn Bajorországban is IV. Henrik kerekedett fölül, az ellenpárt főemberei Magyarországon találtak szíves fogadtatásra. Kálmán törvényeiben már a hűbériség is jelentkezik, melynek alapján főleg idegenek kaptak birtokot. II. István alatt a görög háborúban már számos frank páncélos szolgált a Kép. Kr. szerint a magyar seregben. Ettől kezdve a németek szerepe az udvarnál folyton növekedik. Vak Bélát Borics ellen főleg rokona Luitpold osztrák örgróf támogatta. A győzelmet a németek a Képes Krónika szerint annak tulajdonították, hogy a magyar táborban a német szó volt a túlnyomó. Majd megszerzi Béla Lothár német császárnak és később utódjának, Staufeni Konrádnak szövetségét, a ki fia, Henrik számára el is jegyzi Béla kis leányát, Zsófiát. Mig eddig a németek beszivárgása inkább sporadikus volt, II. Gézával megindul a tervszerű telepítés. Jellemző Freisingi Ottó leírása II. Géza udvaráról: „A király személyét külföldiek veszik körül, kik ott igen számosak és kiket vezéreknek (principes) neveznek...

Csak főemberek és az idegenek utánozzák a mieink hadviselését és fegyverzetünk fényét“ (Marczali ford.). II. Géza már lovagkirály: csata előtt lovagi karddal övezik a püspökök és később oroszországi hadjárata alatt maga is orosz ifjakat üt lovaggá. Néhány évtized múlva, a mint ezt görög krónikások leírásából tudjuk, a magyar hadsereg már jórészt nehéz fegyverzetű lovasokból állott; a harcmód is teljesen nyugati. Hogy itt mennyire a német hatás érvényesült, azt világosan mutatják az e körbe tartozó kölcsönszavaink: czél, helym, zsold, czímer, tornír, boglár, gerely, hódol, hopmester, hopfőurak, hóstat, léhen, pánczél, ord, marsalk, gróf, markgróf, stb.¹ Noha nincs tudósítás, valószínűnek tarthatjuk, hogy ebben a korban nálunk is meghonosodtak a fényes lovagjátékok. Frigyes fogadtatása III. Béla által a kor legnagyszerűbb ünnepeisei közé tartozott, úgyhogy, midőn VI. Henrik császár palermói palotájában megfestette apja életének főjeleneteit, azok közt az esztergomi fogadtatás is szerepelt. Ismeretes, hogy az ilyen lovagi ünnepeisékre a spielmannok százai szoktak összseverődni a legtávolabbi vidékekről is; hogy pedig a magyar király környezetében tartózkodó idegen előkelőknek és a német zsoldosoknak mulattatói nem a magyarok közül kerültek ki, valószínű.

A hazátlan és jogtalan spielmann számára az országhatárok korlátot nem képezhettek, hisz sokoldalúságával, mint házaló, bábjátékos, tánczos, komédiás, bohócz, muzsikus, kókler még ott is boldogulhatott, a hoi a nyelvét nem is értették. A hirtelen való meggazdagodás vágya tölti el egész valóját, ép úgy mint őset, a római mimust; főérénye az ügyesség és a ravaszság, a mint ez a típus Morolf alakjában előttünk megjelenik. Alkalmazkodási képessége óriási: a mikor az egyházi és lovagi költők versenye már nagyon szorongatni kezdi, utánozza őket. Ez az alkalmazkodási képessége magyarázza meg azt is, hogy nem riad vissza idegen nyelvek megtanulásától sem, ha csak haszonra számíthat, mert ez a népség, a kik „guot für êre nemen“, csak erre pályázik. Világlátottságával, nyelvismereteivel nem is mulasztja el alkalom adtán büszkélkedni (Piper, 12., 30., 38. l.). A XII. század folyamán Németországban és különösen Ausztriában a spielmannok száma

¹ Lásd e szavakra nézve Lumtzer-Melich i. művét.

nagyon elszaporodott és a század vége felé a fellendült lovagi költészet is mindinkább kiszorította a spielmannnt az előkelők udvarából és így valószínűnek kell tartanunk, hogy ebben a korban mind számosabban vették utjukat Magyarország felé, hol ügyességükkel és sokoldalúságukkal senki sem mérkőzhetett és a hol az idegeneket pártoló udvarban és az idegenek körében szíves fogadtatásra számíthattak. Ismeretes, mennyi előkelő magyar család német eredetű és itt figyelembe veendő, hogy ezeknek a német jövevényeknek jórésze a nyugati határ mentén kapott birtokot és így nagyon kevésbé valószínű az, hogy ezek rövidesen elmagyarosodtak volna, mert hisz itt német elem vette körül őket; a Németujvári grófok mindig kapcsolatban állottak a szomszédos stájer és osztrák urakkal és így ezeknél a spielmann ép úgy otthon érezhette magát, mint akár Ausztriában.

A német befolyás a magyar udvarban kétségtelenül II. Endre alatt érte el tetőpontját. Felesége kíséretében a német kalandoroknak egész raja lepte el Magyarországot. A távoli Elsassban is tudták, mennyire kedveli Magyarország királynője a németeket. Ebben Endre is követi Gertrudot: az egész Bárczaságot a német lovagrendnek adományozza. II. Endre különben minden erejével azon volt, hogy mint igazi lovagkirály tündököljön. Alatta már egész nyugati mintájú hűbéries állammá kezd átalakulni Magyarország. Háborúi is jóformán csak céltalan lovagi kalandok. Az 1217-i keresztes hadjárat sem más — mint Marczali mondja — mint Endrének és német fejedelmi barátainak fegyveres kirándulása. Arról az álmáról, hogy konstantinápolyi császárnak választassa magát, élete végéig nem tudott letenni.

Trónraléptével a királyi udvarban örökös lesz a dinomdánom; és ezeknél a mulatságoknál kétségtelenül a spielmannnak is kiváló szerep jutott. Jellemzőek az okleveleiben előforduló formulák: „a fejedelem adományozásának legjobb mértékeül a mértéktelenséget tartják,“ „a királyi felséget ékesítő erények közt a bőkezűség mérhetetlensége tartatik legajánlatosabbnak és kiválónak“ (Marczali ford.). Nem nehéz eltalálni, ki tartotta ezt a legnagyobb erénynek: a spielmann. Ezt dicsőíti minden helyen és alkalommal és itt úgy tűnhetik fel a dolog, hogy a hiú királyt elragadta a haszonra leső hegedűsbeszéd és tőle telhetőleg igyekezett megvalósítani a hegedűsideált. Gertrud megöletését is a magyarok mellőzése miatt feltámadt német-

gyűlöletnek lehet tulajdonítani; meggyilkolásakor ép a pilisi erdőben vadászott a királyné sok vendéggel, köztük Lipót osztrák herczeggel és feltehető, hogy az a királyi családhoz közeli rokonságban álló osztrák hercegekkel való összejövetelük úgy korábban, mint későbbben éppen nem tartoztak a ritkaságok közé.

Ismeretes, mennyire pártolták a költészetet a Babenbergeket és így nem lesz érdektelen, ha a legnagyobb *fahrendernek* Walther von der Vogelweide-nak Magyarországhoz való viszonyáról megemlékezünk. Hogy Magyarországon is megfordult vándorlásai alatt, nagyon valószínű; költeményeiben ugyan csak általánosságban emlékszik meg világlátottságáról.¹ Walther 1198-ig a bécsi udvarnak volt a költője. 1174—1194-ig. V. Lipót uralkodott Ausztriában, a kinek felesége Heléna, Imre magyar királynak volt a testvére és Walther valószínűleg Helénához intézte az *Ich bin nû sô rehte frô* kezdetű költeményét.² A kalandos életű Peire Vidal, a ki 1196/97-ben Imre király udvarában tartózkodott, az itt keletkezett zavaros költeményében többek között a németeket és a német császárt is gyalázta; ezekre a gyalázásokra felelt Walther, a kire különben is hatott Peire Vidal, az *Ir sult sprechen willekomen*-nal.³

Hogy oklevelek útján nem lehet bizonyítani azt, hogy német spielmannok megfordultak a magyar udvarnál, az még nem ok arra, hogy ezt a feltevést elvessük, mert nem a hegedősök voltak azok, a kik az oklevelekben különösen gyakran szoktak szerepelni; ne felejtjük el, hogy Walthernak az emlékét, a ki nem egy senki spielmann volt, hanem lovag, csak egy oklevél tartotta fenn.

A Vegyesházi királyok alatt az udvarnál a német befolyás csak megerősödött. Nagy Lajosról ismeretes, hogy nagyon kedvelte a németeket; az ő udvarában gyűlt össze Suchenwirt szerint a lovagok virága. Suchenwitten kívül megfordult még itt ebben a korban Teichner és Heinrich von Mûgeln.⁴ Zsigmond

¹ Az *Ir sult sprechen willekomen* kezdetű híres költeményében: „Ich hân lande vil gesehen unde nam der besten gerne war.“ Egy spruchjában pedig (Lachmann 31., 13.) azt mondja, hogy a Szajnátnál a Muráig, a Pótól a Trave (nem Dráva) folyóig ismeretesek előtte az emberek.

² R. Wustmann, *W. v. Vogelweide*. Strassburg, 1913. 19., 27. l.

³ G. R. M. 1913. 553. l. és W. Nickel, *Sirventes und Spruchdichtung*. Palaestra LXIII., 17. l. 21. ll.

⁴ Bleyer Jakab: *Magyar vonatkozások...* Századok, 1899. 795. ll.

alatt többször megfordult Magyarországon a kalandos életű utolsó minnesänger, Oswald von Wolkenstein, a ki Zsigmondnak a konstanzi zsinaton tanácsadója volt. Bennünket Oswald annyiban érdekel, mert, úgy látszik, itt tartózkodása alatt valamelyest meg is tanult magyarul¹ és aztán kuriozusképen egy költeményébe magyar szavakat is vegyített.² V. Lászlónak egy német vándor-énekes, Beheim Mihály volt az udvari költője. Egy kissé homályos költeményéből, mint Bleyer megjegyzi,³ az látszik kitünni, hogy egy meg nem nevezett magyar főúr udvarán számos német hegedős fordult meg. Mátyás király szintén beszélt németül és Galeotto fenntartotta az emlékét, hogy az olmtüzi tanácskozások alkalmával egy német énekes nagyhangú dicsőítésekkel köszöntötte, mire Mátyás hűvösen háritotta el magától a szemérmetlen hízélgést. II. Lajos udvari „vigságtevői“ között is találkozunk németnevű emberrel.⁴ Hogy a németeknek milyen szerep jutott a Vegyes házi királyok alatt az udvarnál, a legjobban mutatja az a körülmény, hogy e korból számos német nyelvű oklevél maradt ránk, melyek részint a király, részint a királyné kancellariájából származnak.⁵

Azonban nemcsak az előkelők udvarában boldogulhatott a spielmann Magyarországon. Köztük is voltak bizonyos osztálykülönbségek: az előkelők finomabb ízlése mást kívánt a spielmanntól, mint a közönséges nép és így mások voltak az előkelők mulattatói és mások a köznépe, de azért természetesen valami külön „énekesrendről“ szó sem lehet. A főkülönbség köztük az volt, hogy az előbbieknél jobban ment a dolguk, mint az utóbbiaknak, különben egyformán megvetettek voltak, a lovagi származásúak kivételével. A németek bevándorlása különösen a tatárjárás után vett nagyobb arányokat. A Duna vonala

¹ „Des pin ich worden innen,
Do ich gen *Ungern* rait,
Noch von derselben minne
Kam ich in grosses lait.
In wasser, weter, wegen
husch lert ich *maierol*.“ Schatz: *Oswalds v. Wolken-*

steins Gedichte 1904.² 259. l.

² Motz Athanáz: M. Ny. 1913. 424. l.

³ Bleyer Jakab: *Beheim Mihály élete és művei*. Századok. 1902. 36. l.

⁴ Keller Máté citarista: R. M. K. T. III. 410. l.

⁵ Toldy Ferencz: *A magyar nemzeti irodalom története*.³ II. k. 70. l.

mentén Pozsonytól Budáig mindenütt vannak német telepek. A Felföldön németek kezdik meg a bányaművelést és az ő hatásuk alatt indul meg nálunk is a városi élet. A német telepek jórésze az idők folyamán felszivódott részint a tótságba, részint a magyarságba. A telepesek nyomán a spielmann is megjelenik. Egy ilyen spielmannak az emléke meg is maradt egy 1337-ki határjáró oklevélben: Tamás histrio.¹ Hogy pedig ezek a spielmannok nemcsak a németeket mulattatták, eleve valószínű: a komédiások, csepürágók, zenészek ma sem a magyarok közül kerülnek ki.

A középkor vége felé, a XIV. századtól kezdve mind több spielmann-t találunk Németországban városi szolgálatban; a nevük „stadtpfeifer“, „der stadt spielleute“, „hofierer“ és ide tartoznak a városi szolgálatban álló „sprecher“-ek és „ehrenherold“-ok (herold) is (Hampe, 56. ll.). Ez nálunk is így volt, azért itt már több emlékkal rendelkezünk. Buda városának a XV. század első feléből származó jogkönyve, melynek jogi szabályai már régebbi időre mennek vissza, szintén megemlékezik róluk a 184. pontban.² Németországban a spielmannok teljesen jogtalanok voltak és már a jogkönyv kiadói is megjegyzik, hogy itt csak kötelességről van szó, jogokról nem történik említés, mint más foglalkozásúaknál. Ugy látszik, hogy csak megtűrték őket a városban egy bizonyos feltétel alatt. Pozsonyban is szerepelnek ilyen spielmannok; ott találjuk őket a tanács által rendezett vadászatoknál, szent-jános-tüzi ünnepélyeknél stb.³; városi szolgálatban álló heroldokról is történik említés (Ortway, II. 2. 62. l.). Maradt Pozsonyban egy érdekes

¹ A határ „transit per comunem ortum Egidii dicti Solthyz et Thome istrionis hospitum de eadem.“ Mivel a német telepesek főnökét szokták solthyz-nak nevezni, azért a legnagyobb valószínűség szerint Tamás histrio egy német spielmann (V. ö. Seb., 174. ll.).

² „Ein gepot der fidler, lauthen schlaer unnd desz gleichenn. Dye posawner, pheifer, fidler unnd pauker sollen auch eyn gepot haben von der stat vnnd ist: das sye al mitenander sullen an gotis leichnam tag seyn vnnd gen nynet anders wo vor keynem hymmel (sátor), denn vor der haupt kirch vnnd phär. Vnnd welcher anders wo an den tag wer vnnd vor andern hymmeln hofiret, dem schol dye stat vor sagen eyn ganczis iár.“ (Michnay-Lichner: *Ofner Stadtrecht*. 1845., 110–11. l.)

³ Ortway Tivadar, *Pozsony város története*. 1898. II. 2. 365. l.; II. 4. 305. l.

adat, mely arra vet világot, mint vándoroltak ilyen hegedősök udvarról-udvarra, városról-városra: Sligk Gáspár ajánlja egy 1437-ben kelt levelében Barbara császárné hegedőseit (pfeiffer und Spielleute), a kik neki és öccsének Mátyásnak is szolgálásban állottak, a városi tanács kegyébe (Ortway II. 4. 305. l.). A protekció akkor sem volt ismeretlen. A felvidéki német városok számadás könyveiben is történik említés saposokról és lantosokról; úgy látszik, hogy nagyobb ünnepek alkalmával kaptak sokszor elég tekintélyes összeget (4, 5, 7 forintot) a várostól.¹ Ezek az adatok mind arra mutatnak, hogy Magyarországon a spielmann ép úgy otthon volt, mint akár Németországban.

Az is kétségtelen, hogy a hazai németiség körében volt valamelyes irodalmi élet is; megvolt az olvasási kedv, erre mutatnak a magánkönyvtárakra vonatkozó adatok. E mellett az sem érdektelen, hogy a hazai első, terjedelmesebb, nem latin költői mű — német nyelvű: Oswald újbányai jegyzőnek a XIV. század második feléből származó költeménye, melyben János pap mondáját és a német császármondát verselte meg.²

Kérdés már most, mennyiben mutatható ki összefüggés az itt szereplő spielmannok és a magyar hegedősök között. A spielmann, mint a római mimus utóda nemcsak énekes és zenész volt, hanem komédiás, kókler, tánczos stb. is egy személyben és ezt látjuk a mi hegedőseinknél (ált. értelemben) is. Különbféle foglalkozásra utal az egyes szavak használatában nyilvánuló következetlenség: a jelentések összefolynak. A jocularator nemcsak énekest jelent, hanem kötélén járót is;³ a sipos nem csupán fistulator, hanem histrio is;⁴ a histrio szó pedig a

¹ Fejérfpataky L., *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. 1885. — Selmeczbánya, 1365 (7. l.), 1378 (20. l.): fistulatorok; Bártfa, 1426: Item lautenistis qui hofisarunt ante dominem (226. l.), 1426: Thomae Lautenisti (213. l.), 1433.: Item den drometern vnd lautenlaer von der fröde des keisers (323. b. l.) és talán ide tartoznak az 1418-ban említett circularii. Fejérfpataky csavargókkal fordítja (174. l.): a rómaiaknál circulator.

² Lásd erre nézve: Czinkotszky Jenő, *Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése*. 1914. Ném. Phil. Dolg. IX., 61. II.

³ *Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt*, I. 504. I.

⁴ Szilády: Századok, 1882. XVI. 31. I. Sebestyénnek az a megjegyzése, hogy fuvó hangszert énekkíséretre alkalmazni nem lehet és ezért a saposokat stb., az „énekmondókról“ szólva, tekintetbe venni nem lehet

középkorban többnyire tánczost jelentett.¹ Azonban a hegedősök sem csupán hegedültek, hanem a kóklerkedést, bohóckozást sem vetették meg.² Együtt is szoktak fellépni.³ Ebből tehát önként következik, hogy középkori mulattatóinkról szólva, épúgy tekintetbe kell venni az alakosokat, kóklereket, mint akár a hegedősöket, lantosokat. A régi nyelvnek idevonatkozó kifejezései a Nyt. Sz. szerint a következők: alakos, csélcsap, csúf, csúfos, czinkos, játékos, leubezes (lévbeszés?),⁴ szemfényvesztő, trágár. Ezeket a kifejezéseket, mint synonymákat használják.

Németországban a középkor vége felé a fahrender-ek különböző fajai épúgy virágoznak, mint akár a korábbi száza-

(Sebestyén, 181. l.), tévedésből származik; a középkori mulattatók nem üztek szakfoglalkozást és rendesen nem egyenkint szoktak fellépni. [V. ö. a spielmannok fellépésének jellemzését az Eneitben, a hol megjelennek, ott keletkezik „spil end gesanc, end buhurt ende dranc, *pípen* ende *singen* ...“ (sipolás és éneklés) (Piper, 11. l.).]

¹ Grysar: *Der römische Mimus*. Wiener Sitz.-ber., phil.-hist. Kl., 1854 XII. 332. l. Valószínűleg ilyen tánczosokat kell érteni az 1279-ki budai zsinat histrioi alatt is. A mulattatókra vonatkozó középkori latin terminologia egyáltalán mindenütt nagyon ingadozó; a következő elnevezések: histrio, mimus, jocular, scurra többnyire mint synonymák szerepelnek (H. Reich: *Der Mimus*. Berlin, 1903. 807. ll.). A jocularra megy vissza az ófelnémet gougälári (Reich, 808. l.) és erre a magyar *kókler* kifejezés.

Egy francia papi ember a XIII század közepén megkísérli osztályozni a mulattatókat. Osztályozása nagyon érdekes, bár terminusai önkényesek. Szerinte a „histrioknak“ három faja van: először is vannak histriok, a kik trágár gesztusokkal mindenféle különös tánczokat adnak elő, elváltoztatják magukat, vagyis színészkednek és alkalomadtán maszkirozzák is magukat. A histrioknak egy másik faja udvarról udvarra jár, hogy ott csúfolja a távollévőket, ezeket scurráknak és magusoknak hívják. A histriok harmadik faja az énekesek, a kiket jocularoknak is neveznek. Ezek ismét két kategóriára oszlanak: vannak, a kik csapszékekben és lakomáknál mindenféle gyalázatos énekeket adnak elő és vannak, a kik a hősök és szentek tetteiről énekelnek; csupán az utóbbiakat szabad megtűrni a histriok közül (Reich, 813—14. l.).

² „Bizony iob volnál vmi trágár hegedüsnek, mégis a szomorú embereket az korchoman *alakozuan* vigasztalhatnad“ (Monoszlai: Apologia, 498., 89.). Kármán Demeter a legjobb hegedüs a rácz nembn Tinódi szerint „sokat *cselesap* béknek az Lipa várában“ (R. M. K. T. III. 43. l.).

³ 1546: Ebedkor attam a hegedősöknek es az yatekosoknak (OL. Nád. 48. Okl. Sz.).

⁴ „Scurra, leccator vulgo in lingua nostra dicitur leubezes“ (Szilády: *Pelbárt élete*. 71. l.).

dokban, valószínűleg csak a művészetük hanyatlott (Hampe, 92. l.); azonban a XVI. századtól kezdve mind nagyobb tömegben jelentek meg az ugynevezett *zeitungssinger*-ek (Hampe, 97. l.). A fejlődés nálunk is ugyanaz: Tinódi már nem egy régimódi hegedős, hanem „*zeitungssinger*“; valószínűnek tarthatjuk, hogy ezt a típust nem egyedül Tinódi képviselte nálunk. Ugy látszik azonban, hogy a csúfok, csélcsapok konkurrencziája nagyon érzékenyen érintette, ezért nem győz eleget panaszkodni miattok; a hol a csúfok megjelennek, ott

„Nem kell akkor hegedülni, lantot pöngetni,
Szép dolgokat krónikából nem kell zöngeni,
Csalfa Biró, mert ott csácsog, azt kell hallgatni.
Az csélcsapás többet használ az vitézségnél,
Hízölködés, csúfolkodás, lantnál, énöknel.“¹

A Kapitán György bajviadalában inti az urakat:

„Az vitézlő népet ti szeressétek . . . ,
Körületek csácsogóknak ne higgyetek,
Őket érottók hátra ne vessétek.
Régen hallottam köztetek olyakat,
Asztaltoknál étetitek csúftokat,
Vélök tartjátok az ti tanácstokat,
Ott kinn koplaltatjátok jó szolgátokat“ (R. M. K. T.

III. 1., 313—14. l.).

Ezek az idézetek is mutatják, hogy ennek a népségnek még a XVI. században is milyen nagy volt nálunk a jelentősége. Együttal világot vetnek arra is, hogy ezek nemcsak alakoskodással foglalkoztak, hanem mesterségükhöz tartozott a hízelkedés és csúfolkodás is,² a mire a szó jelentésének későbbi fejlődése is

¹ Tinódi: „Sokféle részgöcsökről“ (R. M. K. T. III. 313—14. l.). Azt mondhatná valaki, hogy itt, valamint Gelejinél (l. 26. l.) udvari bolondokról van szó, a mi nem is lehetetlen. Azonban ezek között és a többi mulattatók között különbség nem volt a foglalkozást illetőleg; ezeket az ókorban épúgy mimusoknak hívták, mint a középkorban jocularoknak (Reich, 824. l.).

² Virg. C., 95. l.: „Latyuk, hagi ez velagi chufok ez fwldi orakat czodaken diczerik, kik adnak nekik egi seng posztoth.“ Tih. C., 24 l.: „Az udvarnak čuffi kegyek ötet sokkepen megh čuffolják vala.“ Ilosvai: „Király a csélcsapoktól megóvd magad kétszajú emberektől“ (R. M. K. T., IV., 231. l.). Tinódi: „Igen hiszölködnek, sokat csélcsapnak, ki miatt az urak sok kárt vallanak“ (R. M. K. T., III, 316. l.). Pázmány: „Ezek tsufolkodó trágárok tseltsapásai.“ (Préd., 1219. l.)

utal. A spielmann foglalkozásának is jelentős ágát képezte a „wol sprechen“ és „schelten“, a honnan az elnevezése „scheltaere“ (Hampe, 22. l., Piper, 14. l.). Azt hiszem tévednénk, ha azt gondolnók, hogy ez a csúfokodás és hízelkedés tisztán prózában folyt; ennek a műfajnak Tinódinál is megvannak a nyomai; ilyeneknek tekinthetjük a „Sokféle részögösről“ és „Az udvarbírákról és kulcsárokról“ szóló költeményeit.¹

Tehát a mint Tinódinak fentebb idézett helyéből láttuk, a csufok csácsogását szokták az urak az asztalnál hallgatni; hogy ezen mit értsünk, bajos volna megmondani, mert Tinódi a hegedőséneket is csácsogásnak mondja.² Hogy azonban mi célja volt ennek a csácsogásnak, megmondja az előző versszakban: a hallgatóság megnevettetése.³ A spielmann is főképp erre törekedett és ez volt már a római mimusnak is célja (Piper, 11—12. l.). És ebben, mint a spielmannál, a magyar mulattatóknál is nagy szerepet játszottak — úgy látszik — a sikamlós, trágár történetek.⁴ Azonban egy más szerepükben is

¹ V. ö.: a „csúfos gajd“ kifejezést. (Thaly: V. É, I., 341. l.)

² „Vitézek ott harminczketten valának,
Kiket sokszor hegedősök csácsogtak“ (Zsigmond király krónikája, R. M. K. T., III., 335. l.).

³ „Nám az urak asztalokhoz azért ültetik,
Eszös népek az asztalnál csufnak ítélik,
Mert csufságát az asztalnál sokan mevetik“

⁴ „Immár csak mind hazugságnak hallgatására és hitságos mulatóságra vágyódnak mindennek fülei, tisztátalan és fajtalan beszédnek hallgatására . . . , trágár és peniszes csufságra, bába beszédre, álnokul költött fabulákra . . . , lant, síp, dob, trombita-szóbeli hajja, hujjára és temény ezer csácsogásokra“ (Bornemisza P.: Az Evangeliumokból és Epistolákból való tanuságok, IV., 758. l.). „a kik a mire magok nem érkeznének is, tsufokat, tsalfákat, erővel tett bolondokat tartanak és asztal felett azokval tseveggetnek, hazudoztatnak“ (Geleji: A váltáság titka II, 1137. l.). „Fülgönyörkötető csufságokat vagy fabulákat forgatnak“ (Pázmány: Préd. X l.). A Schlágli Sz. a jocularort „kurvas pacochas“-sal fordítja (pakocsa = tréfa). És erre mutat a trágár szó jelentésének változása is. [Sebestyén a Schlágli Sz. fenti adatához azt a megjegyzést fűzi: „jelzi egyszersmind azt is, hogy a királyi jocularok a nép közt elerkölcstelenedtek“ (Sebestyén 182 l.). Sebestyén mindent pontosan tud, s így tudja azt is, hogy a királyi jocularok nem voltak erkölcstelének. Azt a feltevést pedig, hogy a népi mulattatók a szélnek eresztett királyi jocularoktól származnának, cáfolni fölösleges. Az a körülmény, hogy régebbi időben csak királyi jocularok szerepelnek az oklevelekben, nem jelenti azt, hogy mások nem lettek volna; mert a

bemutatja őket Tinódi: ők a hirhordozók, pletykák terjesztői;¹ a spielmann is tündökölt ezekben, a követi szerep mesterségéhez tartozott (Piper, 12—13. l.). Szükség esetén ezek az emberek a kuruzslás nemes mesterségét sem vetik meg,² a mint ez a spielmann előtt sem volt idegen (Piper, 12. l.). Tánczosokkal együtt szoktak felépni,³ a kiket, mint említettük, histrioknak nevezték; hogy a táncz nem ének- és zenekíséret nélkül folyt le, gondolható. Az alakos szó arra mutat, hogy bábjátékkal is foglalkoztak⁴. Megvetettek voltak a magyar mulattatók, épúgy, mint a spielmann; a reformáció korának poleмикusai, ha a másik felekezetbelit nagyon akarják gyalázní, csúfnak, czinkosnak, alakosnak stb. szidják. Valószínűleg nálunk is époly jogtalanok voltak, mint Németországban és így alkalomadtán megeseett, hogy bottal ütötték a hátát.⁵

Ennek a kóbor népségnek az erkölcsisége, a mint az eddigiekből is láttuk, épen nem állt valami magas fokon; jellemző erre nézve még a Baranyai Decsi Jánosnál közölt közmondás: „Könnyebb a czelcsapónak meggazdagodni, hogy nem mint iamborodni.“ Az egyház üldözi őket, az urvasorát nem szolgáltatja ki nekik (Száz., XVI., 31. l.), a mint ez Németországban is így volt (Hampe, 22. l.). De mint láttuk már szt. Gellért idejében is szívesen elmulattak a kevésbbé aszketikus szellemű

hazátlan, nincsetlen senkik, a „körüljárók, szélyvel bujdosó játékos vándorok“ máskor sem és máshol sem szoktak az oklevelekben valami sűrűn szerepelni. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Pintér irodalomtörténetében (I. 108. l.) már két „énekesrendről“ tud, melyek később egyesültek; az egészen nincs a legcsekélyebb alapja.]

¹ „Nyelvesködnek ők, csácsognak urasszony előtt,

Mit kívül hallnak, azt beszéllik urasszony előtt,

Soknak ejtnek nagy bánatot baráti előtt“ (i. h.).

² „Nem orvos, hanem csúfos, a ki bennünk hadgya a betegséget és azzal dicsekedik, hogy meggyógyította a beteget“ (Pázmány: Luth V, 432 l.).

³ „Hozatá ki csuffokat, tántzolókat“ (Heltai: Krónika, 168. l.).

⁴ Az alak szó a régi nyelvben bábot jelent (I. Nyt. Sz. és Schlägli Sz.). A spielmann is szerepelt, mint bábjátékos (Piper, 9 l., Hampe, 37. l.). A spielmann bábjátéka is természetesen a római mímusra megy vissza (Reich, 616. és 833. l.); a köpönyegük alatt szokták a bábokat hordani (Reich, 834. l.). A régi mímusdráma élt az egész középkoron keresztül (Reich, 836. ll.) és nálunk is mindenesetre meglehetett.

⁵ Tinódi: R. M. K. T. III., 268. l. Már az ókorban sem volt a mímusnak becsülete és polgárjoga.

egyháziak a scurrákkal; úgy mindenesetre az 1279-i budai zsinat tilalmának is volt alapja. Azonban alig hihetjük, hogy ennek a tilalomnak valami nagyobb eredménye lett volna; valószínűleg ép úgy papiroson maradt, mint a hogy ez Németországban is történt (Hampe, 17. l., 32. ll.); az 1460-i szepesi zsinat különben már ismét szükségesnek tartja a tiltó rendelkezést megismételni (V. ö. Reich 132. és 803. l.). Talán ezekre a mulattatókra vonatkozik Laskai Oswald ferenczi rendfőnök panasza a XV. század végén, hogy még ott is cantus theatrales perstrepunt (R. M. K. T. V., 331. l.).

Németországban, mint már a rómaiaknál, szerepelnek *spielweib*-ok és tánczosnők is, hírük épen nem volt a legjobb; ilyenekről nálunk is maradt valami nyom: a Schlägli Sz. a cantatrix, gesticulator és palpanista szavakat *tombás*-sal¹ fordítja, a prestigiatrix-ot pedig a *ieyte*² szóval.

Mint az eddigiekből láttuk, középkori mulattatóinknak nemcsak társadalmi helyzete volt ugyanaz, mint a német *spielmanné*, hanem foglalkozásuknak köre is teljesen megegyezik. Már Szinnyei rámutatott, a *sod* szóról írván (Nyr., XXIII., 489. l.), arra, hogy a magyar fajnak sohasem volt különös tehetsége és hajlama a hangszeres zenére és alakoskodásra, bohóczkodásra. Az alábbiakban be fogjuk bizonyítani, hogy hegedőseink alakoskodása elsősorban a *spielmannok*ra megy vissza.

I. A kóklert, alakost jelentő egyik leghasználtabb *spielmann* elnevezés a kfn.-ben *loter*;² a szó a magyarban is meg-

¹ Szivesen elhiszem Sebestyénnek, hogy a *tomb* szó eredetileg valami dobot jelentett, azonban az is bizonyos, hogy itt szükségtelen valami sámán hagyományokat gyanítani, az ófn. *spiliwib* és *spilára* szót tympanistriával fordítják (Piper, 10. l.). [A palpanista szó nőre is vonatkozhatik (l. Du Cange)].

² V. ö. „Herodiasnak hw leanya yeytest tet“ (Jord. C. 472. l.). Miért csináltak ebből irodalomtörténeteink jejtőst, nem tudom. Talán ilyen tánczosnőkre vonatkozik Zólyomi P. Boldizsár intése: „A tánczó aszonnyal ne legy gyakorlatos, hogy el ne vessz az ő hathatóságában“ (*Ötven elmélkedések*. Bártfa, 1616. 339. l.). Prestigiatrixon sem kell valami sámánkodó varázslónőt érteni; már a rómaiak prestigiatornak nevezték a kóklert és ez a kifejezés a középkorban is megmaradt; középkori írók a histriot, mimust és a prestigiator egy lélekzet alatt említik, így Johannes Salisburyensis (Reich, 802. l.). Nők pedig már a görögöknél is szerepeltek a kóklerek között.

² Személyre alkalmazva csak kfn.-ben; ófn. *lotar* jelentése könnyelmű beszéd, tréfa (Piper, 9. l.).

van *lator* alakban (l. Melich-Lumtzer). A *lator* szó jelentése a Nyt. Sz. szerint: 1. räuber, bandit; 2. gottlos, verworfen; 3. hurer, hure. A népnyelvben MTSz. szerint: 1. verworfen, gottlos; 2. hurer; 3. ausgelassen, spitzbube. Azonban be lehet bizonyítani, hogy a magyarban is eredetileg azt jelentette, a mit a kfn.-ben. A szó ugyanis szerepel a Schlägli Sz.-ben (2087. sz.) *lotricus*-szal fordítva. *Lotricus* a barbár latinságnak a német *loter* szóból alkotott szava; jelentése Dieffenbach *Novum Glossarium*a szerint (Du Cangeban nem szerepel) *homo vanus et invecundus*; *Lexer Mhd. Wörterb.*-jában *loterpfaffe* alatt: „*lotricos* omnino vagos scholares cum longa coma inhihemus.“ A két adat kiegészíti egymást és világosan mutatja, hogy a *lotricus* jelentése annyi, mint kfn. *loter*. A *lator* szó okleveleinkben is szerepel;¹ azt hiszem, hogy nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ez a *lator* szó a magyar nyelvnek *possen-reisser*-t jelentő legrégebbi szava, erre utal egyrészt az a körülmény, hogy a XVI. század elején a szót már csak megváltozott jelentésben használják (a jelentésváltozásban talán a latin *latro* is közrejátszott), másrészt pedig ez a szó fordul elő az Okl. Sz. szerint a legkorábban az oklevelekben a hasonló jelentésű szavak közül.

II. A *spielmann* tánczzal is szórakoztatta közönségét és ezt a tudományát még a római pantomimustól örökölte (tánczos: öfn. tûmâri, sprangâri, kfn. tanzer, tenzer); a mint láttuk, a mi mulattatóink előtt sem volt ez ismeretlen és tekintve, hogy *histrion*² többnyire tánczost kell érteni, ilyen tánczosnak tarthatjuk az 1337-ben szereplő német Tamás histriót. Még Páriz-Pápay is a *ludio* szót alakos-, komédiás-, tánczos-, zinkos-sal fordítja. *Tánczosok* okleveleinkben is sűrűn szerepelnek;² ezek tehát eredetileg német *tanzer*-ek voltak és így nem lehet véletlennek tulajdonítani, hogy a német eredetű *táncz* szó majdnem teljesen kiszorította a magyar szökni, lejteni, ugrani kifejezéseket.

III. Az alakosnak egyik elnevezése a régibb nyelvben *trágár*, mely azonban az Okl. Sz. alapján az oklevelekben nem fordul

¹ 1276: Lotur Chepani et Puer; 1345: Paulus dictus Lator; 1424: Andreas Lator; 1439: Antonius Lathor; 1463: Michael Lator (Okl. Sz.).

² 1350: Ladislaus dictus Tanchus; 1359: Nicolaus dictus Tanchus ezeken kívül szerepel az Okl. Sz.-ban még 18 adat.

elő. A szó a kfn. *tragaere* szóra megy vissza, mely Lexer szerint *träger*-t jelent. Hogy ebből mint fejlődött a szó magyar jelentése, azt csak a következőkép magyarázhatjuk meg: a szó a bajor-osztrák nyelvjárásban házalót jelent (l. Lumtzer-Melich); ez a jelentése azonban valószínűleg már a régebbi korban is megvolt.¹ És ha tekintetbe vesszük, hogy a *spielmann* házalással is foglalkozott (Piper, 12. l.), világossá lesz előttünk, mért jelent a magyar *trágár* szó *possenreisser*-t.

IV. Régi elnevezés a *czinkos* is; oklevelekben is szerepel.² A szó a régi nyelvben koczkát is jelentett és a mint Szarvas Gábor bebizonyította, a kfn. *zinke*, *zing* szóból (= az öt a koczkán) származik (Nyr. XI., 445. ll., 520. l.). Ugy látszik, a német alakosok, kiknek életében a kártya és a kocka nagy szerepet játszott, terjesztették el nálunk a czinkjátékot és innen vitték át rájuk is az elnevezést.³

A többi *possenreisser*-elnevezés közül az okleveleinkben szerepel az említetteken kívül az OklSz. szerint a *csúf* és *csúfos*.⁴ Figyelemre méltónak tartom még a *játékos* elnevezést, melynek jelentése teljesen megfelel a német *spielmann* szónak; a *spil* szó ugyanis mindenféle élénk testmozgással egybekötött előadást jelentett (Piper, 7. l.).

A magyar *laut*, *lant* a német *laute* szónak átvétele (l. Lumtzer-Melich);⁵ német eredetű a *hárf*a szó is, azonban ennek szerepel egy olaszos (*arpa*) mellékalakja is.

¹ V. ö : Nürnberg, 1594 : „Neuen-Zeitungsträger“ (Hampe, 97. l.) és a *feil tragen* kifejezést.

² 1349–1351 : Jacobus dictus Chynkus; 1369 : Nicolaus dictus Cinkus, stb. (Okl. Sz.)

³ A városokban szigorú büntetés mellett el volt tiltva a polgároknak a koczkajáték (Budai jogk. 190., 345. p.); Pozsonyban főben járó bünt képezett (Ortvay, II., 2., 132. l.). A németektől került még hozzánk a *posch*-nak nevezett koczkajáték (l. Schlägli Sz.) és a *vörfely* szó.

⁴ 1403 : Johannes dictus Chwph; 1408 : Gallus dictus Chwf; 1489 : Blasius Chwf; 1539 : Laurencius Czufos (Okl. Sz.) Hogy a szó milyen eredetű, nem tudom (olasz ?), vagy talán összefügg ófn. *scoph*, *scof* (Piper, 9 l.), kfn *schopf*, *schoff* szóval ? A Schlägli Sz.-ben *chuph* = fula megmagyarázhatatlan.

⁵ Az Okl. Sz. szerint az első lantos : Gregorius Lalthus (1427), Gregorius Lautos (1428); a XVI. sz. végéig még 34 adat. Szereplésük összefügg a hazai német „lauthenschlaer“-ekkel és így teljesen fölösleges a fejlett németországi hangszeriparra hivatkozni, mint ezt Sebestyén teszi

A spielmann nemcsak alakos és zenész volt, hanem énekes is, így tehát a spielmannoknak hatással kellett lenniök a magyar hegedős költészetre is, mert a hatás nem lehetett csak egy irányú. És ez valóban így van! Már Petz Gedeon kimutatta,¹ hogy a magyar hegedősök költészetének technikai sajátosságai teljesen megegyeznek a spielmann fogásaival és ezek alapján már Petz valószínűnek tartotta, „hogy itt nem egymástól merőben független fejlődéssel és véletlen egyezésekkel, hanem mélyebb összefüggéssel, egyenes ráhatással van dolgunk.“ Petznek ezt a következtetését előbbi fejtegetéseink igazolták. Hogy megértsük, milyen nagy és mélyreható volt a spielmannok hatása a magyar költészetre, még egy mozzanatot kell tekintetbe venni. Már Arany megjegyyezte: „Hogy a mi költészetünk eredetileg csupán a ritmus báját ismerte s minden afféle, mint rím és mérték, nála legfőlebb esetleges volt: alig szenved kétséget“ (Össz. Munk. V. 278. l.). Hogy milyen hatás alatt került a magyar költészetbe a rím, nem nehéz megmondani, a szó maga utbagazít: a magyar *rím* szó a kfn. *rīm* átvétele, hasonlóképp németből való átvétel a *vers* szó is (l. Lumtzer-Melich.). Mindezek azt mutatják, hogy a német és specziálisan a spielmannköltészet olyan mélyrejáró hatással volt a középkori magyar költészetre, a milyennel talán a szláv sem.

Ezek szerint a fejlődés menete a következő lehetett: valószínűleg már a pogánykori magyar népénekeseeknek is meg kellett küzdeniök a szláv mulattatók konkurencziájával, a kiknek elmagyarosodott utódai aztán a kereszténység megszilárdulásával helyüket teljesen elfoglalták és valószínűleg a régi tárgyak egy részét is átvették, a mint ezt a spielmannnál is látjuk. Azonban valószínűnek kell tartanunk, hogy már első királyaink alatt a beözönlő német kalandorokkal megjelent a spielmann is, bár szereplése a XI. század folyamán, az önállóságért folytatott nemzeti harcok korában alig lehetett nagyobb jelentőségű; de a XII. század közepétől kezdve, a mikor kezdetét vette a rendszeres telepítés és a mikor a német elem az udvar-

(Sebestyén, 181. l.). Mivel ezekben a XV. századi oklevelekben a *lantos* a foglalkozást jelöli, azért nem kell azt hinni, hogy ezek mind magyarok lettek volna.

¹ Petz Gedeon: *Magyar és német hegedősök*. Ir.-tört. Közl. I., 1891. 22. II.

nál is olyan nagy befolyásra jutott, új tér nyílt számára Magyarországon, a hol a versengés még nem volt olyan heves, mint hazájában. A spielmann elmagyarosodásának mi sem állott utjában, mindig kosmopolita természetű volt és érdekében is állott, hogy megtanuljon magyarul, mert hisz úgy nagyobb haszonra számíthatott.¹ Az igriczek révén keletkezett valószínűleg a hunmondánk, lássuk, mit hozott a spielmann.

¹ Reich a mimusról szóló nagy művének befejezésében azt mondja: „Den mimischen Narren der Hellenen begrüßten die Inder ebenso jubelnd, als den ihren, wie es Araber und Türken, Syrer und Ägypter, Lateiner, Slaven, Kelten und Germanen taten und überall war er schnell ein beliebter Volksgenosse und redete die Sprache des Volkes“ (Reich, 899. l.). Az itt felsorolt népekhez hozzávehetjük a magyart is. Hogy a szláv mulattatók és a mimus között mi az összefüggés, nem tudom. Csak későn szereztem tudomást Edmond Faral könyvéről: *Les jongleurs au moyen âge*. Paris. 1910. Mint azonban Elek Oszkár ismertetéséből látom (Phil. Közl. 1912. 50. ll.) a kép, melyet Faral a jongleurök életéről rajzol, alig különbözik attól, melyet a spielmannról ismerünk és a milyent a magyar mulattatókra vonatkozólag vázolni igyekeztem — ez természetesen a közös eredettel függ össze.

MÁSODIK FEJEZET.

A monda anyaga.

Toldiról való megemlékezések későbbi írónál:

I. Ilosvai históriájának megjelenése (1574) után jó száz év mult el a nélkül, hogy Toldiról valami említés is történt volna.¹ Toldinak az eddig ismert legrégebb megemlézése egy oláh nyelvemlékben fordul elő: egy Todor Corbea nevű brassói ember, a ki azonban magyar hatás alatt dolgozott, említi meg 1700—13 közt keletkezett, de kéziratban maradt oláh-latin szótárában a Milo névnél: „Milo, római; szintén olyan harcos, a ki öklével egy csapásra megölt bármely erős ökröt, nem volt gyengébb Toldinál.“²

II. Bél Mátyásról már világosan megállapítható, hogy nem Ilosvaiból merítette tudását, mikor Toldinak Buda Bécsi kapujában függő fegyvereit leírta (i. m., 442. l.). Azt hiszem, hogy Bél Mátyásnak tanuságát kutatóink nem méltatták elég figyelemre, ő ugyanis határozottan a Toldiról szóló *énekelt dalokról* tesz említést.³

III. Olasztelki Kolumbán János *Néhai tordai hadnagy, Vida György* cz. históriájában (1758.) emlékszik meg Toldiról. Ugy látszik, hogy a szájhagyományból ismerte, mivel arról

¹ Ez nem vonatkozik Balassára, kinek tanuságáról később lesz szó.

² Baciú János: Phil. Közl. 1910. 157. l. Baciú szerint Corbea Ilosvaiból ismerhette Toldit; nem tartom valószínűnek, mert itt mint közmondás-szerű erős alakra történik reá hivatkozás.

³ „Haec ita vulgo perhibentur (a fegyverekre vonatkozik); sed an ex vero non ausim, siue inficiari; sive adfirmare. Enim vero, si *carmina vernacula, quibus prodigiosi actus Toldii decantantur*, excipies, vix quidquam de eo in historia repereris.“

panaszkodik, hogy a magyar nemzet jeleseinek emlékét nem tartja meg írásban ¹

IV. Dugonics András szindarabjának jegyzeteiben Ilosvai nyomán beszéli el Toldi történetét, csak annyiban tér el tőle, hogy nógrádinak mondja, s hogy Mátyás alatt vitézkedett.²

V. Peretsényi Nagy László *Léta és Zamira* cz. eposzában szintén megemlékezik Toldiról: Létának a delphosi jósdá megjövendőli a magyar nemzet történetét és jövőd, jeles vitézei között megemlíti a „*Herkules Thóldit*.”³

VI. Jankovich Miklós 1827-ben már nem találja a Bécsi kapuban a gyermekkorában ott látott fegyvereket és Toldit ő is „Nógrádi Hős”-nek nevezi.⁴

A Bécsi kapuban függő fegyverekről már 1573-ban tudósít egy utazó, Gerlach István, Toldi megemlézése nélkül.⁵ A kikapasztott fegyverek száma és minősége a különböző tudósítások alapján mindig változott, a régieket vagy elveszetteket, úgy látszik, újakkal pótolták, csak a pajzs szerepel állandóan a legtöbb tudósításban; ez a körülmény, mint Prónai is kiemeli, világosan bizonyítja a monda eleven voltát. Karl Lajos azt hiszi (i. h., 101. l.), hogy ezeket a fegyvereket csak Ilosvai históriája nyomán tulajdonították Toldinak. Teljesen téves felfogás. Ugyanis már Ilosvai megemlékezik Toldi-ereklyékről (393—95. s.). A helyből úgy látszik, mintha ez Nagyfalura vonatkoznék, azonban már Szilády feltette (Szil., 376. l., 379—80. l.), hogy, mivel az

¹ „Nagy hiba nagy kár ez a' Magyar Nemzetben,
Ha valamely Tagja van jó nevezetben,
Hire hólta után jut felejtkezethen,
Nem marad írásban sem emlékezetben.
Hány ezer Vitézek ebben rég vóltanak?
Ibrányi, Kádár, Szüts . . . Kinizsi . . .
Nyomó ruddal Töldi int, fogván tetejét . . .”

² Dugonics András: *Jeles történetek* I. 1794.

³ Peretsényi Nagy László: *Léta és Zamira*. 1800. 80. l.

⁴ Prónai Antal: *Toldi Miklós fegyverei*. Irodalomtört., 1912. 184. l. — A Prónai által közölt adatokhoz még hozzáveendő Franz Schamsnak megemlékezése 1820-ból: *Vollständige Beschreibung der kgl. freyen Hauptstadt Ofen* című munkájában; ő még néhány lánczon függő vasgolyót és egy megvasalt öklelőfát látott (Tóth Béla: *Magyar ritkaságok*. 1899. 222. ll.). Tehát 1820—27. között tűnhettek el teljesen ezek az emlékek

⁵ Szilády: R. M. K. T., IV., 379 l. A következőkben „Szil.” alatt idézem.

említett Gerlach István kópjáról és állkapczáról emlékezett meg (Ilosvainál agyakoponya és öklelőfa) és mivel a versejek a história végén értelmet nem adnak, itt a későbbi kiadások folyamán egy vagy két versszak, a melyekben Budára való utalás foglaltatott volna, kimaradt; akármin legyen is a dolog, Ilosvai kortársainak ebben nem hazudhatott.

Ha valaki hajlandó volna is azt hinni, hogy, a mit Bél a Toldiról szóló énekekről mond, tulzás vagy nagyítás — mit részemről nem tartok valószínűnek, mert semmi oka sem lehetett rá, hogy ne az igazat írja és úgy látszik, Ilosvait sem ismerte — akkor is az utóbbi világosan mutatja, hogy valóban volt egy Ilosvaitól független Toldimonda. Így tehát Karl feltevésének (i. h., 103. ll.), hogy Ilosvai az egészet úgy találta ki és históriája nyomán keletkezett volna a monda, nincs semmi alapja; különben is annyit tesz ez fel Ilosvai költői tehetségéről, a mennyivel az nem rendelkezett. Ha tehát volt egy Ilosvaitól független Toldimonda, ez nemcsak lehetségessé, hanem valószínűvé is teszi, hogy voltak róla szóló énekek is; akkor azonban ezek emlékének, ha még oly töredezett formában is, talán idegen elemekkel vegyülten, kétségtelenül meg kell lenni a róla szóló, a nép közt most is élő prózai szájhagyományban. Azt a tények seholsem igazolják, hogy valamely monda lokális vonatkozás nélkül századokon keresztül élhetne valamely nép körében tisztán a prózai szájhagyomány útján. Ilyen lokális vonatkozás tarthatta fenn egyrészt Toldi emlékét a nógrádi és talán a bihari nép körében. Azonban a Göcsejben már nincsenek ilyen lokális vonatkozások, Toldi emléke pedig ott is él a szájhagyományban¹ és valószínűleg másutt is. Ezt csak Ilosvai históriájának mondamegőrző erejével magyarázhatjuk meg; az a körülmény ugyanis, hogy Ilosvainak igazán nem költői műremeke annyi kiadásban jelent meg, világosan mutatja, hogy mindig nagy volt iránta az érdeklődés, mivel ismert dologról szólt; ez azonban előmozdította a hős emlékének fennmaradását, vagyis olyanféle hatással volt a nyomtatásban megjelent história a szájhagyományra, mint a régi népekenekesek énekei. Hogy aztán a nép Ilosvainak esetleges újításait átvette, lehetséges, de mivel a nép mindig konservatív

¹ Gönczi F.: *Göcseji mondák Mátyás királyról és Toldiról*. Ethn. XIV., 439 - 40. l.

hajlamú volt, itt is valószínűleg inkább ragaszkodott a régihez, sőt még a szájhagyomány befolyásolta az írásos feljegyzést, a mint ezt Dugonics esetében látjuk. Így aztán természetesen a szájhagyomány sok esetben olyan vonásokat őrzött meg, a melyek Ilosvaiban nem szerepelnek és a melyek esetleg ősibbek is lehetnek. Ilyen mondamegtartó hatása volt annak a körülménynek is, hogy a Bécsi kapuban lógó fegyvereket Toldinak tulajdonították és így ez is előmozdította a szájhagyomány fennmaradását. Ezért elsőrangú fontossága volna a szájhagyományi emlékek felkutatásának, azonban a mi eddig ez irányban történt, a semminél alig több. Ezen feladat megoldása annál sürgősebb és elhalaszthatatlanabb, mivel a rohamosan terjedő kultúra a régi hagyományoknak mindenütt megöli a szokott lenni és így napjainkban valószínűleg már kevesebbet lehet találni, mint 40—50 évvel ezelőtt. Több irányú kérdésközeimre választ sem kapván én is csak arra szorítkozhatom, a mi a szájhagyomány emlékeiből eddig ismeretes. Ez pedig a következő:

1. Az országszerte ismeretes közmondás: „Ugy él (tengődik), mint Toldi Miklós lova a szeméten.“ Már Dugonics is hivatkozik rá (i. m. 169. l.). Ez a közmondás szintén egy mondai roncsnak tekintendő.¹

2. Egy névtelennek közlése a nógrádi szájhagyományból a Pesti Hirlap 1882. okt. 18. számában (ism. Szil. 354—55 l.); már Szilády vonatkozásba hozta Ilosvaival; Toldi felesége itt Laczfi Magdolna.

3. Gönczi Ferencz közlése a göcseji szájhagyományból (i. h.); fontossága és érdekessége miatt szükségesnek tartom szószerint közölni:

a) „Toldiról azt mondják, hogy midőn egy barátjával, ki táltos volt, kezét fogott, úgy megszorították egymás kezét, hogy azok lángra lobbantak. Azután mind a ketten a levegőbe emelkedtek és ott verekedtek. (Csömödér.)“

b) „Toldi Miklós egyszer szénát rakott egy szekéren. Arra ment egy utas s kérdezte Tolditól, hogy merre kell egy bizonyos

¹ V. ö.: „Vólt de már nincs ott, Toldi Miklós lovának egy kietlen Patkója, mellyből ki lehetett venni azon lónak temérdek *nagyságja*’, és *erőségjét*, mellyen Toldi Miklós ül vala“ (Dugonics, i. m., 155 l.).

városba mennyi. Toldi kezébe fogta a kéznél levő nyomórudat, azzal mintha valami könnyű bot lett volna, mutatta meg a kérdezőnek, merre vezet a városba az ut. (Csömödér).“¹

c) „Toldi nagy erejének hire a király füléhez is eljutván, egyszer magához hívatta. Toldi hárommázsás vasbotjával jelent meg a királynál. Botját a királyi lak lépcsőjének elejére támasztotta. Az inas felhívta őt az emeletre a királyhoz. Fölérve, az inasnak azt mondta, hozza be künn hagyott botját, nehogy valaki elvigye. Azzal bement a királyhoz. Az inas kereste a botot, de — nem találta; bizonyos valaki elvitte. E jelentésre Toldi ment le a király kíséretében a bot keresésére. Természetesen ott találta, a hova tette. Kezébe fogta s két ujjával pöndörgetve ment fel vele a király szobájába. Ezt látva a király, biztosra vette, hogy az igazi Toldit hívatta. E teljes megbizonyosodás után a király elmondta Toldinak, hogy most nagy csatája lesz s kérte, hogy legyen segítségére. Elvezette fegyvertárába, hogy válasszon magának fegyvert. Ha győzni fog, egyik királyleányt feleségül kapja. Toldi végignézte a fegyvereket, de egyik sem tetszett neki meg. Hanem látott ott egy drótsákot; ezt kívánta. Megkapván, abba tiz mérő vasdarabot és kövecset tett. Az így megtöltött drótsákkal indult az ellenség elé. Fölment a levegőbe és a drótsák tartalmát az ellenség feje fölé szétzórta. A vas és kavicsdarabok, mint a záporosó mosta el az ellenséget. Midőn a sák tartalmát teljesen kiürítette, a földre szállott s az ellenségből élve maradottakat agyontaposta. (Göntér Ferencz kisszigeti lakos elmondása után).“²

* * *

A mondának legfontosabb emléke Ilosvai históriája és így mielőtt tovább haladnánk, szükségesnek mutatkozik ennek bővebb tárgyalása. Az első felmerülő kérdés, honnan vette Ilosvai históriájának anyagát. Szilády nézete szerint Ilosvai énekből és krónikából merített. Azonban a gyakorlatban elmélete másképp fest: ugyanis a theoriájára nézve kedvezőt valami krónikából hajlandó átvétetni az igazságszerető Ilosvaival, a mi pedig erre

¹ V. ö. Ilosvai 53-64. s.; Kolumbán (34. l.).

² Alig hinném, hogy Birkás ismerte volna ezt a közlést, mert akkor ebből bátran fegyvert kovácsolhatott volna elmélete számára; a milyen alapon a többi, úgy ez a hárommázsás bot és a róla szóló történet is az *Aliscans*ból csöppenhetett a göcseji történetbe. Toldi itt szinte mythikus hős; azonban az egészről ítéletet alkotni, míg több közlés nem lát napvilágot, nagyon bajos.

nézve nem kedvező, ott a naiv, ügyetlen Ilosvai a népmonda által tévesztette meg magát. Ennek a felfogásnak helytelenségére már Győri Gyula rámutatott.¹ Heinrich szerint „Ilosvai elmondta, a mit latin krónikájában talált, talán itt-ott a szó-hagyományból is merítve“ (Phil. Közl., 1897., 170., 173. l.), bár újabban erre nézve már másképp is nyilatkozott. Vizsgáljuk ezekkel szemben minden előlegezett vélemény nélkül, mit mond Ilosvai forrásáról és Toldiról való ismereteiről:

a) „Csuda, hogy mindeddig sem emlékeztünk erről“ (4. s.). „Gyakran gondolkodtam ezen én magamban, *Keveset* olvasok róla krónikában, *Maga méltó volna irni ezt is abban*; Az ének-szerzők is feledkeztek dolgokban“ (5—8. s.).

b) „Több dolgai között jó Tholdi Miklósnak Még ifjú voltáról *ilyeneket irnak*“ (161/62. s.); (következik a sirrablás). „Ifjúságabéli *több sok dolgairól* Én mostan nem szólok semmit a többiről“ (209/10. s.). „Tholdira királynak egyszer lőn haragja, *Bizonyt nem irhatok* mi volt annak oka“ (305/6. s.; valamit tehát mégis tudott). „*Híres* ez világban szíve nagy bátorsága“ (396. s.).

Azt hiszem, fölsőleges bővebben bizonyíthatom, hogy az a) és b) nyilatkozatok közt éles ellenmondás konstatálható; sőt még ezen belül is kisebb ellenmondás forog fenn a 6. és 7. sor között: a 7. sorral némileg megczáfolja azt, a mit a 6. sorban mondott. Ezek az ellenmondások már magukban is nagyon különös színben mutatják Ilosvainak az igazsághoz való fanatikus ragaszkodását. Sziládynak egész theoriája pedig Ilosvai igazságszeretetébe és abszolút böcsületességébe vetett végtelen bizalomra van alapítva.

Krónikán nemcsak latin krónika értendő, a szó jelenthet magyar krónikát és históriás éneket is.² Azt hiszem, hogy ez a

¹ Győri Gyula: *A Toldi kérdés* (a pápai ref. főgim. 1895—96 évi ért.), 7. l.

² *Tinódi*: „Nem kell akkor hegedülni, lantot pöngetni, Szép dolgokat krónikából nem kell zengeni.“ Históriás énekeinek gyűjteményét is krónikának nevezi — *Göröcsöni Ambrus*: „Megemlític egy néhány Királyokat, Kik birtak iamborúl mi országunkat, Kikről szerettek is szép Crónikákat, Emlékezetre számlálom azokat... István kit szent Királinak mondnak: Jol forgodott mint Cronikákba irjác.“ Ilyen királyok még Szent László, Lajos és Zsigmond. „Ime czudám ezen nekem nagy vagyon, Királyoknak mely Cronicaul vagyon, *Énekekben* hadok *iruán* meg vagyon, Nevec dicziretben nalunk nagy vagyon“ (*Históriás ének Mátyás királyról* Kolozsvár, 1577. lapsz. nélkül.).

megfontolás vezette Sziládyt is abban a feltevésében, hogy Ilosvai *énekből* vagy krónikából (nála még nincs szó latin krónikáról) vette át a történeti adatokat (Szil., 350. l.). De a nyilatkozatokban lévő ellenmondást ez sem magyarázhatja meg. Ezt azonban az előző fejezetben mondtak után már könnyen megérthetjük. Azt látjuk ugyanis, hogy a spielmann nem győz eleget mindenféle költött forrásokra hivatkozni; ez természetesen összefügg azzal, hogy az igazmondás nem lévén nagyon kenyere, a közönség nem igen hitt neki és ezért szüksége volt mindenféle mesterséges eszközökre előadása hitelének emelésére. Költött, írott forrását rendszeren *buoch*-nak, *liet*-nek nevezi, máskor *istori*-nak, *âventiure*-nek (Piper, 62—63. l.),¹ hasonlóan a saját alkotását: a viszony ugyanaz, mint nálunk, a hol szintén ének vagy krónika a forrás és ének vagy krónika a költemény. Így tehát ellenmondásai alapján Ilosvainak forrását, a melyre olyan nyugodtan hivatkozik, szintén költöttnek kell tekinteni.²

A spielmannak más eszközei is vannak, hogy előadásának hitelét emelje. Ilyen az igazmondásnak hangoztatása; egyszerűbb frázisok: *für wâr, ze wâre, das ist wâr*; körülményesebbek: *daz ich iu sage daz ist wâr, daz sagih iu waerliche, des sult ir sîn gewisse*, stb. (Piper, 63/64. l.); ezekkel teljesen megegyezik Ilosvainál: *hidd igaz dolognak* (297. s.). A spielmann mindenképen azon van, hogy a pontosságot, lelkiismeretességet és az igazsághoz és állítólagos írott forrásához való ragaszkodást imitálja, mi közben természetesen a legnagyobb szabadsággal bánik el a régi anyaggal; Ilosvai is a pontosságot és megbízhatóságot akarja mutatni azzal, hogy egyszer kijelenti: „Bizonyt nem írhatok, mi volt annak oka“ (306. s.); a többi tehát bizonyos. A spielmann pontosan szokta tudni valamely esemény dátumát vagy az időtartamot, ezzel is természetesen a megbízhatóságát és jólétesültségét akarta mutatni (Piper 64. ll.); ez Ilosvainál is így van: pontosan tudja, hogy Toldi Miklós

¹ Ilyen fordulatok még: „als ich von im geschriben las,“ „iz alsô gescriben stât“ (Piper, 62 63. l.); v. ö. Ilosvainál: „Még ifjú voltáról ilyeneket írnak“ (162. s.).

² Érdekes, hogy a Szendrei Névtelenre vonatkozólag általánosan elfogadott, hogy költött forrásra hivatkozik, de természetesen ilyesmiről a böcsületes Ilosvainál minden durva, ügyetlen ellenmondása mellett is szó sem lehet.

1320-ban született;¹ pontosan tudja, hogy három évig nem ment be udvarba és hogy két év múlva Toldi Miklós meghala; Sziládynak nehéz gondot okoznak ezek a számok, mert szerinte ezek is abból az írott forrásból származnak és váltig igyekszik ezeket mindenféle történeti dátumokkal vonatkozásba hozni, a mi azonban nem igen sikerül, mert a mint koholt az írott forrás, úgy ezek a számok is kitaláltak. A jól értesültségét akarja a 237—44. versekben foglalt enumerációval fitogtatni.

Természetes, hogy, mivel költött a forrása, az előadása sehogysem egyezik meg a történeti tényekkel és ellenmondásokba keveredik:

1. Toldi Miklós Ilosvai szerint a nagyfalusi Toldi családból származott, atyja Lőrincz, bátyja György volt. Azonban a bihari Toldi Miklósnak, a ki Nagy Lajos alatt élt és a kit Szilády a monda Toldijával azonosítani akart, atyja Csóka, testvérei pedig Mihály, János és Mátyás; a Nagy Lajos alatt élő György bihari főispán nem János ágából származott, mint Csókafia Miklós, hanem Albert ágából (Karácsonyi János, Kath. Szemle, 1899., 751. ll.). Egyáltalán kétes, hogy az oklevelek adatai ugyanegy személyre vonatkoznak-e, mert hisz ebben a korban több Told nevű falu is volt és tekintve a Miklós név kedveltségét, több Toldi Miklós is élhetett ugyanabban a korban:² 1354-ben egy Toldi Miklós pozsonyi alispán, 1355-ben pedig szerepel egy Toldi Miklós az esztergomi érsek *milites*-ei között.³

2. Már Szilády rámutatott arra, hogy az ujhelyi viadal sehogysem illik Nagy Lajos korába (Szil., 349. l.) és szerinte itt Ilosvait a szájhagyomány tévesztette meg, a mely Toldit már ekkor Mátyás korába helyezte.

3. A prágai kaland Szilády szerint Nagy Lajosnak IV. Károly császárral való viszályára (1362—64.) vonatkoznék.

¹ A ki kitalál, rendszeren a kerek számokat szokta választani és talán ilyesmiről lehet itt is szó ($1320 = 1200 + 120$); mindenesetre ez a körülmény játszott szerepet abban, hogy Ilosvai szerint, a ki ezt is pontosan tudja, Miklós ép 20 esztendő volt, mikor bátyja megházasodott. A többi előforduló szám szintén ilyen általánosan kedvelt kerek szám: 3, 7, 11.

² A XVI. század közepén Biharban egyszerre három Toldi Miklós szerepelt (Szil. 347. l.)

³ Wertner Mór: Akad. Ért. 1913. 175. ll. Kimutatja, hogy 1390-ben szerepel Szatmárban egy Toldi Miklós, a kinek Zsigmondhoz való hű szolgálatait emlegeti az oklevél. (Ugyanaz a Toldi?)

Azonban ezzel is egy kis baj van: az még csekélység, hogy az akkor (1362-ben) 36 éves Lajos király ifjúnak van feltüntetve, míg az állítólag 1320-ban született, tehát akkor 42 éves Toldi Miklós, a ki a királlyal szemben az atyai protektor szerepét játszhatja, vénnek; fontosabb dolog már, hogy Lajos király a történeti köztudattal ellentétben itt, mint egy remegő gyáva szerepel, teljesen érthetetlenül, mert hisz „rettenetes had“ van vele, „nagy urak“ és „főfő vitézek“ kíséretében. Akármennyit akarjunk is rá fogni arra a bizonyos „mondaalkotó közvéleményre,“ ez már mégis egy kicsit sok, főképp, mivel az egész feltevésnek nincs meg a kellő alapja. Ugyanis az az egész viszály diplomáciai jegyzék váltásnál és — hogy időszerű kifejezést használjak — mozgósításnál nem volt egyéb, a miről tehát a nép alig is tudhatott valamit és így a „népképzeletre“ az egész hatással nem lehetett. Az egész Lajosnak személyes ügye volt, a ki a német urakkal és a lengyel királlyal szövetkezett IV. Károly megbuktatására. Azonban a dolog felsüléssel végződött, mivel a sereg Trencsénél eleséghiány miatt (az előző években szűk termés lévén) széteszlott; Lajos király pedig a császárral, annak Kázmér király unokájával kötött házassága alkalmából, kibékült.¹ Az egész nagy urak czivódásánál nem volt egyéb, a melyhez a népnek édes-kevés köze lehetett.

4. Kisebb ellenmondás a történettel szemben, hogy Károly király halála után Ilosvai szerint Laczfi András volt a nádor, míg a valóságban Giléti Miklós (Szil., 363. l.); a tatárverő Laczfi András székely ispán, majd utóbb erdélyi vajda volt, a mire Ilosvai is czéloz („Erdélyből indúla Lajos udvarába“ 54. s.). Ilyen még, hogy a 237. sorban említett Kont Miklós nádor nem volt Hédervári (Szil. 371. l.).

Míg az, a mit verselőnk Toldi családjára és Lajos királyra nézve mond, sehogyan sem felel meg a történetnek, addig az enumerációban felsorolt nevek viselői mind Lajos korának neves emberei voltak és pedig főleg olyanok, a kik különösen az olasz hadjárat alkalmával tűntek ki.² Ismeretes, hogy az *Alba*

¹ Pór Antal: *Millen. Tört.* III. 289. ll.

² Ezek: Kont Miklós, Laczfi András, István, Miklós és Mihály, Druget Miklós, Bebek István és György, Garai Miklós és Giléti Miklós. Hogy Lőkös Bertalan, Kanizsai Lőrincz, Tót Miklós, Péterfi Tamás, Czudar György valóban éltek-e, kik voltak, mik voltak, nem sikerült megtudnom; azonban ez ebben a körben való járatlanságomnak tulajdonítható.

societas öt főtisztje között szerepel 1365-ben egy Nicolaus comes de Thodi Ungarus (vajon Toldi-e ez? V. ö. Szil. 358. l.); a mint pedig Görcsöni Ambrus tanúsítja (l. 38. l.), Nagy Lajosról volt krónika vagy krónikák és ezeket a neveket valószínűleg ott szerezte Ilosvai és ott olvasott „keveset“ a *történeti* nagyalusi Toldi Miklósról is.

A história¹ maga láthatóan két részre oszlik: az ifjúsága dolgainak elbeszélése a 208. sorig, a hátralevő második rész „vénséginek csuda dolgairól“ szól. Az 1—16. s. a história bevezetése és már itt kiemeli Ilosvai hősének legfeltűnőbb tulajdonságát, roppant testi erejét (3., 7. s.) és mint ilyen roppant testi erővel bíró ember élt a későbbi kor emlékeztetésében is. Feladatáról, céljáról is nyilatkozik Ilosvai: már gyakran gondolkozott azon, hogy erről a kiváló hősről keveset olvas krónikában, pedig méltó volna, hogy a tetteit ott is megírnák; még az énekszerzők is elfeledkeztek róla,² ezért ő vállalkozik rá, hogy a hős tetteit „szép renddel“ elmondja (9—13. s.) és pedig azért, hogy ezáltal a vitézeknek példát mutasson. A következő négy versszak (17—32 s.) sem tartozik még a tulajdonképeni történethez: az egész nagyjában genealogia és jólértelmezésének fitogtatása; gyermekkoráról csak annyit mond, hogy erős, vastag gyermek volt. Az atyja nevét is megemlíti („Fiát Tholdi Lörincz felnevelte vala“ 21. s.), azonban arról nem szól, hogy meghalt-e és a továbbiakban már csak az anyja szerepel. A következőkben (33—66. s.) az otthon viselt dolgait mondja el: roppant

¹ Hogy az eddig ismert kiadásokban a szöveg mennyiben teljes, bajos volna eldönteni; a 273. s-ig a versfejek világos értelmet adnak: Magnifico Domino Staphano De Peran Comiti Comitatus Ugocensis Petrus Ilosvanus; ezután azonban a versfejek értelme megzavarodik: SERVTCU TUTEM nnelelodsMEAM hikaova. Szilády a már említett helyen kívül hiányt sejt a 384. s. után is, mivel Ilosvai a *monda*, *monda neki*-féle jelzést nem igen szokta k hagyni (Szil., 376. l.), azonban az ilyesmi nem olyan ritka: Ptolom.: 505., 519., 543., 557., 581., 637., 673., 681., 773., 825., 869. s.; Szent Pál: 605. s. Sokféle Nevek: 87. s. — és ezért itt is így lehet.

² A mint állítólagos írott forrására való hivatkozását, úgy ezt sem kell valami szószerint venni; ezzel is csak a maga érdemét akarta nagyobbra feltüntetni, a mint az ilyesmire másutt is van példa: Görcsöni Ambrus: „Én nem halloc oly io énekszerzőket, Kik elő hoznac io fejedelmünket, Mattyás királyt régi io vezetünket, El feleittyüc mi iól töt embe-rünket.“ (1577. !)

festi ereje általános bámulatot kelt, nehéz malomköveket félkézzel emelget. Mikor aztán bátyja, György, Budáról hazaérkezik, vitézlő szolgálai közt forgódik és két annyira veti vissza az általuk dobott rúdat és nagy nehéz követ, a miért bátyja „gyakran megfeddi vala.“ Azonban, hogy mi volt ennek a feddésnek oka, arról nem értesülünk pontosan; valószínűnek tarthatjuk, hogy kellemetlenkedett, okvetlenkedett Miklós. A következőkben ugyanis elmondja (45—52. s.), hogy Györgynek egy vitézlő szolgáját megölte, a mi miatt a nádasban bujkált, mialatt anyja titkon táplálta, míg végre a bátyja megkegyelmezett neki. Itt megszakad az elbeszélés fonala, ugyanis 53—64. s. egy nyomórúddal való erőmutatványnak elbeszélése; Ilosvainál az egésznek semmi jelentősége és hogy volt-e ennek a történetnek a következőkkel valami összefüggése, nem tudhatjuk, mindenesetre nagyon érdekes, hogy a nógrádi mondában Toldi felesége, *Laczfi Magdolna*. Azonban hiába kegyelmez meg neki a bátyja, ismét gyilkosságba esik, mire végleg elbujdosik hazulról.

Ezután következik a hős budai kalandjainak elbeszélése (67—208. s.). Az egyes történetek között Ilosvai előadásában az összefüggés nagyon laza. Bujdosása közben Pestre ér, a vágóhid körül ólálkodik, egy megvadult bikát megfékez, a miért sok májat kap. Majd átmegy Budára, ott is mészárosnál áll szolgálatba, nagy tehéntagokat hord egyedül s ezért jól tartják (66—84. s.). Azután a király konyhájára kerül, a hol a szakácsokat szolgálja étjéért: szennyes fazekakat mos és mikor vizért küldik a Dunára, két nagy kondérral egyszerre hoz, a miért megbámulják. Roppant ereje egy rúdhányás alkalmával a királynak is feltűnik. Idáig (96. s.) még aránylag világos az elbeszélés, azonban a következők (96—117. s.) már nagyon zavarosak. A király egyszer megkérdezi, honnan való ez az erős ember; erre megmondják neki, hogy Toldi Györgynek valami atyjafia, a ki gyilkosságért hazulról elbujdosott. Ez azt jelentené, hogy Miklós kuktáskodása alatt nem titkolta el származását és azt sem, hogy mért volt kénytelen hazulról elbujdosni, sőt ez általánosan ismert volt az udvari nép körében; ez nagyon különös és érthetetlen, mert hisz volt oka rá, hogy eltitkolja, kicsoda, micsoda. A király erre nemcsak hogy megkegyelmez Miklósnak, hanem még levelet is irat hű szolgájának, Toldi Györgynek, hogy megkegyelmezett

öccsének és kéri, hogy ne tartaná otthon. A mint Toldi György ezt a levelet elolvasta, „öccsét igen feddé, erősen dorgálá.“ E szerint tehát Miklós megint hazament. György, úgy látszik, eleget akart tenni a király óhajának, öccsének „két lóra akkor szert tett vala“ és hogy „szolgálatra menne őt kényszeríti vala.“¹ Miklós végre elszánja magát és két lóval elindul. Ismét következik egy érthetetlen részlet: az anyja igen szánja Miklóst (miért?) és ezért száz aranyat dug rozstésztába és arra kér egy hű szolgát, hogy ha Miklósnak szüksége lesz rá, tegye eléje a kenyeret. Ez a történet igen jól beleillenek a második bujdosás elbeszélésébe; a mint ugyanis láttuk, az első bujdosása alkalmával is az anyja segítette, itt azonban nem értjük meg, miért kell szánnia Miklóst és miért kell titkolózni, mikor segíteni akarja.

Ilosvai tehát újra Budára utaztatja a hőst (117. s.). És itt újra egy értelmesebben elmondott rész következik: a cseh vitézzel való párbaj (118—160. s.). A történet kerek egészet képez, jól motivált és a tulajdonképeni párbaj leírása (129—144 s.) a primitív előadás mellett is ügyesnek és hatásosnak mondható, még a szörnyű valázással is felhagy ebben a részben (az első 120 sorban nem kevesebb, mint 50 vala szerepel rímként, a 3 volnáról nem is szólva). Rímről, sőt még asszonánczról is nála úgyis alig lehet szó; még jó, ha az utolsó hang megegyezik; a keserves rímelést csak az alliterációk enyhítik itt-ott valamelyest, a melyeket talán nem lehet teljesen a véletlennek tulajdonítani. Toldi ebben a jelenetben, mint egy hős lovag jelenik meg előttünk: elhagyottak, özvegyek, árvák megsegítése hatalmasokkal szemben hozzátartozott a lovagi ideálhoz, hasonlókép az országra veszedelmes szörnyetegek, óriások kiirtása is — mert hisz Toldi tette is tulajdonkép ilyen — teljesen a lovagkor epikájának eszmeköréből való.

Ezen jelenetnek szellemével és hozzátehetjük, hogy az

¹ Szokásos Ilosvai históriájával kapcsolatban testvérviszályról és Györgyről, mint szívtelen testvérről beszélni; szerintem teljesen alaptalanul, mert, úgy látszik, kellemetlen czimbora volt az ifjú Toldi: bátyja vitézlő szolgáit agyoncsapkodja, így érthető, hogy ez haragszik öccsére és enyhének mondható, hogy feddi és dorgálja, sőt az első gyilkosság után még meg is bocsát neki. A testvérviszály tisztára belemagyarázás: Arany-reminiszcenzia

egészszel a következő történet: a szerelmi felsülés és a sirrablás teljesen ellentétben áll (163—208. s.). Ezért is fel kell tennünk, hogy ennek az egész történetnek eredetileg semmi köze sem volt Toldihoz és csak Ilosvai csempészte be a mondába; erre enged következtetni az a körülmény, hogy Ilosvai ép itt látja szükségesnek irott forrásra hivatkozni (162. s.), ezzel természetesen ezen történetnek, melyről kortársai mit sem tudhattak, hitelét akarta emelni. A történetet magát azonban, melyet hallomásból vagy esetleg régibb olvasmányából ismerhetett meg, valószínűleg emlékezetből szerezte versekbe; az egészet ugyanis nagyon összezavarta: először elmondja a királyné egy udvarhölgyének gazdag eltemetését (63—68. s.), azután következik az özvegygel való kaland, a 197. sorral pedig a sirrablás. Fóti József Boccaccio egy novellájában mutatott ki egy hasonló elbeszélést, mely azonban nem a közvetlen forrás; ezzel a történettel bővebben foglalkozni szükségtelennek tartom, mivel az egészet Ilosvai ügyetlen mázsolmányának kell tekinteni. Ezt a történetet Ilosvai kétségtelenül azért akasztotta Toldihoz, hogy az ismert hősről valami újat mond hassan és ez által nagyobb érdeklődésre számíthasson; ő ugyanis, mint maga mondja, a hős ifjúságának sok egyéb dolgáról is tudna szólni (161., 209/10. s.), de hát nem akar.

Mielőtt Toldi vénségének történeteire térne át, hegedős szokás szerint a figyelem felkeltése céljából csuda dolgokat ígér (211—12. s.); a következő prágai kaland elbeszélésében (213—304. s.), mely szintén teljesen kerek egészet képez, a mondottakon kívül még egy dolog érdemel különösen figyelmet. A 293—300. s. ugyanis nincs meg Petrovainál és így ott az *Ültetét*-t *Íltetét*-nek olvasva a versfejek tökéletes értelmet adnak (servitutum); Szilády erre nézve azt tette föl (Szil., 372. l.) és azt hiszem, teljesen helyesen, hogy ezt a két versszakot Ilosvai valahogy kifelejtette és csak midőn az egész készen volt, toldotta bele, a mi által a versfejek értelme megzavarodott, Petrovai azonban, ki a versfejek értelmére különösen ügyelt, a két versszakot ismét kihagyta. Ez a körülmény világosan mutatja, hogy Ilosvai emlékezetből dolgozott és nem valami irott prózai szöveget verselt meg. Különben is ez a két versszak nem teljesen illik bele a szövegbe, a császár ugyanis már könyörgőre fogta a dolgot és így Toldinak már nem volt oka botjával rémítgetni.

Toldi szavai¹ olyan erőteljesek és kifejezők, hogy ezeket alig hajlandó az ember Ilosvai műzsájának tulajdonítani, hanem inkább azt hinni, hogy itt valami készet vett át.

A következő kalandhoz (barátruhában való párbaj, 305—40. s.) most sincs átmenet; a történet maga a história legvilágosabb részei közé tartozik, mely akár egy önálló költemény lehetne. A következő történet (341—91. s.), a hogy Ilosvai elmondja, ismét alig függ össze az előzővel; a király egyszer hivatja Toldit, mikor annak haja és szakála már megfehéredett „szintén“ Kassa városából (341—48. s.);² ezután egy különös monologot intéz szakálához, mintha már sejtene, mi vár rá az udvarban. Mikor megérkezik, az ifjú vitézek valóban kicsufolják ősz szakála miatt, mire az ősz vitéz éktelen haragra gyúl, három vitézt agyonver rettenetes buzogányával, a királyt is megfenyegeti és hazamegy Nagyfaluba, a hol két év múlva meghal. — A nógrádi mondában szintén szerepel a király haragja: Toldi Mátyás király néhány vitézét, a kik *feleségét* rágalmazták (az utóbbi vonás alig lehet eredeti), agyonveri, mire a király számüzi udvarából. Az utolsó kalandnál pedig szerepel a vitézek agyonverése (a király haragjáról nem szól, de legnagyobb mértékben valószínű), az udvar otthagynása. Az előbbi történet meg kezdődik a király haragjával, melynek okát nem tudjuk, Toldi az udvartól távol van. Így tehát feltehető, hogy ez a két történet eredetileg összetartozott és csak az ügyetlen Ilosvai, a ki nem vette észre a kettőnek összetartozását, mondta el a végét az eleje előtt, a mire különben is láttunk nála példát. Így a história végére nézve kerek egésznek alkotó, jól motivált cselekvényt kapnánk. A mi Toldinak a királyhoz intézett szavait illeti, arra nézve szintén csak azt mondhatjuk, a mit az előbb;³ a szakálmonolognak friss hangja is erre enged következtetni.⁴

¹ „Meghidjétek tū ezt tizenegy királyok,
Agyatokban rontom arany koronátok“ (294—95. s.).

² V. ö.: „Tön emlékezetet az király Toldiról“ (313. s.).

³ „Király! ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném hét tollú botomat;
Másszor meg feddenéd apró kölkeidet
Meg nem csufolnájak vitézi vén fejemet.“

Figyelemre méltó, hogy páros rímek szerepelnek.

⁴ Különösen a bevezető-sorok inverziós fordulata nagyon ügyes:

„Öh én vén szakálam hivatlan vendégem
Budára hivatott most a király éngem.“ 349/50. s.

A mint látnivaló, Ilosvai históriája különböző egységeknek — kalandoknak nevezhetjük őket — egymásutánja. Ezeket a kalandokat Ilosvai „szép renddel“, vagyis biografikus egymásutánban elmondja; az elején még igyekszik összefüggésbe hozni őket egymással, a mi azonban ott sem igen sikerül. A cseh vitézzel való kaland leírásáig, előadása nagyon összeszorított, kivonatosnak látszó, úgyhogy érthetetlené válik; ezután előadása már részletezőbb; azonban az egyes kalandok közt való összefüggés teljesen megszűnik. Az egyes kalandok többnyire befejezett egésznek képeznek, úgyhogy magukban is teljesen jól megállnának; kompozíciójuknak ügyességét alig tulajdoníthatjuk Ilosvainak, a ki inkább az összetartozót szokta szétválasztani és így feltehetjük, hogy ezek a kalandok eredetileg önálló hősi énekek lehettek, olyanfélék, mint a dán kaempeviser-ek. Ilosvai aztán közülök néhányat egy históriába jól-rosszul összeszerkesztett és valószínűleg egyet-mást át is vett, ilyen átvételeknek voltunk hajlandók tekinteni Toldinak karakterisztikus kemény beszédeit, melyekben, úgy látszik, alliterációk nyomai is megmaradtak; közben attól sem riadt vissza a derék Ilosvai, hogy a jó czégér alatt a maga lompos holmiját is ki ne teregesse. Hat ilyen kalandot lehet megkülönböztetni: 1. otthoni élmények (33.—66. s.); 2. Budán (66.—96.—118. s.); 3. a cseh vitézzel való párbaj (118.—160. s.); 4. a csehországi kaland (213.—304. s.); 5. a királlyal való összetűzés (341.—391. s.); 6. kibékülés (305.—340. s.). Hogy az első két kaland elbeszélése olyan ügyetlen és zavaros, azt annak lehet tulajdonítani, hogy ezeket a történeteket csak fölületesen ismerte és pusztán a prózai szájhangományra támaszkodott vagy talán maga sem tulajdonított nekik nagyobb fontosságot, mert hisz csodadolgokról akart szólni.¹

¹ Balassa Bálint a XX. számú költeményét (Szilády-féle kiadás) „az Toldi Miklós éneke nótájára“ szerezte, a XXX. számot pedig a „Toldy Miklós“ nótára. Szilády ezt Ilosvai históriájára vonatkoztatja (Szil. 381. l.). Részemről ebben nagyon is kételkedem. Ugyanis a XXIV. számú versét, melyet 1578-ban szerzett, már a XX. számúnak nótájára készítette, így tehát mindenesetre nagyobb időtartam választotta el őket egymástól. Hogy pedig Ilosvai históriája rövidesen olyan általánosan elterjedt volna, nagyon is kevésbé valószínű, ha a kis példányszámra gondolunk. Különben, a mint tudom, Ilosvai egyéb szerzeményeit sem látta el hangjelekkel; hangjelek a historia későbbi kiadásáiban sem szerepelnek, pedig a számos kiadást tekintve várhatnánk, hogy egyik-másik kiadó a hangjeleket megtartotta volna. Ezenkívül Bél is a Toldi Miklósról szóló énekekről tesz említést.

Ilosvai históriájának ez a szerkezete is teljesen valószínűtlenné teszi, hogy irott forrásból dolgozott. Akár elfogadjuk azt, hogy a részletesebben elmondott kalandoknál Ilosvai forrása énekek voltak, akár pedig ezekre nézve is csak a prózai szájhagyományt tartjuk forrásnak, mindenkép egy kérdés vár megoldásra, a mely az ujhelyi viadalhoz kapcsolódik. Ugyanis itt vagy azt kell feltenünk, hogy ez az anachronismus már a mondában szerepelt és Ilosvai egyszerűen átvette, vagy azt, hogy a monda már Ilosvai korában is Mátyás királyhoz fűződött és csak Ilosvai tette át régibb korba a történetet, miközben azonban anachronizmus csúszott bele előadásába. Határozott felelet alig lehetséges. — A népmonda nógrádinak ismeri Toldit és a nógrádi Toldi-család táblázatán szintén 1381-ben van feltüntetve egy Toldi Miklós (Szil., 349. l.) és így nem lehet belátni, miért ép Ilosvai előadása legyen hiteles. Itt figyelmet érdemel Karácsonyinak megjegyzése, hogy Ilosvai azon a vidéken, a hol élt, alig hallhatott a nógrádi Toldiakról, a kik ebben a korban már nagyon elaprózódtak és ezért az előkelő szerepet játszó nagyfalusi Toldi-családhoz fűzte a történetet (Ethn., 1912., 323. l.). Szerepelhetett a nagyfalusi Toldi-család körében valami tradíció is, melyet esetleg Ilosvai is ismerhetett; azt ugyanis természetesnek kell tartanunk, hogy a híres mondahőst minden Toldi-család a maga ősének tekintette. A nagyfalusi Toldi-család Erdélybe szakadt ága kihalásáig őrzött egy 1512. évszámmal ellátott, de későbbi korból származó arczképet és egy 80 fontos mellvasat, mint a híres Toldi Miklós ereklyéit (Szil., 348. l.).

A mondák a chronológiával nagyon különösen szoktak elbánni, hosszú századok által elválasztott emberek lesznek benne kortársakká és így kénytelenek vagyunk bevallani, hogy nem tudhatjuk, melyik volt az a Toldi Miklós, a kihez ezek a történetek hozzáfűzettek, sőt azt sem tudhatjuk, mikor élt; de az is bizonyos, hogy, ha akár tuczatjával tesznek közzé Toldi Miklósokra vonatkozó okleveleket, a mondáról való tudásunk nem lesz nagyobb, legföljebb a zavar. Azonban a kérdés nem is olyan fontos, mint a hogy az első pillanatra látszik. A mondákat ugyanis nagyjában három csoportra lehet osztani: 1. az alap egy történeti esemény és név; 2. a kiinduló pont egy történeti esemény; 3. csak a név történeti. Alig szenved kétséget, hogy a Toldi-monda az utóbbi kategóriába tartozik.

HARMADIK FEJEZET.

Az ifjú hős.

Toldit már hasonlították Herakleshez és Rainouarthoz, Rainouartot azonban a francziáknál már régebben „Hercule gaulois“-nak nevezték. Ez szolgálhat kiinduló pontul. Ugyanis már Benezé Rainouart-ot az ófrancia monda *erős Jankójának* nevezi,¹ hasonlóképp Herakles, a mint erre már többen rámutattak, a görög monda *erős Jankója*. Itt tehát feladatunk abban áll, hogy az erősjankó-mesetipusra vezessük vissza Toldi alakját és ifjúkori tetteit.

A mesének még hiányzik teljes, minden részletre kiterjeszkedő feldolgozása. A legrészletesebben eddig Panzer² dolgozta fel kitűnő módszerével, azonban csak a mesének első felét, de ez a mi vizsgálatainkhoz teljesen elégséges. Az erős Jankó meséje szorosan összefügg a medvefiú (Bärensohn)-tipussal. Ugyanis az utóbbi mesének Panzer által A-val jelölt bevezető formulájában a hős ugyanazon kalandokon megy keresztül ifjúságában, mint az erősjankó-mesetipus hőse, másrészt pedig az erős Jankó meséjében is gyakran szerepel az állati eredet, így tehát a medvefiútipus idetartozó meséit is tekintetbe lehet venni (P. B., 29. II.). Panzer 54 mesét tesz vizsgálat tárgyává, köztük egy magyart: „A Fából Faragott Péter“ meséjét; ezt a sorozatot kiegészíthetjük a következő magyar mesékkel:

I. Merényi: *Sajóvölgyi népmesék*. II. 91. 1. (A Kilencz.)

¹ Em. Benezé: *Orendel, Wilhelm von Orense und Robert der Teufel*. Halle, 1897. 103. II.

² Fr. Panzer: *Beowulf, Studien zur germ. Sagengesch.* I. München, 1910. 44. II. A következőkben „P. B.“ alatt idézem.

II. Berze Nagy János: *Népmesék Heves- és Jásznagykúnszolnok megyéből*. M. N. Gy. Ujf., IX., 39. sz. (Buli Jankó.)

III. Horger Antal: *Hétfalusi csángó népmesék*. M. N. Gy. Ujf., X., 32. sz. (Erőntulvaló.) Az eleje a bolond legény meséjéből való, a kinek minden sikerül.

IV. Arany László: *Magyar népm.-gyűjtemény*. Összes művei. IV. 1901. 173. l. (Babszem Jankó.) Kombinálva a Hüvelyk Matyi meséjével, a mint az egy szlovén medvefiú-mesében is szerepel (P. B. 220. l., 230. sz.).

V. Szumrák K., Nyr. XVI., 428. (A nagyehető Miska.)

VI. Horger: i. m., 43. sz. (Az ördög, mint szolgál.) Csak az első fele tartozik ide.

VII. Vikár Béla: *Somogy megye népköltészete*. M. N. Gy., VI., 343. l. (Medve Jankó.) A medvefiú-mesének A)-bevezető formulája.

Az erős Jankó meséjét Panzer így jellemzi: „Das Märchen vom starken Hans bietet keine wohlaufgebaute und abgerundete Erzählung; es zeigt vielmehr eine selbst für ein Märchen noch ungewöhnlich lockere Aneinanderreihung verschiedener Taten, die lediglich einen gemeinsamen Ausgangspunkt in der ungeheuerlichen Kraft des Helden besitzen. Nur die besseren Erzählungen rahmen diese Abenteuer wenigstens in ein bestimmtes Dienstverhältnis ein; recht wenige sind nach sonstiger Märchenart wirklich biographisch, indem sie den Starken von der Wiege bis zum Grabe geleiten“ (P. B., 46. l.).¹

Azoknak a mondai hősöknek a száma, kiknek alakja és tettei összefüggésben vannak az erős Jankó meséjével, nem csekély. Walker szerint² idetartozik az indeknel Krisna, Visnu nyolczadik inkarnációja, Rusztem, az Ambalessaga Amlodi-ja;³ Rainouart; Herakles, Thor, Gargantua, a Kalevala Kullervoja (31—36 ének) és megvan a Finnboga-ságában (P.B., 229. l.); ehhez hozzátehetjük, hogy ezen a mesetipuson alapszik a Kale-

¹ V. ö. Kemény Zs.: „Az egész Toldimonda akrobatai próbatétek félcezetéből áll“ (Tanulmányai II., 322. l.). Bár ez nem teljesen igaz.

² Walker, *Die altfranzösischen Dichtungen vom Helden im Kloster*. Tübingen, 1910.

³ Zenker, *Boeve-Amlethus*. Lit.-hist. Forsch. 32. f. Berlin u. Leipzig. 1905, 155. II.

vipqeg.¹ A következőkben a mesének főleg azon vonásait fogjuk bővebben tárgyalni, a melyek a Toldimondára nézve fontosak.

A hős születése a mesék jó részében csodálatos: fából faragja, vagy vasból kovácsolja az apja (P.B., 47. l.). Másutt meg a medvefiu meséjének hatása alatt állati eredetről van szó (P.B., 48. l.); ennek a nyoma megvan a csángó mesében (III.) is: egy özvegy asszony az erdő közepében addig nézegetett egy lófejet, míg elterhesedett. Az idetartozó medvefiu mesében (VII.) az asszonnynak medvétől születik az erős fia, ki a medve-barlangban nő fel. Az anya gyakran özvegyasszony (P.B., 46. l.); egy szegény özvegy asszonyhoz kilencz katonát szállásoltak, a kinek aztán hogy-hogynem fia született, kit Kilencznek nevezett (I.) és III. — Toldinak is tulajdonkép csak az anyjáról van szó; az atyját megemlíti Ilosvai, de a haláláról nem értesülünk.

Sok mesében szerepel a hősnek hosszú ideig tartó szopása (P.B., 50. l.), mely gyakran periódusokban erőpróbákkal megszakítva történik: VII.-ben háromszor hét évig szopik, az utolsó próbánál már a legnagyobb tölgyfát ki tudja rántani a földből. A hős gyorsan növekszik és ereje hamar kitünik (P.B., 29. ll., 51. l.). Fából-Faragott Péter (M.N.Gy., VII., 1. sz.) három napos korában kardot szerez és azzal szétvágja a városban a két aranyökröt összekötő aranylánczot. — „Erős vastag gyermek Tholdi kicsin korában“ (20. s.).

Jankó evési és ivási képessége óriási; alighogy Babszem Jankó megszületik, arra kéri az anyját, hogy úgy főzzön neki, mintha huszonnégy kaszásnak főzne és be is vág négy véka lisztből főzött gombóczt; míg a felhajtott buzogánya leesik, megiszik egy akó bort (IV.). A Kilencz kilencz helyett eszik és mielőtt munkához fogna, megiszik kilencz sajtár tejet (I.). Medve Jankónak egy kenyér kell minden evésre; ha tovább megy, egy disznó (VII.). A nevét is gyakran innen kapja (P. B., 52. l.): Nagyehető Miska (V.). A nagyevés és nagyívás a legtöbb idetartozó mondai hősnél is szerepel, kezdve Heraklesen (Zenker, 175/76. l.) és Thoron (Paul, *Grundr. d. germ. Philologie.* III.³, 357. l.). — Toldinak az evési képességeire csak czélzás történik: „Miklós-nak akkoron sok máj adatott vala“ (30. s.); de ivási képességeit már határozottan kiemeli Ilosvai: „Vétek az lőn benne, hogy részeges vala, Minden reménysége boritalban vala“ (397/98. s.).

¹ Hogy ezt a körülményt mások is észrevették-e már, nem tudom.

A mesék egy része a hős fiatalságáról azt tudja, hogy nagy lusta volt, folyton csak a kályha mellett dűnnyögött (P. B., 49/50., 32. l.), „hamuörlő“ volt, mint a magyar mese mondja. Másutt pedig már otthon szolgálatokat teljesít, rendesen mezei munkánál (P. B., 34., 57. l.); de már itt kitűnik óriási ereje: szántásnál kifogja a lovakat és maga huzza az ekét, majd két boronát (K. H. M., 90. sz.). — Toldi is „Lát minden dologhoz az béres szolgálkkal, Hatalmas erejét nézik nagy csudával“ (34/35. s.).

A hős azonban nem sokáig maradhat otthon. Igen sokat eszik és a szülei nem győzik tartani (P. B., 51. l., I. és V.). Más variánsokban pedig a fékezhetetlen ereje viszi bajba, úgy-hogy hazáját el kell hagynia. Nemcsak játszótársait, iskolatársait veri agyon, hanem még a tanítót és papot is, sőt még az ellene küldött csendőrökkel és katonákkal is végez. Mikor Jankót egy táncmulatság alkalmával boszantják, az összes tánczosokat agyonüti és még az ellene küldött csendőröket is. Nemcsak a szomszédoknak kellemetlen a veszélyes ficzko, hanem még a szülei is szeretnének több variánsban szabadulni tőle (P. B., 34., 53/54. l.). Erőntulvaló, mielőtt világgá menne, két bátyjával végez (III.). — Gyilkosság miatt kénytelen Toldi is elbújdosni hazulról.

Mielőtt Jankó világgá menne, többnyire szert tesz egy roppant fegyverre. A fegyver rendesen vasból készül; a leggyakoribb neve: bot, sétatbot, vándorbot, buzogány. Akármilyen ártatlan a fegyver neve, a súlya óriási: egy métermázsától százezer kilogramig változik (P. B., 40., 52. l.). A magyar mesékben többször cséphadarót szerez, mielőtt útra kelne: egy tizenöt öles és egy tíz öles fából készíti (II.), olyan vastag a hadarója, mint egy itatócseber, a nyele mint egy fakanna (III), sőt még egy métermázsás vasat is tetet rá a kovácsnál (IV.), (P. B., 59. l.). Néha különös módon jut a fegyveréhez: mikor a fegyver elkészül, az első rendesen gyöngének szokott bizonyulni, csak a harmadik sikerül. A próba a keleti variánsokban a fegyvernek a levegőbe való hajításából szokott állani (P. B., 41., 52. l.); így van ez a IV-ben is: vándorlása közben egy vassal megrakott szekérre talál, mely megrekedt a sárban,¹

¹ Így egy francia mesében is (P. B., 39. l., 86. sz.) és egy porosz mesében (P. B., 41. l., 5. sz.).

huszonnégy ökör sem bírja kihúzni, Jankó megteszi; jutalmul annyi vasat kér, a mennyit elbir, erre az egész szekér vasat elviszi a vállán. A száz mázsá vassal egy kovácshoz megy, hogy abból csináljon neki buzogányt; mikor kész lesz, felhajtja az ég felé, leeséskor három ölnyre a földbe furódik és elreped, harmadszorra sikerül a fegyver: a kire a buzogány nyelével rálegyint, elnyúlik, mint a béka. A mondai erős Jankóknak is többnyire van ilyen rengeteg primitív fegyverük (Herakles, Thor stb.). — A fegyver megszerzéséről Ilosvai históriája nem tud, de a fegyver maga szerepel; a neve mint a mesében bot (293.. 300. s.), hét tollú bot (385. s.), buzogány (272. s.), hét tollú buzogány (377. s.); erről a fegyverről a göcseji monda már többet tud: három mázsás, de Toldi két ujjával pöndörgeti, a neve szintén bot és vasból van (37. l.); a köntösujjában hordja és a kihez hozzálegyint a köntösujjával, menten kimúlik a világból (272—73. s., 376—78. s.).

Jankó szolgálatba áll, gazdája a királytól a parasztig mindenféle rendű és rangú emberek (P. B. 34., 54. l.). A gazda: király (I., II., III.), paraszt (V., VI.), ispán. (VII.) A bér a legtöbb esetben nagyon különös (P. B., 35., 54. l.): azt köti ki, hogy esztendő végén egy vagy három pofont adhasson a gazdának (I., VII.); annyi gabonát, a mennyit a hátán elbir (II., III., VI.), III.-ban a pofonokat is kiosztja Erőn túlvaló. Ezenkívül ki szokta kötni, hogy elegendő ennielót kapjon (VII.); másutt csak az a bér, a mit meg tud enni (V.). — Toldi is csak étjéért szolgál (84., 87. s.).

Jankónak első munkája többnyire fahordásból áll és már ennél az alkalomnál kitünik roppant ereje s ezért a gazda nagyon megijed az elkövetkezendő pofonok miatt, vagy pedig a nagyétúsége kellemetlen neki (V.), mindenáron túl akar adni rajta s azért, hogy elveszítse, mindenféle nehéz munkával bizza meg. Számunkra azonban csak azok a variánsok fontosak, hol a hős, a mikor cséplőnek áll be, azt köti ki, hogy a munka végeztével annyi gabonát vihessen el, a mennyit elbir; ekkor ugyanis egy óriási zsákot kerít és abban elviszi az egész gabonát. Erre a gazda rendesen egy vad bikát uszít rá (P. B. 59—60. l.), [bivalybika (VI.), hamis bika (III.), vad bika (II.)]; Jankó azonban rövidesen végez vele: a cséppel agyoncsapja (II., III.), felkapja a zsákra és elviszi. (VI.) Ez a bikakaland külön is vál-

hatik a cséplési históriától. Egy porosz mesében a kovácsműhelyben szolgáló Jankó a kalapáccsal megdolgozza az inspektort, a ki gorombáskodott vele, a miért elbocsátják; mialatt az udvaron áthalad az inspektor bikát uszít rá, Jankó azonban a farkánál fogva a kovács műhelybe vonszolja, ott megöli és felét magával viszi az utra. (P. B., 36. l., 7. sz.). Egy hienc mesében (Bünker, 94. sz.) pedig tizenhárom éves korában egy bikának, melytől az egész gyülekezet retteget, öklével veri be a koponyáját (P. B., 38. l., 39. sz.). — Ez a bikakaland az alapja a Toldimonda bikakalandjának.¹

Azt tartom még szükségesnek megjegyezni, hogy a Toldimondában lévő erőpróbáknak (malomköemelgetése, kódobás, rúdhányás) is a mesében van az eredetük. Az erőpróbák száma itt igen nagy; már említettem, hogy ilyen erőpróbák szerepelnek a szoptatás alatt, majd a fegyver kipróbálásánál. Ezek azonban nem voltak versenypróbák. Mert ilyenek is vannak: Jankót, hogy elveszítsék, az ördögmalomba küldik örölni, majd a pokolba adósságot behajtani, mindkét alkalommal legyőzi az ördögöket versenydobásban (P. B. 37—38. l.).²

¹ Arany János állítólag a népmondából is merített és így szükségesnek tartok egyes vonásokat megemlíteni, melyek illosvaiban nem szerepelnek, de a mesében igen és így esetleg népmondai alapjuk lehet: a) Toldi harcza a farkasokkal. — Jankót, hogy elveszítsék, erdőbe, vadaskertbe szokták küldeni; ő azonban rövidesen végez a medvékkel, farkasokkal, vagy agyonüti őket vagy elevenen viszi őket haza a gazda nagy rémületére (Herakles, Kullervo). Kilenczet fáért küldik az erdőre; mialatt a fákát tépi ki tövestül, a farkasok megeszik hat ökrét, mire helyettük négy medvét és két farkast fog be és hajtja őket árkon-bokron keresztül haza (I.). Erőntulvalónak is megeszi egy medve egyik ökrét, mire ő a szekérhez köti: „Hohó, nem úgy barátom! Ha megetted az ökröt, nem én húzom haza a szekér fát, hanem te“ (III.), (P. B., 37. l., 58. II.). — b) Toldi úgy megszorítja a cseh vitéznek ujjait, hogy azokból kiserked a vér. — Mikor Kilencz baktat hazafelé a kocsijával, egy ördögféle (egy más kalandból csöppent ide) eltöri a kocsikerekét, mire Kilencz arra akarja kényszeríteni, hogy tartsa hazáig a tengelyt, de az ördögféle erőpróbát ajánl: „No hát szorítsunk kezét,“ mondja az ördögféle. Kilencz erre is ráállott s úgy megszorította az ördög kezét, hogy a körme alól csak úgy csatagzott a vér, hogy jobban se kellett (I.). V. ö. Toldi kézfogását a göcseji mondában (36. l.).

² A Toldimondának az a vonása, hogy a hősnek csak az anyja fogja pártját, a mesében nincs meg vagy legalább előttem nem ismeretes, de ez a vonás könnyen kifejlődhetett, a mint pl. Kullervo történetében már szerepel.

Két skandináv mesében előfordul, hogy Jankónak a főzéshez kell fát hoznia, a mikor egyszerre egy egész ölet hoz a karján, vagy egy szekérre valót és egyszersmind vizet is katlanokban (P. B., 35. l., 43., 46. sz.). Egy másik skandináv mesében pedig a király konyháján szolgál, mint kukta (P. B., 39. l., 52. sz.). Azonban a konyhán való szolgálat tulajdonkép nem tartozik az erősjankótípushoz és a következő párbajt ez a mese nem magyarázza, azért itt más forrást kell keresnünk.

Lássuk először azokat a mondai hősöket, a kik fiatalságukban konyhán szolgálatot teljesítenek, vagy egyáltalán megvetett helyzetben vannak, míg aztán valami módon kitünik derékségük, nemes származásuk. Rainouartot már Birkás tárgyalta. Ezenkívül czélzott Birkás *Haveloc*-ra is (i. m. 277. l.). — A Havelokmonda két francia és egy angol feldolgozásban maradt ránk. Az elbeszélés főbb vonásai a következők: Havelok dán királyfit, atyjának legyőzése után a hű Grim neveli föl, mint saját gyermekét, de a nagyobb biztonság okáért más nevet ad neki. A fiúnak szájából álmában láng szokott kiütni. Majd Grim Angolországba küldi, a hol kukta lesz Alsi király udvarában. A szolgák és apródok gunyolják, bolondnak tartják. Roppant nagy a testi ereje, a lovagjátékoknál minden lovagot és apródot legyőz. És ezért Alsi neki adja unokahugát, Argentillét, feleségül; a lány atyjának ugyanis megesküdött annak halála előtt, hogy az ország legerősebb férfiához fogja feleségül adni; czélja azonban az, hogy ezen szégyenletes házasság révén elrabolja hugától az örökségét. A nászéjszakán Argentille rémülve veszi észre, hogy férje szájából láng üt ki. Egy remete, kinek ezt elmondja, megmagyarázza neki, hogy ura királyi eredetű és azt tanácsolja, hogy menjenek vissza Dániába. Ott Havelokot bizonyos jelekről törvényes örökösnek ismerik el és miután a bitorlót párbajban megölte, elfoglalja örökét. Majd Alsi király ellen támad, hogy felesége örökségét visszaszerezze. A csata eldöntetlen. Azonban felesége csele következtében — éjjel az elesetteket karókhöz kötözteti — reggel Alsi a harcosok nagy számától úgy megijed, hogy békét ajánl. Argentille örökségét visszaadja, halála után pedig az ő országát is Havelok örökli (Zenker, i. m. 91. ll.). A milyen alapon Birkás Rainouart alakjából származtatta le Toldit, úgy megtehetette volna ezt Havelokkal is.

Nagyjában ugyanezt a történetet nyújtja, de már több retardáló elemmel felékesítve a *Boeve de Hamtone*. A fiatal Boeve házasságtörő, férjgyilkos anyja miatt kénytelen ott hagyni a szülői házat. Egy hű lovag, Sabot, neveli föl. Majd Egyiptomba kerül Hermin király udvarába, a hol pohárnok lesz. Nagy ereje feltűnést kelt. Tornán (másutt vadkanvadászaton) kitünteti magát. A király lánya beleszeret s felajánlja szerelmét Boevenek, a ki azonban alacsony állására való hivatkozással visszautasítja. Végre aztán sok kaland után mégis egymáséi lesznek. Boeve megboszúlja atyja halálát és a bitorló Doonnak megöletése után elfoglalja atyai örökét.¹ Kétszer egymásután ismétlődik meg ugyanez a történet a *Horn et Rimel* című eposzban, ahol a királyfi szintén pohárnok s kődobásban tünteti ki magát. És végül ugyanezt a történetet beszéli el a *Mainet* (német Karlmeinet): kukta és pohárnok.²

Ha valaki hisz abban, hogy valami eposzból egyes motívumok kiszakadva szárnyrakelhetnek és egy más nép körében új mondává csoportosulhatnak, az a fönt említett eposzok közelebbi vizsgálatánál valószínűleg bőven fog találni olyan momentumokat, a melyek a Toldimondával megegyeznek és ha valakinek mulatságot okoz elmés közvetítési teoriák felállítása, az ám csinálja ezt. Mi más uton kívánunk haladni és azt a mesét vizsgálat tárgyává tenni, a melyen ezek az eposzok is alapulnak. Már Panzer rámutatott arra, hogy a „Boeve de Hamtone”-nak, a „Horn et Rimel”-nek forrása az aranyhajúról szóló mesenovella (P. H., 266. l.). A „Lai d'Havelok”-ot illetőleg is hasonlót konstatálhatunk.³

Az aranyhajú meséje a legkedveltebb elbeszélések közé tartozik. Az idetartozó legrégebbi irodalmi adatok a következők: Odysseus és Nausikaa (S. Singer, *Schweizer Märchen*. 1903—6, 30. ll.); Bellerophon,⁴ Servius Tullius (Zenker, i. m., névmutató);

¹ Zenker, i. m. 8. ll. és G. Brockstedt: *Floevent-Studien*. 1907. 20. ll.

² A pohárnoki szerep tulajdonkép a kuktai szolgálatnak lovagi szellemű átalakítása (Fr. Panzer: *Hilde-Gudrun*. Halle, 1901. 418 l.). A következőkben ezen művet „P. H.” alatt idézem.

³ Havelok és Rainouart történetének hasonlóságára Walker is rámutatott, az utóbbi történetében is az aranyhajú meséjének keretét látja s wikingier mondának tartja (Walker, 9. ll.).

⁴ Zenker szerint a mese a görög Bellerophon mondából származott (i. m., 298. ll.); azonban ezt rajta kívül talán senkisé sem hiszi el.

Dávid, Szal és Rudabé (Walker, 85. ll.). A nyugati aranyhajúakra nézve Laistner (Z.f.d.A., 38. köt.), Benezé és Panzer kutatásaira utalhatok.

A mesét a legbővebben Panzer dolgozta fel, de az általa tárgyalt 72 mese között magyarról nem tett említést; a tölem ismert magyar aranyhajúmesék a következők:

1. Erdélyi János, *Magyar Népmesék*. 1855. 6. sz. (Nemtudomka.)

2. Nyr., I., 418. 1. (Az aranyhajú királyfi); közl. Veres Imre.

3. Nyr., IV., 279. 1. (cím nélkül); közl. Steiner Zsigmond.

4. Berze Nagy János, M.N.Gy., Uj f., IX., 65. sz. (Nemtudomka.)

A mesét Panzer a következőkép jellemzi: „Ein Knabe — es ist zumeist ein Königssohn — kommt in die Dienste eines dämonischen Wesens [das wir im Folgenden mit Variante 1 (Grimm, K. H. M., 136. sz.) ein für allemal Eisenhans nennen wollen] und erwirbt bei ihm goldene Haare. Er scheidet von ihm entweder in Güte und erhält dann die Zusicherung fort-dauernden Beistandes oder im Bösen, ihm heimlich auf einem wunderbaren Rosse entfliehend, das dann im Folgenden die Rolle des dämonischen Helfers übernimmt. Als Thier oder Mensch niedrigen Standes verkleidet tritt der Held, gewöhnlich als Gärtner, in die Dienste eines Königs, giebt sich vielleicht noch für einen Grindkopf, Narren, Stummen aus. Die Königstochter aber entdeckt die goldenen Haare unter der Verkleidung des Dienenden, verliebt sich in ihn und begehrt ihn, nachdem er zumeist noch in einem ritterlichen Spiel, bei dem nur die Prinzessin ihn erkannt hat, einen Beweis seiner adeligen Herkunft geliefert hat, zum Mann. Der Vater muss einwilligen, verbannt das Paar aber vom Hofe. Gleich darauf entsteht ein Krieg; der verachtete Schwiegersohn will mitziehen und erhält zum allgemeinen Spott eine elende Mähre. Er aber vertauscht heimlich den Klepper gegen sein irgendwo verborgenes Wunderros, bez. erhält vom Eisenhans Ross und Rüstung und besiegt so dreimal den Feind. Zweimal vermochte er sich einer Erkennung zu entziehen, in der dritten Schlacht wird er verwundet, erkannt und nun auch vom alten König freudig als Schwiegersohn angenommen“ (P.H., 254. ll.).

Az egyes variánsokban leginkább a bevezetésben vannak

eltérések; Panzer itt három formulát különböztet meg.¹ A következőkben már kevesebb az eltérés és a továbbiakra nézve a történetnek a következő mozzanatait különböztethetjük meg: 1. alacsonyrendű szolgálat egy király udvarán és a királyleány szerelme; 2. nemességpróba; 3. száműzetés; 4. ismeretlen campeador.²

A szolgálatban a hős többnyire, mint kertészlegény szerepel, azonban néhány variánsban előbb még kukta is (így 1-ben); ezenkívül több variánsban csupán a konyhán való szolgálattétel fordul elő (3-ban inas). A kuktaság Panzer szerint az aranyhajútípus női párjából az Allerleirauh-típusból származik (P. H., 259. l.). Az aranyhajon kívül még szerepelnek más csodálatos tárgyak is, melyeket a hős Eisenhanstól kapott és a melyek a királylány figyelmét felkeltik; másutt meg az aranyhajú csodálatos éneke vagy lantjátéka ragadja el a királyleányt (P. H., 260. ll.). A nemességpróba úgy a mesében, mint a legtöbb középkori irodalmi aranyhajúnál valami lovagi gyakorlatból áll; ez a nemességpróba a kulturviszonyokkal változik; Apolloniusban például a labdajáték szerepel nemességpróbaként.

Toldi ifjúkori történetének második részét ebből a meséből levezetni a legkönnyebb feladatok közé tartozik. Itt is megvan a királyi konyhán való szolgálattétel, a nemességpróba a rúdhányás alkalmával és valószínűleg a mesében gyökerezik az az érthetetlen körülmény, hogy a nemességpróba után elhagyja az udvart, majd pedig megjelenik a cseh vitéz ellenében, mint ismeretlen campeador. Még az aranyhajú csodálatos segítőjének, a ki lehetővé teszi, hogy a megvetett kertészlegény vagy kukta ragyogó lovagi fegyverzetben jelenhessék meg s a ki a mesében és mondában többnyire a hős felnevelője szokott lenni, szintén megvan a nyoma: ezt a szerepet tölti be a „hűtös szolga,” a kinek feladata lett volna szükség esetén Miklós elé helyezni a száz arannyal megtöltött kenyeret. Arany kétségtelenül rekonstruált abban, hogy a vén Benczét Miklós nevelőjének tette meg és hogy a száz aranyon fegyvert vásároltatott, azonban a mese alapján rekonstrukcióját helyesnek kell tartanunk.

¹ De pl. 2-ben bátyjai miatt kell elbujdosnia, mi egyik formulához sem illik.

² A kifejezést Walker nyomán használom; megokolását l. Walker, i. m., 96. ll.

Egy körülmény nem kerülheti el figyelmünket. A mesében épúgy, mint az irodalmi aranyhajúaknál mindenütt szerepel egy szerelmi történet, mely az egész mese legfontosabb mozzanatának tekinthető, míg ennek Ilosvai históriájában semmi nyoma, bár a mellékességek megvannak. Azonban ne felejtjük el, hogy Ilosvai előadása a cseh vitézzel való párbaj leírásáig roppant töredékes, kivonatos és ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy ifjúságabéli több sok dolgai között erről is elfelejtett szólni.

A párbajnál azt a körülményt, hogy egy nő miatt történik, másodlagos vonásnak tekinthetjük. Erre nézve könnyen hozhatunk fel analog példákat a középkori epika köréből. Ilyen az Artus udvarában rossz fegyverzetben megjelenő Parzival párbaja a vörös lovaggal; vagy hogy az aranyhajúak közül hozzunk fel példát: Orendel párbaja Brideért. Hogy a párbaj egy szigeten folyik le, az nagyon mellékes vonás és a középkori epikában közhelynek tekinthető, így tehát mondahasonlításnál számításba nem jöhet, a mint erre Karl is rámutatott (i. m., 98. l.). Birkás Gaston Páris nyomán a holmgangot germán eredetű motívumnak mondja (i. m., 285. l.); ez azonban így talán nem állhat meg, mivel már a perzsa eposzban is megvan, mint erre Walker rámutatott (Walker, 114. l.).¹ A párbajnál magánál pedig Toldi erős-jankói alapjellemé tűnik ki, a mint hogy a konyhán való szolgálat alatt is, mint erős Jankó jelenik meg előttünk.

Hátra van még a magyar mondákban szereplő aranyhajú-motívumokra kiterjeszkedni. Ilyen elsősorban az ismeretlen campeador motívuma. Ez a motívum szerepel egy más mesében is és pedig a két testvér meséjében (Zweibrüdermärchen). A mese a legelterjedtebbek közé tartozik. Középafrikában épúgy ismerik, mint akár a malájoknál; már az egyiptomi mesék között (1500. Kr. e.) is szerepel, más mesemotívumokkal novellisztikus módon kontaminálva (Thimme, i. m. 82. ll.). A mese hat formulából áll,² melyek közül az első négy változatban fordul elő. Ránk nézve csak a középső C-formula a fontos, mely a sárkányölőről és a hamis győztesről szól; ez az epizód ugyanis teljesen

¹ Különben Ilosvai históriájába a holmgang nem is igen illik, mivel a Margitszigeten a középkorban apácák laktak és így épen nem volt alkalmas hely vitézi mérközések számára, a holmgang pedig mindig lakatlan szigeten, emberektől távol szokott lefolyni.

² Bolte - Polívka: *Anmerk. zu d. K. H. M. d. Br. Grimm.* I. Leipzig, 1913. 534. l

önállóan is elő szokott fordulni és pedig három változatban: A' a sárkányölőnek hű segítőállatai, kutyái vannak; B' segítő-állatok nélkül; C' szerepel egy hűtlen testvér vagy anya (Bolte-Polivka, 547. II.). A B' változatban a következő elbeszélést kapjuk: Egy szegény ifjú, gyakran pásztorgyerek, megszabadít egy sárkányt, illetve óriás hatalmából egy királykisasszonyt. A levágott fejjel hamis győztes jelentkezik az udvarnál. A fiú azonban a kivágott sárkány-, illetve óriásnyelvvel igazolja magát és jutalmul a királykisasszonyt kapja. Látnivaló, hogy ez a mese minden vonásával megvan az Ajtony—Csanád mondában, a mint ezt Anonymus és a szt. Gellért-legenda elmondja; a mesehős a megszabadított királykisasszonyt kapja jutalmul, ennek megfelelőleg Csanád vitéz Ajtony feleségét (Anonymus.).¹

Dávid története, a mint erre Walker rámutatott (i. m., 100. l.), részint az aranyhajú, részint a sárkányölő meséjével egyezik, a mint hogy a két mese meglehetősen közel áll egymáshoz és így a kölcsönös befolyás érthető, a sárkányölőnek például néha aranyhaja van. Az ismeretlen campeador motívumának Dávid történetével való összefüggését érezték is, s így a biblia is hatott: a francia epikában a szarracén óriásnak, a ki ellen egy keresztény campeador áll ki, gyakran Golias vagy Goulias a neve, a krónikákban pedig hozzáteszik, „veluti alter Goliath“ vagy „novus David“ (Walker, 54. l.). A helyzet gyakran az, hogy egy várost ostromolnak a sarracénok, élükön egy óriással és ekkor a keresztények közül támad egy ismeretlen campeador, a ki megmérkőzik a pogány óriással. A pogány óriás voltát vagy a keresztény harcos kis termetűségét mindig hangsúlyozni szokták. A németeknél ilyen történet Kurzbild párviadala az óriás szlávval. Ilyen állandó elemnek tekinthetjük a pogány óriás nagyhangú kihívását (Sámuel k., I., 17., 8—10., 43. v.) és a campeador bátor feleletét (Sám. k. I., 17., 45—47. v.). Ilyen történet nálunk Botond párviadala a göröggel (Kép. Kr. 34. fej.); a szituáció nagyon különös, ugyanis itt az

¹ A két testvér meséjének egyik változatát az Ajtony-mondáról szólva, Sebestyén is elmondja (Sebestyén, II. 212—13. l.), fejtegetései azonban kalandos spekulációkba merülnek. A mit azonban Sebestyén a két testvér meséjének kivonatos leközlésével csinált, feltűnően hasonlít ahhoz, mit a mult század közepén Rassmann követett el ugyancsak a két testvér meséjével, a mennyiben egy változatát teljesen leközlölte, mint a Siegfried-monda utóhangját (Bolte—Polivka, 547. l.).

ostromlók közül támad egy campeador, a mi nem nagyon természetes. Botond szintén „legkisebb a magyarok között“ és itt is megvan a nagyhangú kihívás és a bátor felelet. Ilyen történetet mond el még a Képes Krónika Bátor Oposról; itt is szerepel az ellenfél óriás volta és a hős a párbaja következtében híresedik el (l. 75. l.).

Az aranyhajú mesének ismert keretét nyújtja a Béla herczegnek a pomeránnal való párviadaláról szóló rövid lélegzetű elbeszélés (Kép. Kr. 46. f.): egy királyfi idegenben harczban kitünteti magát és jutalmul a királyleányt kapja.

Már megemlékeztünk az aranyhajú csodás énekéről vagy lantjátékáról, mellyel meghódítja a királykisasszonyt; ez a motívum már a Hist. Apollonii-ban is szerepel és több mondai aranyhajú történetében is előfordul (P. H., 302. l.); ezenkívül úgy a mesében, mint a legtöbb irodalmi aranyhajúnál a nő szokta felajánlani szerelmét. És itt lehetetlen, hogy a Szilágyi és Hajmási históriája eszünkbe ne jusson.¹

¹ Ezen mondára vonatkozólag Thury kutatásai nyomán általánosan elfogadott, hogy szinmagyar eredetű, hogy t. i. a népnek képzeletét bizonyos történeti események megragadták és ezeknek nyomán alakult ki a monda. Azonban a dolog úgy áll, hogy ez a történet már századokkal ezelőtt is megvolt minden vonásával együtt a francia és német spielmannköltészet körében és így kénytelenek vagyunk ezt a történetet idegen eredetűnek és pedig spielmann-importnak tekinteni. Itt azonban messze vezetne az egésznek részletes kifejtése és azért inkább csak utalásszerűen tárgyalom.

Szinte csodálatosnak tetszik előttem, hogy senkinek sem tűnt fel a Szilágyi és Hajmási históriájának a középkori német és francia epikában oly nagy kedveltségnek örvendő menyasszonykérési és szöktetési történetekkel (Brautwerbungs- und Entführungsgeschichte) való közeli rokonsága, a melyek többnyire az aranyhajú meséjéből származó motívumokból táplálkoznak. A francia epikára nézve Voretzsch ezen történetnek hat típusát állítja fel és a mi mondánk világosan a negyedik típusba tartozik, melyet Voretzsch így jellemez: „der held fällt im kampf in die hände der Sarrazenen, findet im kerker den schutz und die liebe einer sarrazenischen prinzeßin und wird mit ihrer hilfe aus der gefangenschaft befreit, worauf er sie heiratet. Hierher gehört das verhältnis Floovents zu Maugalie, die liebe zwischen Floripas und Gui de Bourgogne im Fierabras und endlich auch Huon mit Esclarmonde“ (C. Voretzsch, *Epische Studien*, I, Halle, 1900, 193. l.).

A történet elemei a német menyasszonykérési és szöktetési históriákban szintén megvannak: 1. rabság (Rother; tulajdonkép csak Rother követi vannak börtönben); 2. csodás ének és lantjáték (Rother, Gudrun);

A mint láttuk Toldi alakja és ifjúkori tettei két mesenovel-lából teljesen levezethetők és így felmerül az a kérdés, mint válhatik meséből egy bizonyos helyhez, korhoz és személyhez

3. szerelem (Rother, Gudrun, Oswald); 4. szökés (Rother, Gudrun, Oswald); 5. üldözés (Gudrun, Oswald); 6. szigeten való harcz (Gudrun, Oswald; nem a szokásos értelemben vett holmgang; az Oswaldról szóló spielmann-költeményben már utánczat, a mi azt mutatja, hogy ez a motívum a spielmannok körében kedvelt volt); 7. úgy a mesék egy részében (P. H., 263. l.), mint az irodalmi aranyhajúaknál (P. H., 343. l.) szerepel a vetélytársak harcza. — Erre nézve utalhatok még a Kromakságára és a lengyel Walther-mondára (Fr. v. d. Leyen, *Die deutschen Heldensagen*. Deutsches Sagenbuch II., München, 1912. 212. ll.). Ezek a szöktetési történetek még a germán korra mennek vissza.

De mindenesetre nagyon tévednénk, ha ezen egyezések alapján a Szilágyi és Hajmási históriáját akár az említett franczia, akár a német eposzokból akarnánk levezetni, a mint hogy ez nem is lehetséges: azonban a motívumok azonossága és ugyanazon egymásutánja kizárja azt, hogy itt véletlen egyezéssel legyen dolgunk. Különösen fontos ez tekintetben, hogy mind a Gudrunban és Oswaldban, mind Szilágyi és Hajmási históriájában az üldözők a szökevényeket egy szigetnél érik utól, azonban ez ott a helyzetből folyik, mivel a szökevények a tengeren menekülnek, míg ennek Szilágyi és Hajmási históriájában nincs sok értelme. A mint ismeretes, az említett költemények mind a lovagi társaság számára készült olvasásra szánt eposzok voltak, míg a spielmann a népet balladaszerű költemények eléneklésével szokta szórakoztatni és ha tekintetbe vesszük, hogy milyen nagy szerepet játszanak a menyasszonykérési és szöktetési históriák az olvasásra szánt eposzokban, valószínűnek tarthatjuk, hogy a spielmann repertoirejának tekintélyes részét képezték az ilyen történetek. És a spielmannok révén kerülhettek el ezek a történetek hozzánk is; itt aztán valamelyik ügyes hegedős, hogy nagyobb érdeklődésre számíthasson a régi történetet ismert nevű emberekre alkalmazta. Ilyesmi nálunk különben úgysem ismeretlen, elég ha a Vitéz Franciscoról vagy a Bankó leányáról szóló széphistóriákra utalok.

Megemlíthetem még, hogy egy hasonló történet (egy fogoly csodálatos éneke miatt kiszabadul a börtönből és a királyleány kezét nyeri el) szerte ismeretes germán és román népek dalaiban (egybeállításuk: P. H. 285. l.). A mi pedig a vetélytársak harczát illeti, melyet ezen történet legfontosabb mozzanatának szokás tekinteni, pedig nem az, arra nézve nem tartom lehetetlennek, hogy itt tulajdonképp két külön történet kontamináltatott. A vetélytársak harcza szerepel a menyasszonykérőkről szóló történetben: óskandináv Hervararmonda és megvan egy ódán népballadában is, a hol a vetélytársak testvérek (W. Grimm, *Altdänische Heldenlieder*. Heidelberg, 1811. 171. l.). Hogy egyébütt is megvan-e népdalokban ez a történet, nem tudom, de valószínűnek tartom. Egy közelebbi vizsgálat mindenesetre világosságot hozhat ezen kérdésekre nézve.

fűzött monda. És itt más felelet alig lehetséges, mint hogy ez a hegedősök teljesen tudatos alakítása. A francia epikára nézve Voretzsch azt a körülményt, hogy ép a későbbi korokban szaporodnak úgy fel a mesemotivumok, így magyarázza: „die altüberlieferten stoffe, die tradition, mochten sie nun als sage oder als dichtung überliefert sein, waren allmählich ausgeschöpft, dem publicum mussten die dichter neues bieten, und so nahmen sie das gute, wo sie es fanden“ (i. m., 41. l.). Azonban azt hiszem, hogy ezt a tételt általánosítani is lehet, sőt mint láttuk, nálunk a legkorábbi időben egy mesének feldolgozása az Ajtony-Csanádmonda. Egyáltalában, azt hiszem, nagyon hasznos volna, ha a nálunk oly sűrűn emlegetett, varázsszó módjára mindent megmagyarázó „mondaalkotó erő“, „mondaalkotó közvélemény“ misztikus tengeri kigyóját végleg nyugalmaznók.¹ A hegedősök helyét sok tekintetben a népkönyvek foglalták el és így ezek nyomán is keletkezett népmonda, szájhagyomány; népünk beszél Árgirus királyfiról, Markalfról és Mátyásról, Brunsvikról (Reinfried von Baunschweig) és az akastyán hegyről és csak a véletlennek lehet tulajdonítani, hogy ugyanaz nem történt a Vitéz Francisko és a Bankó leánya históriájával, a mikor egészen szépen lehetne beszélni valami Béla-monda körről, a mint hogy már így is merültek fel ilyen hangok és ha a Semptei Névtelen nem mondta volna meg világosan, hogy ő horvátból dolgozott, históriájában bizonyára egy magyar népmonda feldolgozását láttuk volna, mint akár a Szilágyi és Hajmási históriája esetében.

¹ Becker, a ki pedig mindenféle mesehasonlítási eljárástól megleghe-
tősen távol áll, írja ezeket a szavakat: „Ueberhaupt stehe ich – vielleicht
mit Unrecht – Allem, was spontaner Sagenentwicklung gleicht, sehr skept-
isch gegenüber; nicht die Phantasie des Volkes vermengt die verschiedenen
Dinge, nicht durch sie werden sie verarbeitet; Dichter sind es, einzelne
Dichter, die Epen schaffen, Sagen gestalten. Wenn auch die Namen der
Sänger verschollen und ihre Lebensschicksale unbekannt geblieben sind,
so dürfen wir doch nie vergessen, dass es nicht anonyme Sprachorgane
der Volksseele waren, sondern konkrete Individuen, die zu einer gewissen
Zeit, unter gegebenen Verhältnissen lebten und ihre Werke auf Grund
eines bestimmten von ihnen selbst erworbenen Vorstellungskreises ver-
fassten“ (Ph. A. Becker, *Die altfranzösische Wilhelmssage*. Halle, 1896., 136 l.).

NEGYEDIK FEJEZET.

Az öreg hős.

Míg Toldi történetének első részét két meséből vezettük le és az eddigiek szerint valami irodalmi függési viszonyról szó sem lehet, a helyzet a história második felére vonatkozólag, a mely a hős öregkori tetteit mondja el, egészen más, a meny-nyiben, a mint ez ki fog tűnni, ezeket a történeteket a német népies moniagéból származottaknak kell tekinteni. Czélszerűségi okokból azonban először a csehországi kaland után következő eseményekkel fogunk foglalkozni. Mivel pedig a német népies moniagetörténetek is tulajdonkép a franczia epikából származó motívumokból táplálkoznak, szükségesnek mutatkozik a franczia moniagetörténetek keletkezésével és kialakulásával röviden foglalkozni és pedig főleg Beckernek és Walkernak kutatásaira támaszkodva, melyek sok tekintetben kiegészítik egymást.

A harcziás barát tipusának kialakulására több körülmény játszott közre: A Merovingkorig megy vissza az a szokás, hogy világi urak életük végén kolostorba vonultak és előfordult, hogy azután a kolostort elhagyva ismét előbbi harcziás életmódjukat folytatták, ezenkívül pedig mind a Meroving-, mind a Karolingkorban a kolostort börtönnek is használták; hogy pedig a kolostorban akár önként, akár kényszerítve tartózkodó urak régi életmódjukat, szokásaikat nem tudták olyan könnyen levetni és a szerzetes fegyelemhez alkalmazkodni, gondolható. Harcziás vitézek megtéréséről szóló történetek korán találhatók a legendákban; harcziás püspökök és apátok pedig kedvelt alakjai voltak a nemzeti epikának. Ezek tehát az előfeltételei és példányképei a harcziás barát tipusának (Walker, 3. II.). A Moniage Rainouarra

pedig még hatott a farkasbarátnak már a XII. század végén kialakult tipusa: falánkság, tudatlanság, üvöltés a mise alkalomával, a feszület félreismerése (Walker, 4. II.). A szerzetesek körében aztán keletkeztek adomák ilyen harcziás barátokról, a melyek a X. és XI. században Itáliában és Franciaországban szerte ismeretesek voltak és a melyeket más és más személyekhez fűztek; legismertebb ezek között a Chron. Novalicense elbeszélése Waltharius manu fortisról (M. G. H., SS. VII., 93. II.). Csakhamar az epikában is megjelenik a harcziás barát. Epizód-szerűen van meg a moniagemotivum a *Girbert de Metz* és *Renaus de Montauban* című eposzokban (Walker, 12. I.). Kizárólag egy hős kolostori élete a tárgya a *Moniage Guillaume* és a *Moniage Rainouart* című eposzoknak.

Vilmos kolostori életéről két francia eposz szól: a *Moniage Guillaume* I és II. Az előbbi humorisztikus naiv felfogású, míg az utóbbi szentimentális, legendaszertű. Valami népmondáról, a hogy ezt a kifejezést általában használni szokták, szó sem lehet. A monda keletkezését tisztára két kolostor czivódásának köszönheti. Gellone függetleníteni igyekezett magát anyakolostortól, Anianetól és a gellonei barátok, hogy igényeiket támogassák, hamisítottak alapítójukról, toulousi Vilmos grófról egy életrajzot (*Vita sancti Guillelmi*); mivel azonban világi tetteiről nem tudhattak semmit, kénytelenek voltak a hiányokat kitalált mesékkel kitölteni és aztán nem mulasztották el alapítójuknak állítólagos tetteit tőlük telhető buzgalommal terjesztetni (Becker, 132. II.). Végül akadt egy északfrancia származású hegedős, a ki ismert motivumokból megalkotta a Mon. Guill.-ot (Becker, 136. II.). A Mon. Guill. I két főrészből áll: az u. n. kolostori epizódból és az Isoréepizódból; az elbeszélésnek tulajdonképeni magja az az ellentét, a mely Vilmosnak régi vitézi voltából és új barátoskodásából származik. A költemény esztétikai megítélésében a nézetek nagyon eltérnek; vannak, a kik a középkori francia epika legelsőrendű remekének tartják, mások (Gautier) meg szellemtelen pampfletnak mondják, az igazság valószínűleg középtűt fekszik. Míg a Mon. Guill. I töredék, a terjedelmesebb Mon. Guill. II befejezett; az elbeszélés az utóbbiban aszketikusabb színezetű és költője mindenkép azon van, hogy a hibát a kapzsi, irigy barátokra hárítsa; előadása terjengős és a kolostori epizód és az Isoréepizód közé egész

sereg új történetet iktat. A Mon. Guill. hamar elterjedt; külföldön is egész sereg fordítása keletkezett; a Mon. Guill. I-re megy vissza Ulrich von TÜRHEIM fordítása Willehalm folytatásának III. részében, azonban feldolgozása teljesen önkényes és — valószínűleg a Vita scti Guillelmi felhasználásával — szentet faragott Vilmosból; a Mon. Guill. I-re megy még vissza a Karlamagnus saga IX. fejezete és a francia prózai feldolgozás. A Mon. Guill. II-re mennek vissza a holland fordítás töredékei és a Storie Nerbonesi feldolgozása (Becker, 98. l.).

Azonban nemcsak fordították a Mon. Guill.-ot, hanem utánozták is és pedig elsősorban magában Franciaországban: ilyen utánzat a Moniage Rainouart; ez az eposz már nem humorisztikus színezetű, hanem burleszk, komikus, a mi némileg már a hőse által adva van.¹ A Mon. Rain.-t is feldolgozták külföldön, így a Storie Nerbonesi és Ulrich von TÜRHEIM említett műve II. részében, azonban, a mint Vilmosban szentet igyekezett rajzolni, úgy ezen önkényes feldolgozásában is sokat enyhített az eredeti durvaságain.²

A német eredeti moniagetörténetek mind a Mon. Rain. szellemét tükrözik: ilyenek Heime, Ilsan és Wolddietrich barátoskodásának története. Ezeket Walker a francia moniagetörténetekkel egybevetette, de egybeállításai teljeseznek nem mondhatók, mert például a Alpharts Tod-ra nem volt tekintettel; azonban azt a nézetét, hogy a francia moniage-zsal közös elemek szóbeli úton juthattak el Németországba, elfogadhatjuk és hogy TÜRHEIM műve mint forrás nem szerepelhet, szintén a legnagyobb mértékben valószínű. Hogy ezen moniagetörténetek közül melyik a legrégebb, bajos eldönteni. Heime barátoskodását a Thidrekssaga mondja el (391—97. fej.)³ német énekekre

¹ Runeberg (*Études sur la geste Rainouart*, Helsingfors, 1905, 155. l.) az általános nézettel szemben a Mon. Rain.-t ugyanazon ág önálló hajtásának tekinti, azonban az analízis mutatja, hogy teljesen a Mon. Guill.-tól függ.

² E. K. Busse, *Ulrich von TÜRHEIM*, 1913., Palaestra, 121. sz. 153. l.

³ A történet főbb vonásai: a hős Ludwig név alatt jelentkezik a kolostorban sok kincssel, az apát gyanakodva fogadja; a kolostort megsabadítja egy garázda óriástól, a kit holmgangon megöl; a fegyvereinek ki nem adása miatt összeveszik az apáttal, bántalmazza; a kolostorban megjelenő Dietrich előtt el akarja titkolni kilétét, az felismeri és közösen végbevitt hőstetteiknek emlegetésével elcsábítja a kolostorból. — A következőkben a Thidrekssagát „Ths.“, Rosengartent „Rg.“, Alpharts Tod-ot „Alp. T.“ alatt idézem.

hivatkozva (395. fej.); a Ths. szerint Vadincusan kolostorban élt (Vedinchûsen, premontrei kolostor), Németországban pedig sokáig fennmaradt az emléke, hogy a Salzburg melletti Wilten kolostort alapította, hol sirját és reliquiáit is mutogatták (W. Grimm, *Die deutsche Heldensage*³, 178., 179., 471., 490. l.). A mi pedig Wolfdietrichnek valami rejtélyes Tischcâl kolostorban való barátoskodását illeti (Wolfd. D, X.), valószínűnek tartom, hogy ez egészen a Wolfd. D szerzőjének találmánya.

Ezek között a harczias barátok között azonban a legismerőbb és a legsűrűbben emlegetett Ilsan barát, ki ránk nézve is legfontosabb. Olyan német költemény, a hol Ilsan barát főszerepet játszanék, nincs, mindenütt csak epizódalak; a Ths.-ban nem történik említés róla, azonban a *Kong Didrik og hans Kaemper* című dán kaempevise egyes variánsaiban szerepel Munk Alsing, mint a britingslandi kaland résztvevője. Egy névtelen harczias barátról pedig szól egy más dán ballada a *Vise den skallede Mnuk*, melyet a kutatók már Grimmtől kezdve Ilsanra vonatkoztattak.

Ilsan alakja nagyon rejtélyes. Ugyanis a Rabenschlachtban szerepel egy Ilsân vagy Elsân, a kit Dietrich megbiz Bern városa fölötti feltügyelettel és a kire rábizza az Etzelfiukat és az ifjú Diethert (283. s. köv. v.), a ki azonban Dietrichnek adott szava ellenére megengedi az ifjú hősöknek, hogy a városból kilovagoljanak és így közvetve okozója lesz tragikus vesztüknek, a miért aztan Dietrich a fejét üti le. Ezenkívül szerepel a Dietrichs Flucht-ban az „öreg Elsân,“ a kit Dietrich Bern város kormányzójává tesz meg (a Rabenschlacht-ban is mellékneve: der starke, der guote, der alte). Ettől az Ilsântól azonban teljesen különbözik a Rosengarten költemények és az Alpharts Tod Ilsan barátja. Ezen típusnak kialakulását Jiriczek így magyarázza: „Es muss Versionen gegeben haben, in denen die harte Strafe, die Ilsam erleidet, gemildert, und die Sage so gewendet worden war, dass Ilsam sich in ein Kloster flüchtete, um der Strafe zu entgehen. Eine Spur dieser Version liegt in Alpharts Tod vor, wo Ilsam sich vor Dietrichs unversöhntem Zorne fürchtet, da er einmal einen Oheim, d. h. einen Verwandten Dietrichs, vor Garten getötet hat. Eine solche Sage ist ganz unbekannt und kann nach allen sonstiges Verhältnissen nicht existiert haben; offenbar stehen wir hier vor einem Missverständnis des Dichters oder einer jungen Entstellung des

alten Motives, dass ein Verwandter Dietrichs, sein Bruder Diether, durch die Schuld Ilsams sein Leben verloren hat; an Stelle der Todesstrafe ist aber Flucht in ein Kloster getreten.“¹ Ezt a meglehetősen komplikált magyarázatot, mely igen sokat feltételez, a költemények semmiféle célzása nem támogatja; s így előttem inkább az látszik valószínűnek, hogy itt csak véletlen névegyezéssel van dolgunk, a nélkül, hogy a két alak valami organikus kapcsolatban állana egymással, a mint hogy már Grimm is különválasztotta a két alakot. E tekintetben még talán fel lehetne hozni, hogy Ilsan barát mindig mint Hildebrand testvére szerepel, míg a Rabenschlacht és a Dietrichs Flucht nem tud ilyesmit az ott szereplő Ilsanról; a német mondákban pedig különben sem ritkaság, hogy ugyanazt a nevet viselik olyanok, a kiknek semmi közük egymáshoz, a mi természetes is, mert hisz a spielmannnak nem állott olyan rengeteg név a rendelkezésére. Akármint legyen is, azt kétségtelennek vehetjük, hogy Ilsan barát alakja se a Rg. se az Alp.T. szerzőjének nem találmánya, hanem már ők is készen vették át ezt az alakot és csak beleillesztették költeményükbe. E mellett aztán a Rg. szerzője látható jókedvvel túlzott és így groteszk alakot faragott a harcziás barátból, a mi költeményének nem is vált hátrányára, mert hisz csak a nagyszakállú, rózsák közt hempergő harcziás barát alakja visz bele egy kis életet a meglehetősen unalmas eposzba.

Mint minden harcziás barát, Ilsan is bünei levezeklése végett megy kolostorba; Dietrich mindig bűnnek tekintené, ha Ilsant elvonná attól a szent élettől, a melyre adta magát (Rg.A, 77. v.);² mikor Ilsan a kolostor előtt megjelenő sereget megpillantja, felsóhajt:

„ach richer got von himel, wie sol es nu ergân?
nu waere ich gein gote vil gerne ein guoter man.
Des enwellen ubel herren und boese liute nicht,
Ich hebe mich wider an den mort, swaz mir davon geschicht“
(Rg.A, 133—34. v.).³

¹ Jiriczek, *Deutsche Heldensagen*. Strassburg, 1898., 318. l.

² G. Holz kiadását használtam (Halle, 1893) a Rosengartenra vonatkozólag; az Alpharts Todra nézve pedig az O. Jänicke-féle *Deutsches Heldenbuch* kiadását (Berlin, 1866—70).

³ Rg. D többet tud erre nézve. Eszerint ugyanis csak azzal a feltétellel engedte meg Dietrich Ilsannak, hogy kolostorba menjen, ha neki

Jámborságával azonban nagyon különösen áll a dolog; mint Rainouart ő is réme a kolostor békés lakóinak. A kolostor, a hol tartózkodik Rg. A és D szerint Isenburg, Rg. C szerint Münchgezellen; ilyen nevű német kolostorokról azonban nincs tudósítás. A Nagl-Zeidler-féle irodalomtörténetben¹ történik czélzás arra nézve, hogy Isenburg alatt a magyarországi Vasvár (Eisenburg) volna értendő; hogy mennyi alapja van ennek a feltevésnek, nem tudom.

Ilsan és Toldi alakja és jelleme között párhuzamokat vonni, nem valami különösen nehéz feladat; azonban az ilyesminek nincs nagyobb jelentősége; mondahasonlításnál a fő az eseményeknek, a motívumok egymásutánjának azonossága. Mint Toldi, Ilsan is rettenhetetlen bátorságú: a kolostora előtt megjelenő hatalmas sereggel egymaga akar szembeszállni. Hirtelen feltámadó haragja előtt senki sincs biztonságban, még bátyja, az öreg Hildebrand, sem felejtí el az öcscsével való találkozóra magával vinni jó dárdáját. A *skallede Munk* fegyvere egy roppant buzogány; tizenöten bírják csak emelni, míg a barát két ujjával könnyedén felveszi² (v. ö. a göcseji Toldit); a *Deutsches Heldenbuch*-ban³ levő Rg. változatban 12 öl hosszú aczélrúd Ilsan fegyvere. Toldinak a cseh vitézzel való párviadala nem lovagi mérkőzés, hanem birkózás; ilyen nem lovagi mérközések Ilsan párviadalai is; mikor Wormsban Studenfuhs-sal kell kiállania:

„dô huop er ûf die vûst, und gap im einen slac,
das der helt Studenfuhs vor im in den rôsen lac“

(Rg. A, 253. v.).

Ilyen mérkőzés a Rg. D-ben elmondott kalandja Norpreht révésszel: először evezővel és ököllel püffölik egymást, majd pedig birokra kelnek (Rg. D, 178—190. v.). Az itt felsorolt párhuzamok azonban olyan általánosságok, melyek a két hős erősjankószerűségében lelik magyarázatukat és így bővebb kombinációra alkalmatlanok. Azonban vannak olyan egyezések

szükség esetén segítségére siet (Rg. D, 78., 100. v.), de ez valószínűleg Rg. D szerzőjének találmánya.

¹ Nagl-Zeidler, *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*, 1899, 97. l.

² Grundtvig, *D. g. F.*, 216 l, 15. sz., W. Grimm, *Altdänische Heldenlieder*, 313, l.

³ Kiadta A. v. Keller, Stuttgart, 1867, 629, 33.

is, melyeket nem igen lehet elintézni azzal, hogy az egész csak véletlen.

Az öreg Toldit a király kötekedő vitézei gúnyolják ősz haja és szakála miatt.¹ Ilsant is uton-utfélen gúnyolja az udvari nép, a mi nagyon érthető, mert barátruhája teljesen ellentmond lényének. Mikor Kriemhild megpillantja, azt mondja neki, hogy jobban illene hozzá, ha a kórusban a többi baráttal a misét énekelné (Rg. A, 250. v.). Ellenfele Studenfuhs pedig így fogadja :

„waer ich nu guotes muotes, ich müeste lachen din,
warzuo hât uns der Berner sînen tôren her gesant?“

(Rg. A, 251. v.)

Különösen érdekes Wolfharttal való czivódása, melyet a Rg. D mond el: Dietrich és emberei elmentek a kolostorba Ilsanért nagy sereggel; visszatérte alkalmával otthon maradt hű emberei — köztük Ilsan unokaöccse, Wolfhart — fogadják a város határánál; mikor Wolfhart megpillantja Ilsant, rákiált, hogy takarodjék vissza a kolostorba, mivel ő nem akar egy baráttal idegenbe vonulni; már-már rátámad Ilsan, de közben kitünik, hogy rokonok és erre kibékülnek (Rg. D, 123. s köv. v.). Ezen viszály történetét a Rg. D szerzője vitte bele a költeménybe, azonban ide ez a történet nem nagyon illik, ugyanis a Dietrichet váró Wolfhart tudhatta, hogy Dietrich Ilsan barátért ment el, a ki neki nagybátyja és így érthetetlen, miért rivall rá olyan ellenséges hangon, a mikor megpillantja. Ezért előttem valószínűnek látszik, hogy a Rg. D szerzője itt valami Ilsannal kapcsolatos czivódást utánzott — ügyetlenül és talán ilyen czivódás következménye volt az a gyilkosság, a miért Dietrich annyira haragudott az Alp. T. szerint Ilsanra. Különösen sok baja van Ilsannak szakálával. Rg. A-ban a 376. v.-ben történik említés hosszú szakáláról; mikor győzelméért Kriemhildtől csókot kap, érdes szakálával véresre horzsolja Kriemhild gyenge arcát. Rg. D-ben egyenesen mellékneve: „müenech Ilsân mit dem bart“

¹ Az udvari emberekkel való czivódást Birkás (i. h., 286. l.) Rainouarnak az Aliscansban elmondott élményeivel egyezteteti; ilyesmiről azonban szó sem lehet; Rainouart fiatal konyhalegény, Toldi pedig ősz vitéz, és ha a két elbeszélés között valami kapcsolat forogna fenn, akkor a czivódásnak kétségtelenül a konyhai élmények keretében kellene szerepelnie Toldi históriájában is.

(Rg. D, 185., 187. v.). Gúnyolják is szakála miatt: Norpreht révész „alter lasterbart“-nak nevezi (Rg. D, 141. v.), ezen kívül „muosbart“-nak¹ (Rg. D, 449. v.), másutt „miesbart“-nak, (mohaszakál) csufolják. Rg. D szerint senkisem akarja megcsókolni az udvar hölgyei közül szakála miatt. Seb. Brant „Narrenschiff“-jében is úgy szerepel: „münch Eylsam mit sym bart“ (D. Hs.,³ 323. l.). Hogy a harczias barátot szakála miatt gúnyolják, nagyon érthető, mivel a német lovagok körében nem igen volt divat a szakálviselet, a mint erre Rg. D-ben is történik czélzás: „er waenet ich sî ein waller — sprach der münech Ilsan — swenne er mînen bart ersiht“ (Rg. D, 170. v.). Azonban nálunk ez a körülmény, a hogy tudom, nem forgott fenn.

Ránk nézve különösen fontos Ilsan szereplése az Alp. T.-ban: ez a szereplés megfelel a Mon. Guill. Isoré-epizódjának, vagyis egy ismeretlen campeador-történet, azonban olyan elemekkel bővülve, a melyeknek csak a Toldi-mondában van megfelelőjük. Az Isoré-epizód a Mon. Guill. I-ben nincs meg teljesen. A Mon. Guill. II így mondja el ezt a történetet: Lajos királyt szorongatja Párisban az óriási Isoré. Lajos követet küld ki Vilmos felkeresésére, mert csak ő tudna megmérkőzni a pogány óriással. A követ meg is találja Vilmost, a ki időközben remeteségbe vonult vissza, mivel belátta, hogy a kolostor nem neki való, azonban nem ismeri fel az agg hőst. Mikor Vilmos értesül királya szorongatott helyzetéről, elhatározza, hogy segítségére siet. Elhozza Aniane kolostorból lovát és fegyvereit és útra kel. Másnap estére Párisba ér. Bernart del fossé kunyhójában tölti az éjet és másnap párbajban legyőzi Isorét. Erre ismeretlenül távozik; fegyvereit a kolostorban lerakja és visszatérve magányába Istennek szentelt életet él boldog végéig.

Ezt a történetet a külföldi átdolgozók nagyon különbözően mondják el. Türrheimnél Páris ostroma és az Isoréval való párvialdal külön van választva és itt Vilmos nem jön és távozik olyan ismeretlenül, mint a Mon. Guill.-ban: mikor a Párist ostromló ellenség értesül Vilmos közeledéséről, elmenekül, Isoré pedig egy kóborló óriás, a kit Vilmos nagy közönség előtt párvialdalban legyőz (Kohl, Z. f. d. Ph., XIII., 142. l.). A Karlamagnusságában pedig Vilmos ismeretlenül a harczolók közé elegye-

¹ Wackernagel szerint a szó jelentése: „der von alter das muos (étel) in den bart schüttet“ (Lexer, *Mhd. Wb.*, II., 2240. l.).

dik és nyílt ütközetben öli meg a pogánykirályt (Becker, 77. l.). Külföldön is utánozták ezt a történetet: M. Deutschbein (*Studien zur engl. Sagengesch.* Cöthen, 1906) bebizonyította, hogy az angol Gui de Warwick a Mon. Guill.-ból származik. Walker szerint a Mon. Guill. I. lehetett a példakép. Itt is szerepel az ismeretlen campeador epizódja (Walker, 38. ll.). Én azt hiszem, hogy a Mon. Guill.-nak erre az epizódjára megy vissza Ilsan-nak Alp. T.-beli szereplése is: Ilsan Dietrichnek szorongatott helyzetében segítségére siet, kitünteti magát a harczban és pedig Dietrichről fel nem ismerve. Vannak azonban ennek a történetnek olyan mozzanatai, a melyekben különbözik az Isoré-epizód-tól: 1. a király haragja; 2. nyílt csatában segíti meg Dietrichet; 3. barátruhában harczol; 4. 11000 rendtársa is vele van a harczban. Hogy Dietrichet nyílt csatában segíti meg Ilsan, nem lényeges különbség; nagyjában a helyzetből folyik és különben ugyanígy alakította át ezt a történetet a Karlamagnussaga feldolgozója is;¹ a legutolsó motívum pedig az Alp. T. szerzőjének találmanya is lehet, de az sem lehetetlen, hogy ebben a Wolfd. D-t utánozta, azonban ott van a dolognak értelme, mivel Wolfdietrich a szent Györgyrendbe lép be, Ilsan esetében pedig fekete barátokról történik említés, tehát benczésekre gondolhatunk.

Toldinak az olasz vitézzel vívott párviadala és Ilsan Alp. T.-beli szereplése között az egyezés olyan szembeszökő, hogy itt véletlenről már nem lehet szó. Mindkét történetben megvan: 1. a király haragja és pedig valami gyilkosság következtében, a melyet Toldira vonatkozólag már Szilády is feltételezett; 2. a király szorongatott helyzete; 3. barátruhában a királytól fel nem ismerve folytatott harcz; 4. a király kérdése kiléte iránt; 5. megkegyelmezés. Ezek szerint tehát a Toldimonda utolsó része eredetileg egy olyan moniagetörténet lehetett, mely a spielmannok révén került el hozzánk; az Alp. T.-ra, mint forrásra természetesen nem kell gondolnunk, hanem olyan balladaszerű költeményekre, a melyen például a dán „Vise den skallede Munk“; a Toldihistoria elbeszélése pedig körülbelül közbül foglal helyet

¹ Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy az Alp. T.-ban Ilsan szintén Studienfuhssal áll szemben, mint Rg. A-ban is; így tehát feltehetjük, hogy itt is eredetileg valami párviadalról volt szó; azt sem kell elfeledni, hogy az Alp. T. csak egy kéziratban maradt ránk.

az Isoré-epizód és az Alp. T. elbeszélése között, vagyis azt a formát képviseli, melyből az Alp. T. elbeszélése is fejlődhetett. Ezen nézetünkben megerősíthet bennünket még egy körülmény. Ugyanis több moniagetörténetben szerepel egy elbeszélés a hős rossz sorsra jutott lováról.¹ Ezt a történetet ismeri a Ths. is Heimevel kapcsolatban: A hős kolostorba lépése alkalmával átadta az apátnak fegyvereit és lovát; mikor aztán a kolostort háborgató Aspilian óriással holmgangra akart menni, visszakérte fegyvereit az apától. A kolostorban álnév alatt tartózkodott és még így is, noha kincsekkel jött, alig akarta felvenni a gyanakodó apát. Most pedig mikor fegyvereit kéri, tudja, hogy valami hőssel van dolga és azért azt mondja neki, hogy kardjából ajtópántot készíttetett. Mikor Heime ezt hallja, dühbe gurul, az apátnak kiüti négy fogát, a miért kitünő kardját, „Nagelring“-ot így elbitangolták. Mihelyt a kard nevét említette, mindjárt tudták a barátok, hogy Heimeval van dolguk s azért sietve elhozták a fegyvert. Mikor azonban a lova iránt érdeklődött, azt mondták neki, hogy homokhordásra használták és már jó néhány éve elpusztult; a lovat ugyanis nagyon rosszul tartották és igen lesoványodott. Azonban hiába hozzák a hős elé az ország legjobb paripáit, a próbát (nyomás) egy sem állja meg. Végre egyéb híján a hős vén lesoványodott gebéjét hozzák eléje: gazdája felismeri és a ló a próbát nagyszerűen kiállja (Ths. 393/94. fej.). Nézetem szerint valami ilyenféle történetre megy vissza a Toldi lováról szóló közmondás. Hogy ez a lómotívum sem a Rg.-ban, sem az Alp. T.-ban nem fordul elő, nem zárja ki, hogy ez a nagy kedveltségnek örvendő történet is meg ne lett volna az Ilsan-mondában, mert hisz azt terjedelmesebbnek kell képzelnünk, mint a hogy az emlékek mutatják; már W. Grimm is megemlékezik erről a Rg. C kiadásának előszavában: „Die Anspielungen im Rosengarten und Alphart auf seine früheren Verhältnisse zu Dietrich machen grösseren Umfang der Sage wahrscheinlich“ (W. Grimm: *Der Rosengarte*. 1836. LXXV. 1.). Különösen népszerű lehetett Ilsan osztrák-bajor területen, a hol a Rg. és az Alp. T. is keletkezett. Ilsan nevét később is gyakran emlegetik; népszerűségét látszik mutatni Fischart megjegyzése:

¹ Megvan a Chron. Noval.-ban, Neckamnal Ogier barátról, a „Chevalerie Ogier“-ban és Mon. Guill. II-ben (Becker, 95. 1.).

„Der hörnen Sewfried gilt nicht mehr, Weil der Münch Ilsan kommet her“ (D. Hs.³, 354. l., 150. sz.). Megemlíthetem, hogy a harczias Ilsan barátot V. László udvari költője, Beheim Mihály is emlegeti a „Buch von den Wienern“ című munkájában (D. Hs.³, 130. c. sz., 322. l.). Hogy Ilosvainál a moniageból csak egy barátcsuha maradt, azt erős protestáns felfogásával¹ gondolom megmagyarázhatónak, a mely szerint a bünöket nem lehet vezekléssel, jó cselekedetekkel jóvá tenni, már pedig ő a históriáját a vitézeknek például akarja jelenteni (15. s.).

Ilsan alakja elválaszthatatlan Dietrich alakjától és egy a Dietrich-mondától független moniagetörténetet feltenni nem lehet. Nálunk pedig, amint ezt Oláhból tudjuk, voltak Detréről szóló énekek; így tehát fel kell tennünk, hogy ezek az átvett történetek eredetileg nálunk is a Detre-mondába tartoztak.

A német monda legnépszerűbb hőse Dietrich volt és ha a spielmannok valóban olyan nagy hatást gyakoroltak a magyar hegedősökre, a mint ezt bizonyos jelenségek alapján gyanítottuk, akkor szinte valószínűtlennek látszik, hogy a német Dietrich-monda ne hatott volna a magyarországi hagyományra, vagy szabatosabban szólva, hogy német Dietrichtörténetek ne kerültek volna el hozzánk. Kérdés, hogy ez nincs-e nagy ellenmondásban azzal, a mit kutatóink a hunmondásra nézve megállapítottak. Azt hiszem, hogy nincs.

A német mondák Skandináviába is különböző alkalmakkor és különböző fejlődési fokon jutottak el, mégis azt látjuk, hogy még az ellenmondások is nagyon jól megférnek egymás mellett. Hasonlót a Detre-mondára nézve nálunk is feltehetünk. Van is egy nyom, mely erre enged következtetni és pedig a Detre csodás sisakjáról szóló történet, melyet, a mint ismeretes, Turóczi mond el és a melyet teljesen hasonló formában ismer a német monda is. Bleyer erre nézve azt tette fel, hogy ez a történet közös és pedig keleti gót forrásból származik.² Azonban előttem nem látszik valószínűnek, hogy Theodorich alakját már egy

¹ „Az idő akkoron szép folással vala,
Az bálványimádás (katholicizmus, Szil., 367. l.) akkor regnál vala,
Leányt nagy gazdagon eltemetik vala,
Lélek üdvösségét, mert abból várják vala“ (165.—168. s.).

² Bleyer Jakab, *A magyar hunmonda germán elemei*. Budapest, 1906., 54. l.

emberöltővel halála után ilyen csodás attributummal látták volna el; különben is, a mint erre a bevezetésben rámutattam, a germán mondában a mesei elemek eleinte sokkal kisebb helyet foglaltak el. Azért valószínűbb, hogy ez a történet a német mondából származik és a spielmannok útján került el hozzánk. Talán ezzel a spielmannhatással magyarázható az a körülmény is, hogy a Detre-monda olyan sokáig élt nálunk: az új anyag új életerőt adhatott a régi mondának, mert hisz a sisaktörténeten kívül ezen az úton egyéb is juthatott hozzánk. — Feltevésünknek tehát e részben nincs akadálya. Hogy ezeket a történeteket később másra is átruházták, ez is természetesen csak a hegedősök révén mehetett végbe.

*

A prágai kalandot illetőleg már a monda anyagának vizsgálatánál arra az eredményre jutottunk, hogy ez a történet aligha alapszik Nagy Lajos és Károly császár viszályán. Arra a kérdésre, hogy a monda Toldit, mért ép Csehországban hadakoztatja, mért ép egy cseh vitézzel kell kiállnia, — ezt sem lehet ugyanis véletlennek tekinteni — a feleletet megadni nem olyan nehéz, mint a hogy az első pillanatra látszik. Erre nézve jóval régebb korra kell visszamenni; a Kép. Kr. 54. fej.-ben beszéli el Salamonnak és a hercegeknek egy csehországi hadjáratát.¹

Hogy ez a csehországi hadjárat valóban monda volt, azt mutatja az a körülmény is, hogy később szent Lászlóra is ruháztak ilyen mondai cseh hadjáratot (Kép. Kr. 64. fej.). Ehhez a Salamonkori cseh hadjáráthoz van fűzve a Bátor Opusról szóló ismeretlen campeador-történet is. A későbbi korban valóban voltak olyan háborúk, a melyek Csehország ellen irányultak és így ezek is előmozdíthatták ezen tradícióknak fennmara-

¹ Interim autem Bohemi superbia inflati irrupuerunt versus urbem Trenchen et magnam praedam hominum et ceterorum animalium rapientes abduxerunt. Rex autem et dux pro magna iniuria hoc reputantes, cum suis exercitibus Bohemiam inuaserunt. Et Bohemis ad conflictum uenire non audentibus, hungari fere totam Bohemiam igne ac gladio uastauerunt. Ibi Bator Opus Martini filius, quendam Bohemum instar gygantee magnitudinis corpus habentem, in certamine singulari uiriliter prostravit, propter quod memoriale factum semper postmodum apud regem et omnes optimates Hungarie gloriosus emicuit. Rex itaque et dux iniuriam suorum grauiter uindicantes cum maxima preda captiuorum Bohemorum in Hungariam gaudentes sunt reversi“ (Font. Dom.).

dását. A lovagkorral nálunk is divatba jöttek a magános párviadatok és a cseh-morva háborúk körében van is ilyenről tudósítás: IV. Béla egy 1264-i oklevelében felsorolja egy Lőrincz nevű vitézének érdemeit; többek közt a morva hadjáratban egy vár alatt „mint a mi és nemzetünk becsületének előharczosa” egy lovagot, ki magános párviadalra szállította fel, levetett lováról (Marczali, *Mill. Tört.* I., 643. l.). Vagyis ez mind a legnagyobb mértékben valószínűvé teszi, hogy egy ilyen mondai cseh hadjárat emléke tradícióként sokáig megmaradhatott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az Ilosvai által előadott csehországi kaland valami egyenes mondai leszármazottja volna annak a Salamonkori történetnek, hanem csak annyit, hogy bizonyos költői tradícióból kifolyólag harczoltatták a hegedősök Toldit Csehországban és egy cseh vitézzel szemben, a mint ezt például a francia epikában látjuk, a hol majdnem minden nevezetesebb hősnek kell harczolnia legalább egyszer a szarracénok ellen. Azt hiszem, ezt a magyarázatot minden elfogulatlan ember elfogadhatja.

A tulajdonképeni elbeszélést illetőleg azonban már nehezebb a felelet. Először is tekintetbe kell venni, hogy az erős Jankó-típus egyes variánsaiban úgy igyekszik a gazda a félelmetes hóstól szabadulni, hogy katonának adja (P. B., 60. ll.), azonban így sem sikerül elpusztítani, mivel kitűnik, hogy sérthetetlen. A katonai szolgálat alatt roppant erejével csodadolgokat művel: az ellenséget valami primitív fegyverrel egymaga veri szét. Egyes változatokban a szorongatott királynak segítségére megy Jankó; az ellenséggel egymaga végez, a miért aztán a királylányt kapja feleségül (P. B., 62. l.; v. ö. a göcseji Toldi-mondát, 37. l.). Eszerint tehát esetleg a katonakaland is lehetne a prágai kaland egyik forrása. Azonban egy más lehetőséget is figyelembe kell venni. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a prágai kaland menete sok tekintetben megegyezik a Rg.-költeményekkel: Wormsból követ érkezik levéllel Dietrich udvarába, a melyben felszólítják Dietrichet és vitézeit, hogy jelenjenek meg Wormsban és mérkőzzenek meg a tizenkét rajnai vitézzel. Dietrichnek semmi kedve sincs a kalandra, de öreg waffenmeisterja Hildebrand valahogy mégis rábeszéli; majd következik a résztvevő hősök felsorolása, a kik szintén tizenketten vannak. Nagy sereggel vonulnak Wormsba, a hova megérkezve, sorba lefolynak az egyes

hősök párviadalai. Mikor azonban Dietrichre kerülne a sor, semmikép sem akar Siegfrieddel kiállni. Hiába beszél az öreg Hildebrand a becsületről, Dietrich hajthatatlan marad. Végre Hildebrand is megsokalja a dolgot és arczul üti. Dietrich erre leüti öreg tanítómesterét, de elszánja magát és mégis kiáll Siegfrieddel, a kit le is győz.² A győzelmek után a burgundi király, az öreg Gibich, hűséget esküszik Dietrichnek, mire ő és vitézei visszatérnek hazájukba. A mint látni való, a történet menete bizonyos tekintetben teljesen megegyezik a prágai kalanddal. Dietrich is, mint ifjú vitéz szerepel, épúgy mint Lajos király.³ A továbbiakra nézve a következő egyezést illetve eltérést kapjuk: 1. követség (Rg. T.); 2. adó (T.), kihívás (Rg.); 3. a király habozása (Rg., T.); 4. tanács: Hildebrand-Laczfi (Rg., T.); 5. nagy sereg (Rg., T.); 6. 12 vitéz (Rg.), 17 vitéz (T.); 7. hosszabb ut (Rg., T.); 8. a király félelme (Rg., T.);³ 9. a király tettleges bántalmazása (Rg., T.); 10. a város feladulása (T.); 11. az ellenfél száma: Gibich + 11 király és hős (Rg.), császár + 11 király (T.); 12. párviadatok (Rg.); 13. meghódolás (Rg., T.); 14. Ilsan gunyolódása (Rg. D.), Toldi fenyegetése (T.); 15. hazatérés (Rg., T.).

Mellékességekben majdnem teljes az egyezés; csak ép a földolog, a párviadatok hiányoznak Toldi történetében, azonban Lajos király érthetetlen félelme arra enged következtetni, hogy eredetileg ez is megvolt. E szerint tehát ez a történet eredetileg a Dietrich mondában oly nagy kedveltségnek örvendő Rosengarten- vagy Isungharczok körébe tartozott, a hova tartozik a Rg.-on kívül a Biterolf, a Ths. hasonló elbeszélése, a Kong „Didrik og hans Kaemper“ című dán ballada (Jiriczek, i. m., 254. ll.). A Rg.-költemények pedig a középkorban igen nagy népszerűségnek örvendtek, a mit a számos ránk maradt kézirat és változat mutat és az a körülmény, hogy idegen nyelvekre is lefordították, így a XIII. sz. harmadik negyedében alnémetre, és

¹ Tulajdonképp itt is ellenmondás forog fenn, mint Lajos esetében (41. l.): Dietrich 20 évvel (C. 32.) azelőtt engedte meg Ilsannak, hogy kolostorba menjen, így tehát nem lehet ifjú.

² Rg. D. szerint a győzelmek után kigúnyolja Ilsan a wormsiakat.

³ Mig azonban Lajos király félelme teljesen érthetlen (41. l.), Dietrichnek legalább megvan a jó oka, ellenfele Siegfried ugyanis sérthetetlen.

a XIV. sz. közepén cseh nyelvre (G. Holz, i. m., LXXXIX. II.). Ugy látszik, hogy a tizenkét párviadalban való részvételt Németországban már korán másokra is ruházták, erre mutatna Grimm szerint Alb. Argentinensis adata, mely szerint az 1298-ban meghalt Alb. v. Haigerloch gróf „dicebatur esse unus de XII. pugilibus (D. Hs.,³ 468. l.). Szóval nagyon is meg van a lehetősége annak, hogy Dietrich Isungharczairól szóló tradíciók a spielmannok révén hozzánk is eljuthattak és itt másra is átruháztattak.

Befejezés.

Sok mese a hőst a bölcsőtől a sirig szokta kísérni és ezt láthatjuk a terjedelmesebb mondáknál is. Sokszor az ifjúkor képezi a kiindulópontot, a monda a hőst eredetileg mint ifjút ismerte (Siegfried, Rainouart); másutt meg a férfikori hőstettek képezik a monda gerinczét (Guillaume, Dietrich, Attila) és végül vannak hősök, a kik nemzedékeken keresztül mindig, mint öregek szerepelnek (Hildebrand, Wate). Azonban az emberi természetben rejlik a befejezettségre való törekvés és az emberi kíváncsiság is szeretne tudni a kezdetről és a végről; ez adott módot a hegedősöknek ismert hősök ifjúkori tetteinek vagy végének elmondására; így keletkeztek például a francia epikában az enfance- vagy moniage-történetek, vagy a német irodalomban a Virginal, vagy a Gudrun első része. Mivel azonban a motívumteremtő fantázia nagyon ritka, a hegedősök is többnyire csak régi anyagot vettek át ezen leleményeik számára és azt kombinálták, variálták, a mint hogy a modern kor regényírásában is tulajdonkép sok tekintetben ez a munka folyik.

A Toldi-monda is biografikus monda és ez a körülmény is mutatja, hogy Ilosvai históriájában már egy hosszas fejlődés eredménye áll előttünk, a mi nem mondható a Szilágyi és Hajmási históriáját illetőleg. Hogy Ilosvai a rendelkezésére álló anyagból csak azt tudta létrehozni, a mit létrehozott, az csak tehetségtelenségének tulajdonítható; ugyanabból az anyagból kiváló költő elsőrangú remeket alkothatott volna, a mint hogy az jött létre egy későbbi kor költője kezén ugyanebből az anyagból, mert hisz az a munka, a mit Arany János végzett, lényegében nem sokat különbözik a régi hegedősökétől. A mi tudatunkban, az irodalmilag műveltek tudatában, most már nem

Ilosvai Toldija él, hanem Aranyé és a mennyiben mondafejlődésről szokás és lehet beszélni, ezt is annak nevezhetjük.

Úgy találtuk, hogy Toldi ifjúságának a története két mesenovellából származott és így ez teljesen hazai eredetű lehet; valószínűleg az ifjúsági történetek képezik a kristályosodási pontot. Fejtegetéseink így igazolták azt, hogy mondaalkotó képzeletről beszélni alig lehet, csak régi motívumok jelennek meg új köntösben. „Die Namen wechseln. Daneben läuft eine Fülle dessen her, das bleibt“, a mint ezt a legendákra vonatkozólag Günther megállapította.¹ Az öregkori tetteket illetőleg pedig úgy találtuk, hogy ennek motívumai eredetileg a hazai Detremondába tartozhattak és valószínűvé igyekeztünk tenni, hogy ezek a spielmannok magyarországi szereplésével honosodtak meg nálunk, a kik, mint a jelekből itélni lehet, a magyar hegedősökre nemcsak, hogy nagy hatást gyakoroltak, hanem elmagyarosodott utódaik valószínűleg ezeknek a sorát is szaporították. Azoknak a célzásoknak és adatoknak egybegyűjtése és feldolgozása, melyeket régi íróink és okleveleink a mulattatókra vonatkozólag tartalmaznak, valószínűleg még sok dologra világosságot hozhat; ennek megtételét azonban nem tekinthettem jelen esetben feladatomnak. A német spielmannok magyarországi szereplésének talán még egyéb, esetleg ethnografikus nyomai is kimutathatók. Így például nem tartom lehetetlennek, noha ezzel a dologgal bővebben nem foglalkoztam, hogy népköltészetünk híres madara, a hírhordozó, gyűrűs holló nyugatról szállott el hozzánk. Ott szerepel ez a madár hasonlóképen az Oswald című spielmannkölteményben és stájerországi kápolnák ábrázolatain még most is ott látjuk a szent mellett ezt a madarat (Piper, 153. l.).

Hogy meddig élt nálunk a Detremonda, vagyis hogy meddig énekeltek hegedőseink a ragyogó sisaku hősről, a kít még a nyíl sem tud megölni, bajos volna eldönteni. Ilosvai históriája azonban mégis szolgál valamelyes felvilágosítással arra nézve, hogy mely korban ruházódtak át ezek az eredetileg valószínűleg a Detremondába tartozó történetek Toldira: az ujhelyi viadal világosan mutatja, hogy ez csak Mátyás kora után, vagyis a XVI. század első felében történhetett. Hogy pedig Mátyás korá-

¹ H. Günther. *Legendenstudien*. Köln, 1906., VIII 1.

ban még élt a Detremonda, nagyon valószínű; talán még a Detréről szóló történetek hozták olyan lázas lelkesedésbe Mátyást, a mint ezt Galeotto leírja (XII. fej.).¹

Hogy mi a monda kiindulópontja, vagyis mi az oka, hogy ezen történeteknek egy Toldi Miklós a hőse, azt aligha sikerül valaha is megmondani. Az oklevelekből erre nézve ugyanis semmi felvilágosítást nem remélhetünk: azokból csak azt lehet konstatálni, hogy valamely Toldi Miklós itt élt, ott élt, ilyen-olyan hivatalokat viselt, de még ezek az adatok sem lehetnek értékesek, mivel nem tudhatjuk, hogy ugyanegy személyre vonatkoznak-e. Hogy pedig mi tartozhatott még a mondába, arra nézve az aranyhajú mese és a belőle sarjadt külföldi aranyhajú történetek nyújthatnak valami homályos feleletet. A szájhagyomány emlékeinek felkutatása azonban kétségtelenül még sok dologra világosságot hozhat és így ezen feladat megoldása elsőrangú fontosságú volna.

¹ Ezen hely alapján következtette Toldy Ferencz, hogy Mátyás király hallott gyermekkorában „óriás Lóránt“-ról énekeket; e szerint tehát nálunk élt volna a Rolandmonda és ebből következőleg a Károlymonda is. Ebben a következtetésében azonban Toldy messze ment. Ugyanis Galeotto szokása itáliai viszonyokból kiindulni, a melyekhez aztán hasonlítgatja a magyarokat; és ezt teszi a jelen esetben is. Fecsegő modorában elmondja, hogy ki volt, mi volt az a Roland és hogy miket énekelnek és beszélnek róla egész Európában, de különösen Itáliában, ahol a neve egyenesen már a vitézséget jelenti; elmondja, hogy azt mesélik róla, hogy párbaja volt egy pogány óriással, hogy a kardja mindent ketté vágott és hogy sérthetetlen volt. Ezután hozzáteszi „Puer rex Matthias ad huiusmodi carmina et virorum fortium commemorationem adeo erat attentus etc.“ Látnivaló, hogy az előbbieken csak a zsánert írta le Galeotto és ebből a helyből csak az következik, hogy Mátyás korában voltak nálunk hősi énekek.

Név- és tárgymutató.

- Ajtony-Csanádmonda 60, 63.
 alakos 24, 27.
 Aliscans 37, 70.
 Allerleirauh-mesetipus 58.
 Alpharts Tod 67, 68, 70, 72, 73.
 Ambalessaga 50.
 Anonymus 10, 11, 60.
 Apollonius 58, 61.
 Arany János 31, 54, 79, 80.
 Argirus 63.
 Aspilian óriás 73.
 Balassa Bálint 33, 47.
 Bankó leánya 62, 63.
 barátruhában való párbaj 46, 72.
 Bátor Opus 61, 75.
 Becker, Ph., A. 63, 66, 72, 73.
 Beheim Mihály 21, 74.
 Bellerophon 56.
 Benezé 3, 49, 57.
 Béla herczeg párviadala 61
 Bél Mátyás 1, 33, 35.
 Birkás Géza 2, 5, 37, 55, 59, 70.
 Biterolf 77.
 Bleyer Jakab 1, 2, 15, 20, 21, 74.
 Boccaccio 45.
 Boeve de Hamtone 56.
 Botond 60, 61.
 Brockstedt, G. 5, 6. 56.
 Brunsvik 63.
 Buda város jogkönyve 22, 30.
 Corbea Todor 33.
 csácsogás 26.
 csehországi hadjáratok 75.
 csélcsap 24, 27.
 csúf, csúfos 24, 25, 27, 30.
 csúfolkodás 25, 26
 czinkos 24, 27, 30.
 Dávid története 56, 60.
 Deliberatio scti Gerhardi 9, 10.
 Detre, — monda 74, 75, 80, 81.
 Deutschbein M. 72.
 Diether 67, 68.
 Dietrich 67, 68, 70, 72—74, 76—79.
 Dietrichs Flucht 67, 68.
 Dubniczi krónika 11.
 Dugonics András 34, 36.
 erős Jankó meséje 4, 49—55, 76
 Etzeliuk 67.
 énekes koldusok 13, 14.
 Finnbogasaga 50.
 Fischart 73.
 fistulator 23.
 Fóti József 45.
 Freisingi Ottó 17.
 Galeotto 21, 81.
 garaboncmás diák 12.
 Gargantua 50.
 Gerlach István 34, 35.
 gesticulator 28.
 Giléti Miklós 41.
 Girbert de Metz 65.
 göcseji Toldimonda 36, 37, 53, 54, 69.
 Gönczi Ferencz 36.
 Göröcsöni Ambrus 38, 42.
 Grimm, W. 57, 62, 67, 69, 73, 74, 78.
 Gudrun 61, 62, 79.
 Gui de Warwick 72.
 Guillaume, — monda 2, 79.
 Gustaszp 4.
 Günther, H. 80.
 Györy Gyula 38.
 Hahn 3.
 Haigerloch, Alb. v., gr. 78.
 Hajgató 14.
 hárfa 30.
 Havelok 55, 56.
 hegedősök : foglalkozásuk és társadalmi
 állásuk 23—28, német eredetű alakos
 elnevezések 28—30, a fejlődés me-
 nete 31, 32.
 Heime 66, 73.
 Heinrich Gusztáv 1, 37.

- Herakles, Hercules 34, 49, 50, 53, 54.
 Hervararsaga 62.
 hét magyar mondája 10—14.
 Hildebrand 68, 69, 77, 79.
 histrio 23, 24, 28, 29.
 Horn et Rimel 56.
 igriczek 15—16.
 ieyte 28.
 Ilosvai 33—39, 42, 44—48, 51, 53, 59,
 74, 79, 80; forrása 35. ll. 48.;
 ellenmondásai 38. ll.; ellenmondásai
 a történettel szemben 40. ll.; számok
 és dátumok 39, 40; hitel emelése
 39; históriája szerkezete 42. ll.
 Ilisan 2, 66—70, 72—74; 77.
 Isenburg 63.
 ismeretlen campeador motivuma 58—61,
 71, 72.
 Isoré-epizód 71—73.
 Isungharczok 77, 78.
 játékos 24, 27, 30.
 Jankovich Miklós 34.
 Jiriczek 67, 68, 77.
 jocular 23, 26.
 Kacziány Géza 2.
 Kalevala 50.
 Kalevipoeg 50.
 Karácsonyi János 40, 48.
 Karl Lajos 2, 34, 59.
 Karlamagnussaga 66, 71, 72.
 Keller Máté citarista 21.
 Képes Krónika 10, 12, 60, 61, 75.
 két testvér meséje 59, 60.
 koczkajáték 30.
 kókler 24.
 Kolumbán János, olasztelki 33, 34, 37.
 Kong Didrik og hans Kaemper 67, 77.
 Kont Miklós 41.
 Kriemhild 70.
 Krisna 50.
 Kromaksaga 62.
 Kuhač 15.
 kuktáskodás 43, 55. ll.
 Kullervo 50, 54.
 kuruzslás 27.
 Kurzibold 60.
 Laczfí András 41, 77.
 Laczfi Magdolna 36, 43.
 Laistner 3, 57.
 Lajos király (Nagy) 20, 40, 41, 77.
 Lajos király krónikája 38, 42.
 ll. Lajos 21.
 lant 30.
 lantos, lautenschlaer 16, 22, 23, 30, 31.
 Laskai Oswald 28.
 V. László 21.
 lator 29.
 leubezes 24.
 loter, lotricus 28, 29.
 Mainet 56.
 Markalf, Morolf 14, 63.
 Mátyás Flórián 13.
 Mátyás király 21, 34, 40, 48, 63, 80, 81.
 medvefiú meséje 49, 50.
 Meissner (spielmann) 16.
 menyasszonykérési és szöktetési törté-
 netek 61, 62.
 mimus 24, 26, 27, 28, 22.
 monda: régi felfogás 2, 3; újabb fel-
 fogás 3, 4; mesei elemek 2—5, 62,
 63, 75; énekesek szerepe 5—6.
 moniage: kialakulása 64, 65; német
 moniage-történetek 65 ll.
 Moniage Guillaume 65, 66, 70, 72, 73.
 Moniage Rainouart 65, 66.
 Munk Alsing 67.
 Munkácsi Bernát 12
 Mügeln 13, 20
 Münchgezellen 69.
 Nagl-Zeidler 69.
 Nagy László, Percsényi 34.
 németek: szerepük Magyarországon
 16—20, itt megfordult német éneke-
 sek 20—22, német spielmannok
 városi szolgálatban 22—23, hatásuk
 a magyar költészetre 31.
 nógrádi Toldimonda 36, 46, 48.
 Norpreht révész 69, 70
 Odysseus és Nausikaa 56.
 Oláh 74.
 Orendel és Bride 56.
 Oswald (spielmann költemény) 62, 80.
 Oswald, ujbányai jegyző 23.
 Oswald v. Wolkenstein 21.

- özvegygyel való kaland 45.
 pakocsás 26.
 palpanista 28.
 Parzival 56.
 Panzer, 37, 49–58, 62, 76.
 Pápay J. 9.
 Peire Vidal 20.
 Petrovai 45.
 Petz Gedeon 1, 31.
 Polyphemus-mese 5.
 Pozsonyi Krónika 13.
 prágai kaland 40, 41, 75 ll.
 Prónai Antal 34.
 prestigiator, prestigiatrix 28.
 Rabenschlacht 67, 68.
 Rainouart 2, 49, 50, 55, 69, 70, 79.
 regös 14, 15.
 Renaus de Montauban 65.
 Rother 61, 62.
 rim 31.
 Rolandmonda 81.
 Roman de Renart 6.
 Rosengarten 66, 68–70, 73, 76, 77.
 Rusztem 4, 50.
 Sahnâme 4.
 sárkányölő meséje 60
 Schams Franz 34.
 scurra 9, 10, 15, 24, 28.
 Sebestyén Gyula 8, 10–15, 23, 24, 26, 30, 60
 Semppei Névtelen 63.
 Servius Tullius 56.
 Siegfried 4, 76, 77, 79.
 sipos 23.
 skallede Munk 69.
 Sligk Gáspár 23.
 sod 28.
 spielmann 16, 18–23, 26–32, 61, 62, 75, 80
 spielweib, spilára 28.
 Storie Nerbonesi 66.
 Studenfuhs 69, 70, 72.
 Suchenwirt 20.
 Szabó Károly 14.
 szakáljelenet és kigúnyolás 46, 70, 71.
 Szal és Rudabé 57.
 Szarvas Gábor 30.
 szemfényvesztő 24.
 Szendrei Névtelen 39
 szigeten való harc 59.
 Szilády Aron 1, 3, 15, 23, 24, 34, 37–40,
 42, 45, 47, 48, 63, 72, 74.
 Szilágyi és Hajmási 61, 62, 79.
 Szinnyei J. 28.
 Szohráb 4.
 Sztipszky H. 14, 16.
 Tamás histrio 29.
 tánczos 24, 27, 29.
 tánczosnő 28.
 Teichner 20.
 Thidrekssaga 66, 67, 73, 77.
 Thimme 5, 59.
 Thor 50, 53.
 Thury 61.
 Tinódi 24, 25, 27, 38.
 Toldi-család 40, 48.
 Toldi Miklós: említése későbbi íróknál
 33, 34; fegyverei 34, 35; lova 36,
 73; l.: aranyhajú meséje, barátság-
 hában való párba, erős Janó meséje,
 Ilosvai, göcseji Toldi-monda, kuktás-
 kodás, moniage, nógrádi Toldi-monda
 özvegygyel való kaland, prágai ka-
 land, szakáljelenet és kigúnyolás,
 szigeten való harc.
 tombás 28.
 trágár 24, 29, 30.
 Túróczi 74.
 Türheim, Ulrich von, 66, 71.
 vágáns 12.
 Vasvár 69.
 vers 31
 Vise den skallede Munk 67, 72.
 Visnu 50.
 Vitéz Fransisco 62, 63.
 Voretzsch, C. 61, 63.
 Walker 50, 57–60, 64, 65, 72.
 Waltharius manufortis 2, 65
 Walthermonda (lengyel) 62.
 Walther v. d. Vogelweide 20.
 Wolfdietrich 66, 67, 72.
 Wolfhart 70.
 Wundt 3, 4.
 zeitungssinger 25.
 Zenker 50, 51, 65.
 Zsigmond király 21.